

αντί προλόγου

Το κείμενο που κρατάτε στα χέρια σας είναι προϊόν συζητήσεων στο εσωτερικό μιας μικρής προλεταριακής ομάδας που το 2001, εν όψει της κατάθεσης του νομοσχεδίου Γιαννίτση για το ασφαλιστικό, αποφάσισε να ξεκινήσει μια προσπάθεια κατανόησης της επίθεσης που δέχεται όλη η εργατική τάξη (μισθωτή και άμισθη) στο επίπεδο του «κοινωνικού μισθού» (συντάξεις, υγεία, κοινωνικά επιδόματα, κτλ). Αν και δεν ήταν η πρώτη φορά που το καπιταλιστικό κράτος μας την έπεφτε χοντρά (τα τελευταία 20 χρόνια πολλές φορές έχουμε αναγκαστεί να οργανώσουμε μαζί με χιλιάδες άλλους προλετάρους την άμυνα και την αντεπίθεσή μας), εν τούτοις ήταν η πρώτη φορά που η λεγόμενη «μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού» μας έφερνε αντιμέτωπους με την επιτακτική ανάγκη να καταλάβουμε τι στο διάολο είναι αυτό το περίφημο «κοινωνικό κράτος» που θέλει να μας βάλει να δουλεύουμε περισσότερα χρόνια και να εισπράττουμε λιγότερα φράγκα. Το κείμενο ολοκληρώθηκε και κυκλοφόρησε λίγο πριν τη ψήφιση του νόμου Ρέππα το 2002, γι' αυτό και οι αναφορές στα δημοσιεύματα της εποχής, αρκετές από τις οποίες διατηρήθηκαν και στην παρούσα έκδοση. Πριν από μερικούς μήνες, σαν έτοιμη από καιρό, η κυβέρνηση της ΝΔ εισηγήθηκε άλλη μια «μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού» που οι λεπτομέρειές της αναλύονται στο τελευταίο κεφάλαιο της μπροσούρας. Ως

έμπρακτη συμβολή στο νέο κίνημα που αναπτύσσεται ενάντια στα σχέδια του καπιταλιστικού κράτους επανεκδίδουμε επαυξημένη αυτήν την εργασία και τη διανέμουμε, όπως και τότε, στις εργατικές συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις.

Αντίθετα με το τι λέγεται εδώ, ο περισσότερος κόσμος εξακολουθεί να έχει τη ψευδαισθηση ότι το κράτος είναι μια αυτοδύναμη πολιτική οντότητα που μπορεί να αυτονομηθεί από την «οικονομία». Παρατηρούμε από τις καθημερινές κουβέντες στη δουλειά, τη γειτονιά, την οικογένεια, ότι οι περισσότεροι προλετάριοι, παρότι σκυλοβρίζουν τους πολιτικούς «που κοιτάνε μόνο την τσέπη τους» και βάζουν μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σ' «εμάς» και «αυτούς», εν τούτοις πιστεύουν ότι το κράτος είναι «ένα αναγκαίο κακό» γιατί χρειάζεται «να υπάρχει μια τάξη» σε μια κοινωνία όπου «ο καθένας κοιτάει το ατομικό του συμφέρον». Καθώς μάλιστα η εθνική ταυτότητα θεωρείται ένα «φυσικό» γεγονός, συχνά οι συζητήσεις περιστρέφονται γύρω από το ποιο πολιτικό κόμμα ή ποια κυβέρνηση «δείχνει μεγαλύτερο ενδιαφέρον για το λαό» (τον ελληνικό λαό στην περίπτωση μας).

Σ' αυτή την μπροσούρα θα προσπαθήσουμε ν' αποδείξουμε ότι το κράτος δεν είναι ένα υποκείμενο με δυνατότητα αυτόβουλης διαμόρφωσης της πολιτικής του. Δε στέκεται έξω και πάνω από την κοινωνία, έξω και πάνω από την οικονομία, ασκώντας πολιτική κατά βούληση υπέρ των αφεντικών ή υπέρ των εργατών.

Όλες οι πολιτικές θεωρίες μέχρι σήμερα έχουν συσκοτίσει τη

συζήτηση γύρω από τη φύση του κράτους. Το κράτος δεν είναι «ουδέτερο» όπως πιστεύουν οι φιλελεύθεροι δημοκράτες δεν είναι όργανο της κυρίαρχης τάξης όπως πιστεύουν οι μαρξιστές-λενινιστές (δεν είναι το «κόμμα των αφεντικών», όπως και δεν μπορεί να γίνει «κόμμα των εργατών» – το «εργατικό κράτος» ήταν, σε άλλες εποχές, ένα θεωρητικό τερατούργημα των μπολσεβίκων) δεν είναι ο δολοπλόκος και παντογνώστης Μεγάλος Αδελφός όπως νομίζουν οι αναρχικοί. Τέλος, το καπιταλιστικό κράτος δεν είναι μια υπερϊστορική «δομή» που προκύπτει μονόπλευρα από τη λογική του κεφαλαίου. Σαφώς, η ανάγκη αναπαραγωγής της καπιταλιστικής κοινωνικής σχέσης βρίσκεται στην καρδιά των ιδιαίτερων νομικών, διοικητικών, κατασταλτικών, πολιτικών, τεχνικών, κοινωνικών, ιδεολογικών και οικονομικών λειτουργιών του κράτους. Το κράτος φροντίζει (π.χ. μέσω των προγραμμάτων επαγγελματικής και τεχνικής εκπαίδευσης, των υγειονομικών υπηρεσιών, των επιδοτήσεων στις επιχειρήσεις ή στους άνεργους, κτλ) για τη συντήρηση και την αύξηση της ανταλλαξιμότητας και της αποδοτικότητας της εργατικής δύναμης. Προστατεύει το «δικαίωμα» του εργάτη να πουλάει την εργατική του δύναμη και το «δικαίωμα» του καπιταλιστή να την αγοράζει και να την εκμεταλλεύεται. Φροντίζει για την «ελεύθερη» (στην πραγματικότητα καταναγκαστική) προσέλευση του εργάτη στην αγορά εργασίας ως πωλητή του δικού του εμπορεύμα-

τος, της εργατικής του δύναμης. Έτσι εξασφαλίζει την κυριαρχία του κεφαλαίου, όχι την προσωπική υποταγή ορισμένων προσώπων σε άλλα συγκεκριμένα πρόσωπα, αλλά την υποταγή των εργατών *γενικά* στο κεφάλαιο *γενικά*. Το κράτος, ως σύνολο λειτουργιών και μηχανισμών, δεν προστατεύει τον κάθε ένα ατομικό καπιταλιστή και την ιδιοκτησία του (αντίθετα μπορεί κατά περιόδους να παίζει σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση ορισμένων κεφαλαίων και στην καταστροφή άλλων), ούτε μπορεί να εξασφαλίσει σε κάθε εργάτη το «δικαίωμα στην εργασία» προστατεύει το κεφάλαιο και την εργατική δύναμη *εν γένει*. Όμως το κράτος, επειδή είναι κατά βάση η **πολιτική μορφή της καπιταλιστικής κοινωνίας**, δεν είναι το αποτέλεσμα κάποιας γραμμικής ιστορικής εξέλιξης της διαδικασίας της αναπαραγωγής και της συσσώρευσης κεφαλαίου. Δεν είναι μόνο συλλογικός καπιταλιστής, πόσο μάλλον αυτόβουλος συλλογικός καπιταλιστής.

Καθώς το κεφάλαιο είναι μια ανταγωνιστική κοινωνική σχέση, η ίδια η διαδικασία της αναπαραγωγής του είναι μια συγκρουσιακή διαδικασία που δημιουργείται, διακόπτεται, καταστρέφεται, αναδημιουργείται ή μετασχηματίζεται από τη διαδικασία της ταξικής πάλης. Όλη η ως τα τώρα ιστορία της καπιταλιστικής ανάπτυξης είναι μια ιστορία διαρκών *κρίσεων αναπαραγωγής* του κεφαλαίου, καθώς η εργατική τάξη αποσυντίθεται και ανασυντίθεται μέσα στο διαρκή αγώνα που διεξάγει για να επιβάλει την ικανοποίηση των δικών της αναγκών εις βάρος των αναγκών των καπιταλιστών. Το κράτος είναι μια στιγμή

αυτής της αναπαραγωγικής διαδικασίας άρα και *στιγμή της ταξικής πάλης*. Όπως όμως οι εργάτες και οι καπιταλιστές δεν αντιμετωπίζουν άμεσα ο ένας τον άλλο ως τάξεις μέσα στις σχέσεις ανταλλαγής ή στην παραγωγή, έτσι δεν αντιμετωπίζουν άμεσα ο ένας τον άλλο ως τάξεις μέσα στο πεδίο του κράτους. Η πολιτική δύναμη της καπιταλιστικής τάξης οφείλεται στην ικανότητα της να παρουσιάζει το κράτος ως ένα αυτόνομο και ουδέτερο οργανισμό που λειτουργεί προς όφελος των συμφερόντων της «κοινωνίας των πολιτών» και του «έθνους» οφείλεται στην υπαρκτή ταύτιση της αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης με την αναπαραγωγή της κοινωνίας εν γένει. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω του τεχνητού διαχωρισμού της διανομής από την παραγωγή. Εδώ όμως έγκειται και η αδυναμία του καπιταλιστικού κράτους. Η ιστορία του είναι μια ιστορία διαρκών *κρίσεων νομιμοποίησης*, καθώς έρχεται αντιμέτωπο με τις απαιτήσεις αναδιανομής του κοινωνικού πλούτου που προβάλλει η εργατική τάξη, απαιτήσεις που ποτέ δεν μπορεί να ικανοποιήσει επαρκώς. Από την άλλη, η αδυναμία της εργατικής τάξης οφείλεται στον εγκλωβισμό των αγώνων της στο σύστημα της πολιτικής, κοινοβουλευτικής και συνδικαλιστικής αντιπροσώπευσης. Αυτή η μορφή αντιπροσώπευσης ενδυναμώνει τις υπάρχουσες διαιρέσεις εντός της εργατικής τάξης (διαιρέσεις που οφείλονται στον ανταγωνισμό των εργατών στην αγορά εργασίας και στην ιεραρχική οργάνωση της εργασιακής διαδικασίας), υποκαθιστά τις αυτο-οργανωμένες προλεταριακές συλλογικότητες και επανενώνει τους εργάτες ως ιδιώτες-πολίτες. Απ' τη σκοπιά λοιπόν που μας ενδιαφέρει το ζήτημα, **η μορφή-κράτος είναι η ενσωμάτωση και η ήττα της αυτόνομης οργάνωσης και δράσης του προλεταριάτου στο σύνολο της καθημερινής ζωής.**

Δείχνοντας στις επόμενες σελίδες την αντιφατική/συγκρουσιακή ιστορική πορεία της παραγωγής και αναπαραγωγής του κεφαλαίου, δείχνουμε επίσης τις ιστορικές ρίζες της αντιφατικής μας στάσης απέναντι στο κοινωνικό καπιταλιστικό κράτος (ποιος είναι αυτός που δεν έχει διεκδικήσει έναν κοινωνικό μισθό, με την ευρεία έννοια του όρου, και ταυτόχρονα δεν έχει εναντιωθεί στον κοινωνικό έλεγχο που τον συνοδεύει;). Δείχνουμε ακόμα γιατί η ήττα μας δεν μπορεί να είναι τίποτ' άλλο από προσωρινή και τι θα χρειαστεί να κάνουμε για να ξεπεράσουμε τον κατακερματισμό των αγώνων και των εμπειριών μας [1].

Μάρτιος 2008

ΟΜΑΔΑ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΝ ΕΚΒΙΑΣΜΟ ΤΗΣ ΜΙΣΘΩΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

[1] Επειδή πάνω απ' όλα μας ενδιαφέρει η κινηματική χρήση της παρούσας εργασίας, για να διατηρηθεί η εύχρηστη μορφή της έχουν μειωθεί στο ελάχιστο οι βιβλιογραφικές παραπομπές.

για τις απαρχές του κοινωνικού κράτους

Αν, μιλώντας για το κοινωνικό κράτος και τον ιστορικό του ρόλο, περιορίσουμε το πεδίο του ενδιαφέροντος μας στους μηχανισμούς και τις θεσμικές μορφές που στα πλαίσια μιας δεδομένης κρατικής οντότητας παρεμβαίνουν στην διαδικασία αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, τότε πράγματι ο ευρωπαϊκός 19ος αιώνας δεν έχει πολλά να επιδείξει —τουλάχιστον όχι κάτι συγκρίσιμο με αυτό που ονομάστηκε κοινωνικό κράτος τον 20ο αιώνα. Αν όμως η έρευνα στραφεί όχι τόσο στους ίδιους τους μηχανισμούς, τις «απαντήσεις», αλλά, προχωρώντας ένα βήμα πίσω από αυτούς, στραφεί στο επίπεδο όπου τίθεται το «πρόβλημα», αν δηλαδή στραφούμε στην ίδια την εμφάνιση του ζητήματος της αναπαραγωγής και κυκλοφορίας της εργατικής δύναμης ως εμπορεύματος, τότε οι απαρχές του κοινωνικού κράτους φαίνεται ότι είναι μπλεγμένες μέσα στους ριζικούς μετασχηματισμούς της δυτικής κοινωνίας στο πέρασμα από το 18ο στο 19ο αιώνα, και την οριστική επικράτηση του βιομηχανικού καπιταλισμού.

Έτσι, ο όρος «απαρχές» εδώ δεν υποδηλώνει την αναζήτηση κάποιας καταγωγικής συνέχειας ανάμεσα στο κοινωνικό κράτος, όπως το γνώρισε πρόσφατα η Ευρώπη, και τους θεσμούς του 19ου αιώνα. Οι δύο εποχές χωρίζονται από περίπου εκατό χρόνια γεμάτα εξεγέρσεις, επαναστάσεις, πολέμους —ποτάμια αίματος προλετάρων, που δεν μπορεί κανείς να τα προσπεράσει λέγοντας ότι «οι μορφές πρόνοιας του 19ου αιώνα προετοίμασαν το κοινωνικό κράτος του 20ου αιώνα». Ούτε η περιγραφή ενός ιστορικού φαινομένου μπορεί να οδηγήσει, ως λογική παραγωγή, στο συμπερασμό ενός άλλου φαινομένου: η λέξη «απαρχές» δε δηλώνει την αναζήτηση της ιστορικής προκείμενης από την οποία ντετερμινιστικά προέκυψε το κοινωνικό κράτος ως η μόνη δυνατή λύση, αγνοώντας τον καθοριστικό ρόλο της ταξικής πάλης, και άρα των στρατηγικών, των τακτικών της ίδιας της σύγκρουσης. Αντίθετα, αυτό που δηλώνει είναι την αναζήτηση ενός ιστορικού πλαισίου μέσα στο οποίο μπορούν να γίνουν κατανοητές οι ταξικές συγκρούσεις, και όχι η υπαγωγή τους σε μια αλληλουχία μορφών που υποτίθεται ότι τις εξηγεί. Η αναζήτηση των απαρχών, με αυτή την έννοια, είναι μια απόπειρα να σχεδιαστούν οι γραμμές του γηπέδου όπου παίζεται ο πραγματικός αγώνας, και όχι μια προσπάθεια να βρεθεί κάποιος νόμος που να προεξοφλεί το αποτέλεσμα.

Αφετηρία μας είναι η οικονομική απογείωση της Δύσης, στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, προς «μια αυτοδύναμη ανάπτυξη»: *«για πρώτη φορά στην ιστορία, λύθηκαν τα δεσμά [sic] της παραγωγικής δύναμης των ανθρώπινων κοινωνιών, που στο εξής μπόρεσαν να επιτύχουν το συνεχές, ταχύ και ως σήμερα απεριόριστο πολλαπλασιασμό ανθρώπων, αγαθών και υπηρεσιών»* [2]. Το δημο-

[2] E. J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Επαναστάσεων*.

γραφικό σκέλος: το 1780 ο πληθυσμός της Ευρώπης υπολογίζεται στα 187 εκατομμύρια, στα μέσα του 20ου αιώνα στα 600. Το οικονομικό σκέλος: «δεν ήταν πέντε τοις εκατό ή δέκα τοις εκατό, αλλά εκατοντάδες τοις εκατό και χιλιάδες τοις εκατό [τα ποσοστά κέρδους] που δημιουργήσαν τα πλούτη του Lancashire» [3]. Η ίδια η παραγωγή, χρόνο με το χρόνο, αυξανόταν με αντίστοιχους ρυθμούς, καθώς δε φαινόταν πουθενά στον ορίζοντα όριο στην αύξηση της απόδοσης των επενδύσεων. Μιλάμε για μια εποχή όπου ο δυτικός κόσμος κυριολεκτικά μεγεθύνεται: τόσο σε έκταση, με τους αποικιακούς στόλους και τα κανόνια τους, όσο και σε βάθος, με την οικονομική και δημογραφική απογείωσή του.

Παράλληλα μιλάμε για έναν κόσμο ο οποίος γνωρίζει το πέρασμα από τις «αστικές» επανάστασεις (Αμερικανική και Γαλλική) και τη σταδιακή επικράτηση τουλάχιστον του προγράμματος (αν όχι και της μορφής ακόμα) της φιλελεύθερης δημοκρατίας μέσα από έναν πόλεμο (ναπολεόντειος πόλεμος) που, τηρουμένων των αναλογιών, αξίζει να ονομαστεί ο πρώτος παγκόσμιος στην ιστορία, στην εμφάνιση των πρώτων προλεταριακών εξεγέρσεων και τη συγκρότηση των δικών τους στρατηγικών.

Φυσικά το παρόν κείμενο δεν επιχειρεί να δώσει μια εξήγηση των φαινομένων αυτών —για κάτι τέτοιο μπορεί κανείς να δοκιμάσει *Το Κεφάλαιο*. Ο στόχος του είναι πολύ πιο ταπεινός: επιχειρεί να δει τι μπορεί να σημαίνει η «απελευθέρωση της παραγωγικής δύναμης των κοινωνιών» όσον αφορά την ταξική πάλη και τις αντίστοιχες μεταλλαγές του κράτους, σε συνδυασμό με το γεγονός της τεράστιας δημογραφικής έκρηξης (και, για να είμαστε πιο ακριβείς, ο τριπλασιασμός που φαίνεται στα νούμερα που αναφέραμε υποτιμά κατά μια έννοια το φαινόμενο: σε συνδυασμό με τη διαδικασία πρωταρχικής συσσώρευσης και τα αποτελέσματα της στην εσωτερική κατανομή του πληθυσμού των χωρών της Ευρώπης, ο πληθυσμός των νέων, αστικών βιομηχανικών κέντρων αυξάνει πολύ περισσότερο από τρεις φορές).

Το φαινόμενο έχει δύο σκέλη: από τη μια πλευρά έχουμε τη γενίκευση της εμπορευματικής σχέσης, την κυριαρχία του κεφαλαίου πάνω στον απλώς συγκεντρωμένο πλούτο, και από την άλλη πλευρά (που φυσικά συνδέεται με το πρώτο σκέλος) την εμφάνιση ενός τεράστιου όγκου πληθυσμού, του «κυμαινόμενου πληθυσμού», που διωγμένος από τη γη του βρίσκεται χωρίς εδαφικούς και κοινωνικούς δεσμούς. Αυτή η διαδικασία, το αποτέλεσμα πολλών χρόνων πρωταρχικής συσσώρευσης, είναι που οδηγεί (τελείως σχηματικά) στην έκρηξη που περιγράφηκε προηγουμένως: μπορούμε με ασφάλεια να πούμε ότι αυτό που δίνει την πραγματική απελευθέρωση της παραγωγικής δύναμης των κοινωνιών, είναι η εμφάνιση, η παραγωγή και η κυκλοφορία του εμπορεύματος εργατική δύναμη. Αυτό σημαίνει ότι κάποια στιγμή, ο «κυμαινόμενος πληθυσμός», όλοι αυτοί που έχασαν τη γη τους μετά την καταστροφή της παλιάς κοινοτικής οικονομίας του χωριού εξαιτίας των νόμων για τις περιφράξεις στα 1760-1830 και την κρατικά σχεδιασμένη μετατρο-

[3] Ό.π. Τα εργοστάσια επεξεργασίας βαμβακιού του Lancashire, στην Αγγλία, ήταν το πρώτο εργοστασιακό συγκρότημα του σύγχρονου κόσμου.

πή της γης σε αντικείμενο αγοραπωλησίας, βρέθηκαν μπροστά στον εκβιασμό της ένταξής τους στην ολοένα διευρυνόμενη εμπορευματική οικονομία, με όρους καθάρα δικούς της πια: ως κάτοχοι του ζωτικότερου κοινωνικού εμπορεύματος, της εργατικής δύναμης [4]. Η νέα τάξη ανθρώπων που αναδύεται, το προλεταριάτο, είναι η τάξη αυτών που το μόνο που έχουν να πουλήσουν είναι ο εαυτός τους ως εμπόρευμα.

«Αν η οικονομική απογείωση της Δύσης άρχισε με διαδικασίες που επέτρεψαν τη συσσώρευση του κεφαλαίου, μπορούμε να πούμε ότι οι τεχνικές διαχείρισης της συσσώρευσης ανθρώπων επέτρεψαν μια πολιτική απογείωση σε σχέση με τις παραδοσιακές μορφές εξουσίας που αντικαταστάθηκαν από μια εκλεπτυσμένη και καλά σταθμισμένη τεχνική της καθυπόταξης. Στην πραγματικότητα, οι δυο αυτές διαδικασίες δεν είναι δυνατό να διαχωριστούν. Το πρόβλημα της συσσώρευσης ανθρώπων δε θα μπορούσε να λυθεί χωρίς την ανάπτυξη μιας παραγωγής ικανής να τους συντηρεί και ταυτόχρονα να τους χρησιμοποιεί. Αντίστροφα, οι τεχνικές που καθιστούν χρήσιμη τη συσσωρευμένη πολλαπλότητα των ανθρώπων επιταχύνουν την κίνηση για τη συσσώρευση του κεφαλαίου» [5]. Αν πούμε ότι το κοινωνικό κράτος καθορίζεται, με διπλό τρόπο, από την πολιτική ανάγκη να απαντήσει και να ελέγξει τη δυσαρέσκεια που προκύπτει από την αδυναμία ή την άρνηση ένταξης ενός μέρους του πληθυσμού στην εκμεταλλευτική κοινωνική παραγωγική διαδικασία, και από την καπιταλιστική ανάγκη χρησιμοποίησης ενός όσο το δυνατόν μεγαλύτερου ποσοστού του πληθυσμού σε αυτήν όσο το δυνατόν πιο αποδοτικά, τότε βλέπουμε με ποιο τρόπο, στο ιστορικό πλαίσιο που διαμορφώνεται ήδη από το 1830, το κράτος εισάγει τις πρώτες μορφές διαχείρισης της δυσαρέσκειας και αποδοτικότερης χρησιμοποίησης αυτού του πληθυσμού —αν και με καθόλου εκλεπτυσμένο τρόπο ακόμα και χωρίς τη συνδρομή των καπιταλιστών. Οι μορφές αυτές δεν έχουν να κάνουν με κάποιο ιστορικό προκαθορισμό των θεσμών και των μηχανισμών, αλλά με την εμφάνιση των όρων που επηρεάζουν ακόμα και σήμερα τις στρατηγικές και τις κινήσεις της ταξικής πάλης, και από τα δύο στρατόπεδα.

Μπορούμε ίσως με μια φράση να πούμε ότι το ζήτημα της αναμόρφωσης του πλανόδιου «κυμαινόμενου πληθυσμού» και της προσαρμογής του στην εργασία τίθεται από τη στιγμή που εμφανίζεται η εργατική δύναμη ως κοινωνικά αναγκαίο εμπόρευμα/παραγωγός αξίας, και θέτει, περισσότερο από κάθε άλλο εμπόρευμα,

[4] «Από το 1760, περί τα 24 εκατομμύρια στρέμματα κοινών αγρών και κοινών γαιών χωρίστηκαν σε 5.000 περίπου περιφρακτους χώρους σύμφωνα με τους ειδικούς και τους γενικούς Νόμους περί περιφράξεων και μετατράπηκαν σε ιδιωτικά κτήματα, ενώ η διαδικασία συμπληρώθηκε με πολυάριθμες, λιγότερο επίσημες ρυθμίσεις. Ο Νόμος περί πτωχών του 1834 στόχευε στο να κάνει τόσο αφόρητη τη ζωή των φτωχών της υπαίθρου ώστε να τους αναγκάσει να πάνε οπουδήποτε υπήρχαν δουλειές διαθέσιμες». E. J. Hobsbawm, ό.π. Μιλάμε πάντα για την Αγγλία. Σε άλλες περιοχές του κόσμου η λεηλασία και η εμπορευματοποίηση της γης και ο σχηματισμός της εργατικής δύναμης ακολούθησαν μια διαφορετική ή πιο αργόσυρτη διαδρομή.

[5] M. Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία*

το ζήτημα της αποδοτικότερης, φτηνότερης και μαζικότερης παραγωγής, κυκλοφορίας και χρησιμοποίησής του.

Η καταναγκαστική αγωγή προς εργασία, η σχεδιασμένη προσαρμογή στους βιορυθμούς της νέας πραγματικότητας, αποκαλύπτεται με πολλούς τρόπους μέσα στην ιστορία της περιόδου για την οποία μιλάμε. Στον τομέα της πρόνοιας, βλέπουμε το πέρασμα από μια πολιτική ιδιωτικής φιλανθρωπίας —η οποία για πολλούς λόγους έτεινε να χρεοκοπήσει— στην αποσπασματική ανάπτυξη διαφορετικών συστημάτων και πολιτικών που έχουν ένα κοινό, και πρωτοεμφανιζόμενο, χαρακτηριστικό: συνδέονται άμεσα με τη μισθωτή εργασία. Έτσι, από τα εργατοκάτεργα (workhouses), που προέβλεπε ο αγγλικός *Νόμος περί πτωχών* του 1834, όπου κλείνονταν για δεκαετίες τα «κοινωνικά παράσιτα» (εργάτες που αρ-

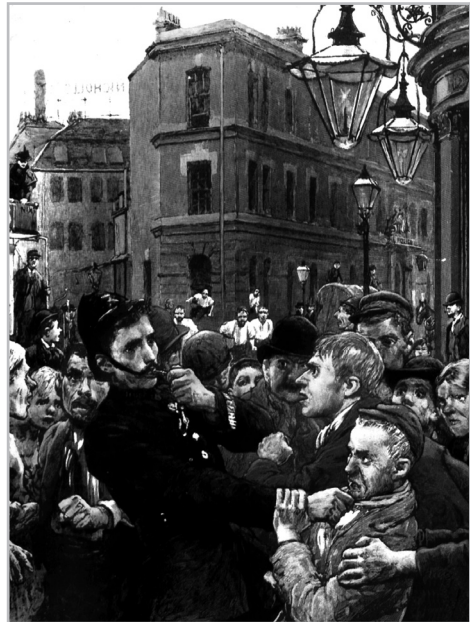

νούσαν να δουλέψουν ή υπέπιπταν σε ανάλογα παραπτώματα) ως την εκτεταμένη κρατική παρέμβαση για την ελάφρυνση της φτώχειας που επιθυμούσαν ορισμένοι οικονομολόγοι, μέχρι τις βιομηχανικές ουτοπίες της περιόδου, μπορεί κανείς να βρει ένα συνδεδετικό νήμα —όλες αυτές οι πολιτικές περιστρέφονται γύρω από την παραγωγή, κυκλοφορία και χρησιμοποίηση του εμπορεύματος εργατική δύναμη. Αν στο παρελθόν το όχι άμεσα παραγωγικό κομμάτι του πληθυσμού μπορούσε ανώδυνα είτε να αφεθεί στην ιδιωτική ή εκκλησιαστική φιλανθρωπία, είτε, αν αυξανόταν και γινόταν πολιτικά ενοχλητικό, να συντριβεί στρατιωτικά, τώρα ο έλεγχός του όφειλε να οργανώνεται με πολιτικούς και οικονομικούς ταυτόχρονα όρους.

Οι μετασχηματισμοί αυτοί μπορούν να διαγνωστούν και σε χώρους πέραν της άμεσης πρόνοιας: για παράδειγμα, μέσα από τη λειτουργία των ασύλων και το συνωστισμό στις πόλεις εμφανίστηκε τόσο στην Αγγλία όσο και στη Γαλλία η ανάγκη για μια καινούργια ώθηση στην ιατρική, με έμφαση στην πρόληψη και τη λειτουργία της διάγνωσης και οργανώθηκαν τα πρώτα νοσοκομεία (για τις φτωχές τάξεις —οι πλούσιες συνέχιζαν να καταφεύγουν στην ιδιωτική ιατρική). Παράλληλα εμφανίζονται τα πρώτα πειράματα δημόσιας δωρεάν εκπαίδευσης (Γαλλία) και άλλων μηχανισμών ένταξης, καθώς αρχίζει να γίνεται αντιληπτό ότι η διατήρηση και η ανάπτυξη ενός βιομηχανικού στρατού από μια μάζα ανθρώπων είτε ξεριζωμένων από την αγροτική ζωή είτε χωρίς κανένα δεσμό απαιτεί πολύ περισσότερα από μια απλή βιολογική αναπαραγωγή. Στο πλαίσιο αυτό, μπορούμε να δούμε (όπως το κάνει ο Foucault) την αναμόρφωση των ποινικών κωδίκων, με νέα έμφαση στην επανένταξη και τη «θεραπεία» των εγκληματιών ώστε να ξαναγίνουν «χρήσιμοι στην κοινωνία», και ολόκληρο το πλέγμα των μηχανισμών που οργανώνονται εκείνη την περίοδο και που αυτός ονομάζει πειθαρχικούς: εισαγωγή μηχανισμών ελέγχου στο σχολείο, το εργοστάσιο, τη φυλακή,

όπου ο στόχος είναι «η αύξηση της δύναμης με όρους οικονομικής χρησιμότητας και η μείωσή της με όρους πολιτικής επικινδυνότητας» [6].

Μπορούμε ν' ανακαλύψουμε την ίδια λογική και σε χώρους ακόμα πιο απομακρυσμένους από αυτούς που σήμερα θα αναγνωρίζαμε ως θεσμούς του κοινωνικού κράτους. Έτσι, για παράδειγμα, η οργάνωση της αστυνομίας και η ανάληψη από αυτήν καθηκόντων τήρησης της τάξης είναι κάτι παραπάνω από ένα απλό διοικητικό θέμα. Εκεί που ο στρατός μπορούσε να ασκήσει μόνο τυφλή καταστολή, παρεμβαίνοντας στιγμιαία με υπέρμετρη βία, η αστυνομία μπορεί να είναι πανταχού παρούσα, περιβάλλοντας την κοινωνική διαδικασία παραγωγής με ένα πλέγμα **ασφάλειας** και **επιτήρησης** που εκφράζει ακριβώς αυτή τη νέα μέριμνα: απέναντι στην αστυνομία δε βρίσκεται ένας εχθρικός στρατός, αλλά μια μάζα ανθρώπων η οποία πρέπει να μετατραπεί σε εμπορεύσιμη εργατική δύναμη, με μεθόδους που περνούν από την απλή παραίτηση ως την ωμή βία [7]. Ο στρατός παρεμβαίνει μόνο όταν οι αντίπαλοι έχουν οργανωθεί στρατιωτικά και η αστυνομία δεν αρκεί για την αντιμετώπισή τους. Όμως, και η ίδια η οργάνωση του στρατού αντανακλά τέτοιες μεταλλαγές: ο στρατός του Ναπολέοντα που σάρωσε ολόκληρη την Ευρώπη ήταν ο πρώτος στρατός που αποτελούνταν από «ελεύθερους πολίτες» μαζικά επιστρατευμένους για τον «εθνικό σκοπό». Έτσι, οι ίδιες που οι τακτικές που στηρίζονταν σε ένα ευέλικτο και πολύ καλά οργανωμένο πεζικό (το όπλο του «λαού» σε αντίθεση με το ιππικό που ανήκε παραδοσιακά στους ευγενείς) αντανακλούν τη νέα οικονομία διαχείρισης της μάζας.

Όλα αυτά μάλιστα πρέπει να τοποθετηθούν μέσα στο πλαίσιο της ανάδυσης μιας κρατικής οργάνωσης νέου τύπου: παράλληλα με τις διαδικασίες εμφάνισης του προλεταριάτου, στήνεται ο περίφημος μύθος του φιλελεύθερου καπιταλισμού που θωρακίζεται (αν και με διαφορετική βαρύτητα στη Γαλλία και αργότερα στη Γερμανία από ό,τι στην Αγγλία) με έναν κρατικό μηχανισμό του οποίου η έκταση

[6] M. Foucault, ό.π.

[7] Ο W. Benjamin αναφέρει στο κείμενο του *Το Παρίσι της Δεύτερης Αυτοκρατορίας* ότι οι εργάτες του Παρισιού ξεσηκώθηκαν όταν η αστυνομία προσπάθησε να δώσει ονόματα στους δρόμους και νούμερα στα σπίτια των συνοικιών τους: ο εντοπισμός του κάθε ανθρώπου στο ιεραρχικό δίκτυο της κοινωνίας, η πανταχού παρούσα επιτήρηση, αυτός είναι ο ρόλος της αστυνομίας, σε αντίθεση με την τυφλή βία του στρατού τον οποίο αυτή αντικαθιστά στο εσωτερικό της κοινωνίας.

και το βάθος είναι άνευ προηγουμένου. Ακόμα και η Αγγλία, με κράτος σημαντικά μικρότερο σε σχέση με τη Γαλλία, την ανταγωνίστρια βιομηχανική δύναμη της εποχής, είχε το 1830 κρατικό προϋπολογισμό που ξεπερνούσε το τριπλάσιο του προϋπολογισμού της τσαρικής Ρωσίας, που βρισκόταν σε προβιομηχανικό στάδιο.

Είδαμε λοιπόν ότι η βίαιη προσαρμογή στα πλαίσια της νέας οικονομίας μιας μεγάλης μερίδας υπηκόων και η μετατροπή τους σε προλετάριους είναι μια βασική επιδίωξη των κινήσεων του κράτους στην περίοδο αυτή. Αυτό που έχει να αντιμετωπίσει όμως είναι ένας πληθυσμός που αντιστέκεται. Η αντίσταση αυτή εκπορεύεται από πολλές κατευθύνσεις: υπάρχουν κατ' αρχήν οι άνθρωποι που βρίσκονται χωρίς κανένα δεσμό, χωρίς καμιά σχέση με την κοινωνία — αυτοί που δεν έχουν ακόμα ενσωματωθεί στην εμπορευματική σχέση και που είναι ο κύριος στόχος της καινούργιας ακόμα αστυνομίας. Για παράδειγμα, ένα απόσπασμα από τη δίκη για αλητεία ενός παιδιού 13 ετών, γύρω στο 1840:

« (...) Πρόεδρος: — Καλύτερα θα ήταν για σένα να μπει σε ένα ίδρυμα, να μάθεις μια τέχνη.

— Ευχαριστώ πολύ! Τα ξέρω τα ιδρύματά σας και τις μαθητείες, είναι πολύ ανιαρά. Άλλωστε, ο αφέντης πάντα γκρινιάζει και δεν έχεις καμιά ελευθερία.

— Δεν σε αποζητά ο πατέρας σου;

— Δεν έχω πατέρα.

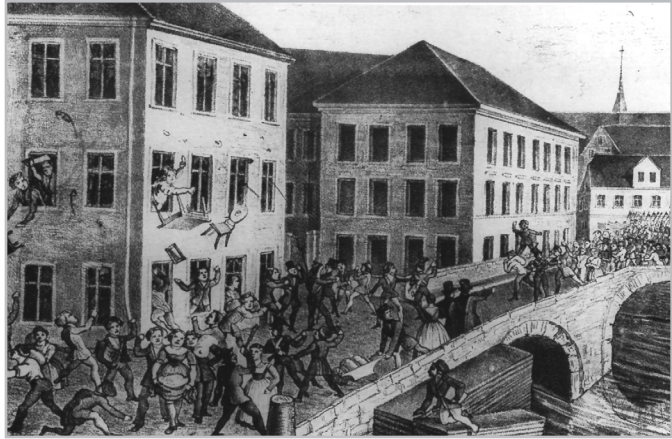
— Και η μητέρα σου;

— Ούτε και μητέρα, ούτε συγγενείς, ούτε φίλους, είμαι ελεύθερος, ανεξάρτητος» [8].

Η εντυπωσιακή ριζοσπαστικότητα της στάσης αυτής πρέπει να τοποθετηθεί μέσα στο ιστορικό της πλαίσιο. Η ίδια βιαιότητα της πρωταρχικής καπιταλιστικής συσσώρευσης που γέννησε τη φτώχεια και την εξαθλίωση, γέννησε και την αντίσταση. Οι τεχνίτες και οι μικροπαραγωγοί αντέδρασαν στην εκμηχάνιση διαισθανόμενοι το μελλοντικό τους αφανισμό: οι ξεριζωμένοι ακτήμονες, το λούμπεν προλεταριάτο των πόλεων, ξεγείρονταν συχνά για το «δικαίωμα στη ζωή». Ο κοινωνικός χώρος που οργανώνονταν οι τελευταίοι ήταν οι αγορές ή οι κοιτώνες και βρίσκονταν τόσο συχνά στο δρόμο όσο σε καμιά άλλη ιστορική εποχή. Ο στόχος τους ήταν η επανοικειοποίηση των μέσων επιβίωσης, συνήθως μέσω του ελέγχου των τιμών. Τόσο οι λουδίτες και οι φτωχοί αγρότες (που οι αγώνες τους στηρίζονταν στην ακόμα ζωντανή παράδοση της κοινοτικής ζωής του χωριού) όσο και οι λαϊκές εξεγέρσεις του 18ου-19ου αιώνα πρέπει να θεωρηθούν σα μια πρώτη μορφή αγωνιστικής εργατικής ανασύνθεσης. Οι μεν λουδίτες καταστρέφοντας τις μηχανές αντιστέκονταν στο νέο χωρόχρονο του βιομηχανικού συστήματος, στην επιτήρηση του επιστάτη και στη μονοτονία. Ωστόσο το σαμποτάζ τους ήταν και μια μορφή αγώνα ενάντια στο αφεντικό για αύξηση μισθών, βελτίωση των συνθηκών εργασίας, πρόσληψη νέων εργατών: αυτό που ο Hobsbawm αποκάλεσε «συλλογική διαπραγματεύση μέσω της εξέγερσης». Η παράδοση της οικιακής οικονομίας και της «ηθικής

[8] Το αναφέρει ο Foucault, ό.π.

οικονομίας», της ελεύθερης γης και του εθιμικού δικαίου πρόσφερε μια μεγάλη γκάμα ριζοσπαστικών μορφών αντίστασης (λεηλασίες, ανώνυμες απειλητικές επιστολές στα αφεντικά και τους επιστάτες) που κλιμακώνονται στις εξεγέρσεις για το ψωμί.

Έτσι, στο πρώτο μισό του 19ου αι. το κύριο γνώρισμα της ταξικής πάλης είναι η αντίσταση του «κυμαινόμενου πληθυσμού» στη μισθωτή εργασία και οι αντιστάσεις των αγροτικών θυλάκων στη διάλυσή τους. Οι άνθρωποι αυτοί, μη βρίσκοντας τίποτα που να τους συνδέει με την καινούργια κοινωνία, δεν έχουν καμιά ψευδαίσθηση και για αυτά που αυτή τους προσφέρει: «*Ηθικολόγοι, φιλόσοφοι, νομοθέτες, κόλακες του πολιτισμού* — αυτό είναι το σχέδιο τακτοποίησης του Παρισιού σας, το τελειοποιημένο σχέδιο όπου βρίσκονται συγκεντρωμένα όλα τα όμοια πράγματα: νοσοκομεία για όλες τις ασθένειες, άσυλα για όλες τις δυστυχίες, φρενοκομεία, φυλακές, κάτεργα για άντρες, γυναίκες και παιδιά. Γύρω από τον πρώτο περίβολο: στρατώνες, δικαστήρια, διεύθυνση της αστυνομίας, κατοικίες για τους δεσμοφύλακες, χώρος για τα ικριώματα, κατοικία του δήμου και των βοηθών του. Στις τέσσερις γωνίες: Αίθουσα της Βουλής, Αίθουσα της Γερουσίας, Ακαδημία και Ανάκτορα. Στην περιφέρεια: όλα όσα εφοδιάζουν τον κεντρικό περίβολο, το εμπόριο, οι πανουργίες του, η χρεοκοπία του· η βιομηχανία και οι μανιιώδεις αγώνες της· ο Τύπος, τα σοφίσματά του...ο λαός που πεθαίνει από την πείνα ή κυλιέται στην ακολασία — ο λαός πάντα έτοιμος να ακολουθήσει τη φωνή του δαίμονα της Επανάστασης», έγραφε ένας ανώνυμος αναγνώστης το 1836 στη *Φάλαγγα*, εφημερίδα των Φουριεριστών [9]. Τα νοσοκομεία μαζί με τις φυλακές, ο (ελεύθερος για πρώτη φορά) Τύπος μαζί με τις «ακολασίες» και την πείνα του λαού. Αυτή είναι η εικόνα που αντικρίζει ένας πληθυσμός που αρνείται την προλεταριοποίησή του, και έχει απέναντι του το δόλωμα (ή τον εκβιασμό) του μισθού και της «ελευθερίας του πολίτη» από τη μια πλευρά και από την άλλη το πειθαρχικό οπλοστάσιο της κοινωνίας, από το άσυλο ως την αγχόνη.

[9] Το αναφέρει ο Foucault, ό.π.

Από τα μέσα του 19ου αι. και μετά η αυτονομία του προλεταριάτου εκδηλώνεται επίσης μ' ένα πλήθος οργανώσεων πρόνοιας από τα κάτω: στην Αγγλία οι Friendly Societies (που στα τέλη του 19ου αι. ξεπερνούν τα 4 εκατομ. μέλη), τα σχολεία, οι συνεργατικές, στη Γερμανία τα αυτοδιοικούμενα εργατικά ταμεία ασφάλισης (Hilfskassen—το 1890 έφτασαν τα 800 χιλιάδες μέλη, κατά βάση τεχνίτες και ειδικευμένοι εργάτες). Είτε άρτια οργανωμένες μέσα στα συνδικάτα είτε άτυπες και πιο χαλαρές, όλες αυτές οι οργανώσεις ήταν μορφές εργατικής αλληλεγγύης που έρχονταν σε σύγκρουση με τον ανταγωνιστικό ατομικισμό του καπιταλισμού. Στα σχολεία των Χαρτιστών, στα νυχτερινά ή Κυριακάτικα σχολεία τους, η «καθαρά προλεταριακή εκπαίδευση» για την οποία μιλάει ο Ένγκελς στην *Κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*, ανθίσταται στην κρατική εκπαίδευση που θα επιβληθεί τελικά το 1880. Κατά τον ίδιο τρόπο, η γυναίκα (κυρίως) πρακτική θεραπευτική αντιστέκεται μέσα στις εργατικές

κοινότητες στην ιατρικοποίηση του σώματος που προωθούν οι ειδικοί.

Η καχυποψία και η ανοιχτή εχθρότητα των «επικίνδυνων τάξεων», τόσο των ειδικευμένων όσο και των λούμπεν προλετάρων, απέναντι στο κεφάλαιο και αυτό που πολύ καλά αντιλαμβάνονταν ως κράτος του επιτάχυνε τις κρατικές κινήσεις χειραγώγησης και πολιτικής ενσωμάτωσης της τάξης: η ελεγχόμενη από το κράτος κοινωνική ασφάλιση ήταν η αναγκαία προϋπόθεση για μια πραγματικά εκλεπτυσμένη και καλά σταθμισμένη τεχνική *διαχείρισης της εργατικής δύναμης*. Η κρατικοποίηση των εργατικών ασφαλιστικών ταμείων και αργότερα η επέκταση των πολιτικών δικαιωμάτων μετέτρεψε τον αυτόνομο και αλληλέγγυο εργάτη σε εξατομικευμένο πολίτη-διοκτήτη-του-εμπορεύματος-εργατική-δύναμη. Ήταν το δέλεαρ για ένα προλεταριάτο που δοκιμαζόταν από την ανεργία, τη φτώχεια και την ανασφάλεια, αλλά και το αγκίστρι ήταν εξίσου ορατό. Στα λόγια του καγκελάριου Βίσμαρκ, που πρωτοκαθιέρωσε την κρατική ασφάλιση τη δεκαετία του 1880—«η κοινωνική μεταρρύθμιση είναι απαραίτητη πολιτική για τη διατήρηση του κράτους* στόχος της πρέπει να είναι η καλλιέργεια της αντίληψης ότι το κράτος δεν είναι απλά ένας απαραίτητος αλλά και ένας ευεργετικός θεσμός»— οι εργάτες εύκολα αντιλαμβάνονταν την ηγεμονική επιδίωξη για έλεγχο και ρύθμιση της ανα-

παραγωγής τους [10].

Η μετάβαση από τα αυτόνομα συντεχνιακά ταμεία αλληλοβοήθειας στην κρατική ασφάλιση δεν ήταν ούτε ομαλή ούτε σύντομη —πόσο μάλλον αν αναλογιστεί κανείς ότι τα συνδικάτα στη Γερμανία αρχικά (και μέχρι το 1899) απέρριπταν ακόμα και μια περιορισμένη συνεργασία με τους καπιταλιστές (η συμμετοχή στις συλλογικές διαπραγματεύσεις με τα αφεντικά ήρθε μετά το 1916).

Καθώς όμως η κοινωνικοποίηση της εργασίας αυξανόταν και τα συνδικάτα άρχισαν να προσαρμόζονται όλο και περισσότερο στην καπιταλιστική τάξη πραγμάτων, η «άλωση» γινόταν αναπόφευκτη. Ήταν ακριβώς μέσα στους αυτόνομους θεσμούς της εργατικής τάξης που αναδείχθηκε η αντιφατική φύση της: από τη μια η **εχθρότητα** ενάντια στο κεφάλαιο και από την άλλη η προσπάθεια **αναγνώρισης** και **εξασφάλισης** εντός της καπιταλιστικής σχέσης. Τα συνδικάτα θα συνδιαχειρίζονταν τα κρατικά ταμεία και έτσι οι πρώην αυτόνομες οργανώσεις αλληλοβοήθειας θα συντηρούσαν και θα ενίσχυαν μια συγκεκριμένη μορφή συλλογικής εργατικής ταυτότητας: τη διαπραγμάτευση των μισθωτών με βάση την ειδίκευση, δηλ. τον κατακερματισμό της τάξης σε **κλάδους** (πράγμα που εξηγεί και τη δημιουργία πληθώρας ασφαλιστικών ταμείων).

Το κράτος **αναγκάστηκε** από το φόβο της επανάστασης να αφήσει τον καταναγκασμό και την ανοιχτή καταστολή στην εφεδρεία και **πατερναλιστικά** αναλαμβάνει τη διευρυμένη αναπαραγωγή του πιο πολύτιμου εμπορεύματος, της εργατικής δύναμης.

Είναι εύκολο, στο βαθμό που κάποιος ενδιαφέρεται να γράψει μια απλή ιστορία θεσμών να διαβάσει σε αυτές τις μεταρρυθμίσεις τις «κατακτήσεις» που πέτυχε ο αναδυόμενος μέσα από τα εργατικά κινήματα ρεφορμιστικός σοσιαλισμός. Είναι εύκολο επίσης να δει κανείς ότι οι «κατακτήσεις» αυτές έδεσαν μεγάλο μέρος της εργατικής τάξης στο άρμα της καπιταλιστικής εθνικής ανάπτυξης, ότι την εγκλώβισαν μέσα στην παγίδα της διαχείρισης και, οριακά, προετοίμασαν το έδαφος για την προλεταριακή αλληλοσφαγή του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Το ίδιο νομιμοποιείται κάποιος που διαβάζει έτσι την ιστορία να ωραιοποιήσει τη ριζοσπαστικότητα των αγώνων που προέβαλλαν αντίσταση στην προλεταριοποίηση και να απορρίψει το ρεφορμισμό των κινήματων που «κατέκτησαν» τις πρώτες μορφές κοινωνικού κράτους, όσο και το να κάνει ακριβώς το ανάποδο: να μιλήσει για την «ωριμότητα» του κινήματος που στράφηκε στην οργάνωση και τη διεκδίκηση αιτημάτων που βελτίωσαν τις συνθήκες ζωής του προλεταριάτου.

Αν όμως διαβάσουμε την ιστορία λίγο πιο προσεκτικά, έχοντας στο νου

[10] Για την ακρίβεια, στη Γερμανία, το 1883 ψηφίστηκε ένας νόμος για την υποχρεωτική ιατρική περίθαλψη, το 1884 ένας άλλος θέσπιζε την ασφάλιση για εργατικά ατυχήματα και το 1889 καθιερώθηκαν οι συντάξεις γήρατος και αναπηρίας. Το 1911 αυτοί οι νόμοι κωδικοποιήθηκαν σε έναν ενιαίο κώδικα κοινωνικών ασφαλίσεων ενώ η ασφάλιση γήρατος και αναπηρίας επεκτάθηκε και στους μη-χειρώνακτες εργαζόμενους. Τέλος, το 1927 καθιερώθηκε η ασφάλιση κατά της ανεργίας. Το παράδειγμα της Γερμανίας ακολούθησαν σταδιακά και άλλες χώρες, όπως η Ν. Ζηλανδία και η Ουρουγουάη (χώρες λευκών αποίκων), η Αυστρία, η Ουγγαρία, η Νορβηγία, η Ρουμανία, η Μ. Βρετανία, η Πολωνία, η Γαλλία.

μας το πλαίσιο της εμφάνισης του προλεταριάτου ως τάξης μέσα στη διαδικασία οικονομικής απογείωσης της Ευρώπης και την τόσο στενή σχέση της με τους μηχανισμούς διαχείρισης της συσσώρευσης ανθρώπων και της μετατροπής τους σε κεφαλαιοποιήσιμη εργατική δύναμη, τότε βλέπουμε ότι τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά. Είδαμε ότι ένα από τα πιο κρίσιμα ζητήματα της περιόδου ανάδυσης και κυριαρχίας του βιομηχανικού καπιταλισμού ήταν ο καθορισμός της ζωής από τη μισθωτή σχέση, και ο καθορισμός αυτός γίνεται με όρους παραγωγής και αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Ο ίδιος ο χαρακτήρας της εργατικής τάξης διαμορφώνεται **μέσα** και **ενάντια** σε αυτές τις διαδικασίες —όμως η πάλη της στηρίζεται στο ότι αποβλέπει στην έξοδο από την καπιταλιστική σχέση και στην αυτοκατάργησή της ως τάξη. Αυτός ο διχασμένος χαρακτήρας της είναι που γίνεται φανερός από τη μελέτη της εμφάνισης και γενίκευσης των μορφών διαχείρισης της παραγωγής και αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, της συγκρότησης του προλεταριάτου ως τάξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, και εκδηλώνεται σε όλες τις εκφάνσεις του εργατικού κινήματος.

Οι διάσπαρτοι αγώνες των αρχών του 19ου αιώνα αποκτούσαν επιπλέον δύναμη από την αναφορά σε ηθικές αξίες έξω από τα πλαίσια της καπιταλιστικής τους πραγματικότητας. Αργότερα, με την κατάρρευση της προκαπιταλιστικής κοινότητας, τη δύναμη να αγωνιστούν, τη συγκρότησή τους ως τάξη οι προλετάριοι τη βρήκαν μόνο μέσα σε αυτήν τη νέα πραγματικότητα, και το απότο αποτέλεσμα της δυναμικής τους ήταν παραχωρήσεις μέσα στα πλαίσιά της. Αυτό δε σημαίνει ότι «ωρίμασαν» και ζήτησαν το εφικτό· αντίθετα, σημαίνει ότι μέσα στην ίδια την καπιταλιστική κοινωνία βρήκαν τη δύναμη να την απειλήσουν με μια ανασύνθεση που σημαίνει τη διάλυσή της, με κάτι πέρα από αυτήν, πράγμα που οδήγησε στις παραχωρήσεις. Βλέπουμε λοιπόν πόσο δύσκολο είναι εδώ να μιλήσουμε πια για «κατακτήσεις» ή να καταφύγουμε στην εύκολη ρητορεία περί ρεφορμιστικών και ριζοσπαστικών αγώνων: ο ίδιος ο χαρακτήρας της ταξικής πάλης του προλεταριάτου είναι διφορούμενος, καθώς κινείται προς αυτό που βρίσκεται πέρα από την καπιταλιστική πραγματικότητα και, μέχρι ίσως την τελευταία στιγμή, οτιδήποτε πετυχαίνει βρίσκεται μέσα σε αυτήν και άρα μπορεί να μετατραπεί σε μέρος των αλυσίδων του.

η «χρυσή εποχή» του κοινωνικού κράτους

Στις αρχές του 20ου αιώνα, τα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας στη Γερμανία, την Αυστρία, τη Βρετανία και τη Γαλλία (συντάξεις γήρατος, δημόσια γραφεία ευρέσεως εργασίας, ασφάλιση υγείας και ανεργίας) και η ενίσχυση των μεταρρυθμιστικών τάσεων μέσα στα σοσιαλιστικά κόμματα δεν είχαν κατορθώσει ν' ανακόψουν την ανάπτυξη της ταξικής πάλης. Άλλωστε, εξαιρουμένης της Γερμανίας, τα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας είχαν περιορισμένη εφαρμογή και δεν κάλυπταν το σύνολο των εργατών: η συνταξιοδότηση για παράδειγμα παρέμεινε ένα περιθωριακό φαινόμενο μέχρι το β' παγκόσμιο πόλεμο.

Στα χρόνια της Μεγάλης Ύφεσης (από το 1873 ως τα μέσα της δεκαετίας του 1890) και, αργότερα, στη νέα περίοδο της παγκόσμιας ανάκαμψης εμφανίστηκε για πρώτη φορά το φαινόμενο της συγχώνευσης επιχειρήσεων που πριν δρούσαν μεμονωμένα. Όπως και αν το ονομάσει κανείς, «κορπορατιστικό» ή «οργανωμένο» καπιταλισμό, σημασία έχει ότι «η ένωση των επιχειρηματιών αναπτύχθηκε εις βάρος του ανταγωνισμού της αγοράς, οι μεγάλες πολυμετοχικές εταιρείες εις βάρος των μικρών ατομικών επιχειρήσεων, οι μεγάλοι επιχειρηματικοί και εμπορικοί όμιλοι εις βάρος των μικρότερων και ότι αυτή η συγκέντρωση εμπειρείχε μια τάση προς το ολιγοπώλιο» [11]. Παράλληλα με την οικονομική συγκέντρωση εμφανίστηκαν τα πρώτα σχέδια «επιστημονικής οργάνωσης της εργασίας» (scientific management, σύμφωνα με την ορολογία του αμερικάνου εμπνευστή της Φρέντερικ Τέιλορ, δες παρακάτω). Η ανάγκη για έναν πιο «ορθολογικό» ή «επιστημονικό» καταμερισμό, προγραμματισμό και έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας γεννήθηκε κι αυτή μέσα από την κρίση κερδοφορίας τα χρόνια της Ύφεσης. Στην πράξη πάντως ο τείλορισμός δε σημείωσε καμιά πρόοδο πριν το 1914, αφενός μεν γιατί η βιομηχανία στηριζόταν ακόμη σ' ένα συνδυασμό χειρωνακτικής δεξιότητας και ατμοκίνητης τεχνολογίας και αφετέρου γιατί οι ειδικευμένοι εργάτες (πχ οι μεταλλεργάτες) αντιστέκονταν σθεναρά στον καταμερισμό εργασίας που προσπαθούσαν να επιβάλλουν τα αφεντικά μέσω των νέων μηχανών.

Πράγματι, η ταξική πάλη στα τέλη του 19ου - αρχές του 20ου αι. εστιαζόταν σε μεγάλο βαθμό γύρω από δύο καίρια ζητήματα: την έκταση της εργάσιμης μέρας και τον έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας. Στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, από το 1870 μέχρι το 1900 πλήθος αγώνων δόθηκαν από τους ειδικευμένους εργάτες (μάστορες) και τα σωματεία τους γύρω από τον έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας. Οι μάστορες στηρίζονταν σε μια υψηλού επιπέδου γνώση της παραγωγικής διαδικασίας που τους επέτρεπε να καθορίζουν οι ίδιοι τον τρόπο της εργασίας τους, στις πολιτισμικές παραδόσεις της τέχνης τους και τους ηθικούς κώδικες που διείπαν τις οργανώσεις τους. Οι ειδικευμένοι όμως εργάτες ήταν δύσκολο να συναντηθούν «με τον όγκο των χειρωνακτών που εργάζονταν σε μικρά εργαστήρια, σε

[11] E. J. Hobsbawm, *Η εποχή των αυτοκρατοριών*.

αγροτικά φτωχόσπιτα ή σε ανήλιαγους χώρους των πόλεων ή στο ύπαιθρο, με το λαβύρινθο της ανομοιογενούς εργασίας των μεροκαματιάρηδων που συνωθούνταν στις πόλεις και την ύπαιθρο» [12]. Τα εργατικά στρώματα ήταν κατακερματισμένα, διαιρεμένα από διαφορές ειδικευσης, φύλου, εισοδήματος, εθνικότητας, γλώσσας, κουλτούρας και θρησκείας. Είναι ενοχλητικό να το παραδέχεται κανείς αλλά, μετά το αποτυχημένο εγχείρημα της Α΄ Διεθνούς, οι διάσπαρτοι εργατικοί αγώνες του 19ου αιώνα ξεπέρασαν τον τοπικισμό τους μόνο μέσα στο πλαίσιο του έθνους-κράτους. Ήταν μόλις τις δεκαετίες του 1890 και του 1900 που πρωτοεμφανίστηκαν οι κλαδικές απεργίες σε εθνικό επίπεδο και οι εθνικές συλλογικές συμβάσεις ενώ η πρώτη μεγάλη διακλαδική γενική απεργία στην Ευρώπη —στο Βέλγιο το 1893— αφορούσε την προώθηση του δικαιώματος της καθολικής ψήφου. Αυτή η αλλοτριωμένη μορφή ενοποίησης, που προωθήθηκε από τα μαζικά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, εξηγεί γιατί, όταν οι κυβερνήσεις κάλεσαν τους πολίτες τους στα όπλα το 1914, το εθνικοποιημένο προλεταριάτο δεν πρόβαλε καμιά ουσιαστική αντίσταση [13]. Ο ιμπεριαλιστής Σέσιλ Ρόουντς μάλιστα είχε επισημάνει την προπαγανδιστική αξία που είχαν οι «ένδοξες» κατακτήσεις εξωτικών εδαφών και «κατώτερων μελαμψών φυλών» για την άμβλυση της προλεταριακής δυσαρέσκειας στο εσωτερικό των αποικιοκρατικών χωρών. Η ταυτόχρονη ιμπεριαλιστική επέκταση των πιο αναπτυγμένων καπιταλιστικών κρατών προς αναζήτηση νέων αγορών,

[12] Ο.π.

[13] Τα πολιτικά κόμματα της εργατικής τάξης όπως το γερμανικό, το γαλλικό ή το ιταλικό σοσιαλιστικό κόμμα είχαν αναπτύξει ένα ευρύ εθνικό θεσμικό πλαίσιο εργατικής πρόνοιας και ελέγχαν μεγάλο μέρος του εργατικού τύπου. Το SPD (Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας) για παράδειγμα, εξέδιδε πάνω από 70 εφημερίδες και είχε ιδρύσει συλλόγους γυμναστικής, ωδικής, ποδηλασίας καθώς και τα δικά του προγράμματα κοινωνικής ασφάλισης. Ο σοσιαλισμός τότε ήταν κάτι πολύ περισσότερο από πολιτική πεποίθηση: είχε γίνει συστατικό στοιχείο της κουλτούρας ενός ορισμένου κομματιού της εργατικής τάξης (κυρίως των ανδρών ειδικευμένων εργατών). Τα σοσιαλιστικά κόμματα συνέβαλαν στη δημιουργία μιας δημόσιας προλεταριακής σφαίρας, μιας εργατικής ταυτότητας και ταυτόχρονα στην κοινωνική αναγνώριση των εργατών ως παραγωγών του εθνικού πλούτου. Στη Γερμανία για παράδειγμα, η εργατική υποστήριξη της πολεμικής προσπάθειας του κράτους πήγαζε από την πεποίθηση ότι η πατρίδα τους κινδύνευε από το προπύργιο της ευρωπαϊκής αντίδρασης, τη Ρωσία, ή από την πίστη ότι μια τέτοιου είδους υποστήριξη θα ανάγκαζε το καίζερικό κράτος να προβεί σε παραχωρήσεις προς τα πολιτικά και οικονομικά αιτήματά τους. Βέβαια, αυτές οι αυταπάτες εξανεμίστηκαν γρήγορα, αν κρίνουμε από την επανάσταση που ξέσπασε με τη λήξη του α΄ παγκοσμίου πολέμου.

Παράλληλα, ο εθνικός προσανατολισμός πολλών συνδικαλιστικών οργανώσεων ήταν ένα ακόμη εμπόδιο στην ανάπτυξη μιας διεθνιστικής εργατικής αλληλεγγύης. Για παράδειγμα, στην Αυστροουγγαρία το αυστριακό σοσιαλιστικό κόμμα δεχόταν μόνο γερμανούς ως μέλη του ενώ οι πολωνοί εργάτες της Γερμανίας σχημάτισαν τις δικές τους οργανώσεις. Πρέπει επίσης να τονίσουμε ότι ο συνδικαλισμός δε συνοδευόταν απαραίτητα από κάποιον αριστερό ριζοσπαστισμό. Στην Αυστρία και τη Γερμανία υπήρχε ισχυρό αντισοσιαλιστικό ρωμαιοκαθολικό αλλά και φιλελεύθερο κίνημα ενώ η επιρροή των «κίτρινων συνδικάτων» των εργοδοτών στο εργατικό δυναμικό των μεγάλων επιχειρήσεων της βαριάς βιομηχανίας ήταν ιδιαίτερα ισχυρή, και συχνά ξεπερνούσαν αριθμητικά τη μαζική βάση των ανεξάρτητων συνδικάτων του SPD.

νέας εργατικής δύναμης και πρώτων υλών ήταν μια από τις αιτίες που οδήγησαν από τον ενδοκαπιταλιστικό ανταγωνισμό στον α' παγκόσμιο πόλεμο. Έναν πόλεμο που δεν άφησε στο πέρασμά του τίποτε άλλο από φρίκη και εξαθλίωση.

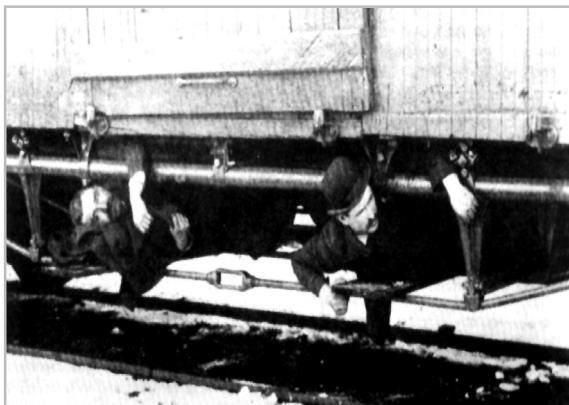
Απ' τα συντρίμια του παλιού αστικού φιλελεύθερου κόσμου και των σχέσεών του, απ' την εξάντληση της δυναμικής του πατριωτισμού, φούντωσε ένα κύμα οργής που πήρε την ξεκάθαρη μορφή του ανοιχτού ταξικού πολέμου. Ο ρωσικός Οκτώβρης, το «σύμβολο της δυσανεξίας της εποχής» κατά τον αμερικάνο πρόεδρο W. Wilson, και οι μεταπολεμικές επαναστάσεις στην Ευρώπη, αν και είχαν κατασταλεί από τη σοσιαλδημοκρατία, εντούτοις στοίχειωναν τον ύπνο των αστών. Στις μεταξύ τους συζητήσεις και αντιπαραθέσεις σχετικά με τις διεθνείς σχέσεις, το ρόλο του κράτους και τη διαχείριση του χρήματος διαμορφώθηκαν δύο «κόμματα» που αντανακλούσαν δύο διαφορετικές στρατηγικές ταξικής κυριαρχίας: εκείνη του παλιού κόσμου, όπου το *laissez-faire*, ο αποκλεισμός της επαναστατικής Ρωσίας και της ηττημένης Γερμανίας συμβάδιζαν με τη βίαιη καταστολή των εργατικών κινήματων και η άλλη, που, καλύτερα από τον καθένα, αντιπροσώπευε ο «πεφωτισμένος» Κέυνς. Τι είχε αντιληφθεί λοιπόν αυτός και μάλιστα έγκαιρα; Ότι η παλιά ισορροπία ταξικών σχέσεων είχε διαταραχθεί εξαιτίας της δύναμης της εργατικής τάξης. Η παγκόσμια εργατική απειλή (με πιο ριζοσπαστικές της μορφές τον «επαναστατικό» συνδικαλισμό και τα εργατικά συμβούλια) δεν μπορούσε ν' αντιμετωπιστεί μόνο με τη βία ή την επιλεκτική κοινωνική πρόνοια, αλλά αντίθετα για να εξουδετερωθεί έπρεπε να ενσωματωθεί, να μπει σε νέα πλαίσια, ν' αφομοιωθεί ή αν μη τι άλλο ν' αναγνωρισθεί ως τέτοια. Όχι, για τον Κέυνς η εργατική δύναμη δεν μπορούσε να είναι ένα απλό εμπόρευμα στην αγορά: *«Τα συνδικάτα είναι αρκετά ισχυρά για να παρεμβαίνουν στην ελεύθερη αλληλεπίδραση της προσφοράς και της ζήτησης»*, έλεγε το 1925 [14]. Εξήντα χρόνια μετά τη δημοσίευση του *Κεφαλαίου* ο Κέυνς συνάντησε τον Μαρξ ενάντια στους κλασσικούς αστούς οικονομολόγους και την πίστη τους στην αυτορρύθμιση της αγοράς. Το motto «ο κάθε πωλητής φέρνει τον αγοραστή του» δεν έβρισκε καθόλου σύμφωνο τον Κέυνς, τον υπέρμαχο του κρατικού παρεμβατισμού και της ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης ως μοχλού ανάπτυξης εντός του καπιταλισμού. Θα επανέλθουμε στον Κέυνς, που έχει μείνει γνωστός ως οικονομολόγος, αλλά που για μας ήταν κάτι πολύ περισσότερο απ' αυτό: ήταν ο εκπρόσωπος της σκέψης της αστικής τάξης σε μια εποχή που είχε τη δυνατότητα να μιλά ξεκάθαρα για τα συμφέροντά της, χωρίς τις δημοκρατικές μυστικοποιήσεις και φλυαρίες του σήμερα. *«Μπορώ να επηρεαστώ απ' ό,τι μου φαίνεται δίκαιο και συνετό»*, έλεγε: *«ο ταξικός όμως πόλεμος θα με βρει απ' την πλευρά της μορφωμένης μπουρζουαζίας»*. Είναι γνωστό πάντως ότι τη δεκαετία του '20 ο Κέυνς βρέθηκε απ' την πλευρά των αστών που έχασαν στις ενδοταξικές τους αντιπαραθέσεις: ο φιλελευθερισμός συνέχισε να επικρατεί και ο κανόνας του χρυσού επανήλθε δένοντας τα εθνικά νομίσματα στη διεθνή κίνηση του χρήματος και περιορίζοντας το ρόλο του έθνους-κράτους. Είναι επίσης γνωστό ότι ο Κέυνς δικαιώθηκε αργότερα, όχι όμως πριν οι ταξικές σχέσεις φτάσουν σε νέα κρίση και μάλιστα σε έκταση που κανείς δεν την περίμενε.

[14] Το αναφέρει ο Τόνι Νέγκρι στο *Ο Κέυνς και η καπιταλιστική θεωρία του κράτους*.

Στο Νέο Κόσμο, την Αμερική, που την άφησε ανεπηρέαστη ο α' παγκόσμιος πόλεμος, από τις αρχές ήδη του αιώνα, όπως είπαμε, οι καπιταλιστές έριξαν το βάρος στον έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας στα εργοστάσια αιχμής (π.χ. αυτοκινητοβιομηχανία). Ο Τέιλορ διαπίστωνε πικρά ότι *«ως συνήθως τότε... το εργοστάσιο στην πραγματικότητα διευθυνόταν απ' τους εργάτες και όχι τα αφεντικά. Οι εργάτες από κοινού είχαν σχεδιάσει προσεκτικά πόσο γρήγορα έπρεπε να γίνει κάθε δουλειά»*. Ο Τέιλορ αφιέρωσε τη ζωή του στην ανάπτυξη νέων τεχνικών διεύθυνσης της παραγωγής, στην οργάνωση ενός τεχνολογικού πολέμου ενάντια στους εργάτες βασισμένο στην «επιστημονική οργάνωση» της εργασίας, στην κατάτμησή της σε απλά και πλήρως ελεγχόμενα κομμάτια. Η συνεργασία του με τον Φορντ αναβάθμισε τις τεχνικές καταστροφής της ειδικευσης, αλλά από την αρχή βρέθηκαν αντιμέτωποι με τη συνήθη τότε τακτική των ανειδίκευτων εργατών: κοπάνα και εκούσια προσωρινότητα.

Το 1913, για παράδειγμα, για να υπάρχει σταθερή εργατική δύναμη 15.000 εργατών στο εργοστάσιό του έπρεπε να προσληφθούν 53.000 άτομα κατά τη διάρκεια της χρονιάς —κατά κύριο λόγο μετανάστες που είχαν εισέλθει στη χώρα μετά το 1900 και δεν έδειχναν καμμία προθυμία να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις της «επιστημονικής οργάνωσης» της εργασίας.

Την επόμενη χρονιά ο Φορντ

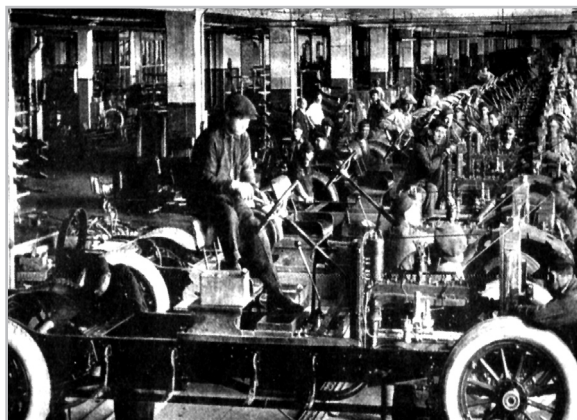
έκανε μια ιστορική κίνηση: το «μεροκάματο των 5 δολαρίων», πάνω απ' το διπλό τότε ημερομίσθιο, που επιλεκτικά θα δινόταν σε άντρες άνω των 21 ετών, με 6 μήνες προϋπηρεσία στο εργοστάσιο και με αποδεδειγμένη «ηθική κρίση» όσον αφορά τη χρήση του. Θ' αποδεικνυόταν η βασική ρύθμιση των ταξικών σχέσεων μέσα στον 20ο αιώνα. Η πειθάρχηση και εντατικοποίηση της εργασίας παζαρεύτηκε με την «ελευθερία» της κατανάλωσης και έτσι ο Φορντ, πρωτοπόρος, αναγνωρίζει την εξάρτηση του κεφαλαίου από το προλεταριάτο *μεταστρέφοντας την αγωνιστική του δύναμη σε αγοραστική, δηλ. σε ζήτηση εμπορευμάτων*. Ο Φορντ βρήκε σύντομα οπαδούς υπέρ της συστηματοποίησης της οργάνωσης της παραγωγής, αλλά, αν και κάποιοι μίλαγαν για την αναγκαιότητα της ύπαρξης «ενός Τέιλορ για το οικονομικό σύστημα στο σύνολό του», οι Φορντ και Τέιλορ δε συνάντησαν τον Κέυνς. Όχι μόνο οι καινοτομίες τους δε γενικεύτηκαν για να κυριαρχήσουν στο σύνολο της παραγωγής, αλλά και πολιτικά δεν υπήρξε κανένας συντονισμός για να εδραιωθεί αυτή η νέα στρατηγική κυριαρχίας.

Τόσο πολιτικά όσο και θεσμικά η εργατική τάξη θα ενσωματωνόταν μόνο

μετά την κρίση του '29. Οι συνήθειες ερμηνείες αυτής της κρίσης —που τελευταία γνωρίζουν πάλι μεγάλη άνθιση— σπανίως εγκαταλείπουν το πεδίο της αστικής σκέψης και επικεντρώνονται στο «χρηματιστηριακό κραχ» ή την «υποκατανάλωση». Εδώ ας ειπωθούν κατ' αρχήν κάποια «βασικά» πράγματα: Ο βαθμός συσσώρευσης του κεφαλαίου εξαρτάται απ' την κερδοφορία του κεφαλαίου. Αυτή με τη σειρά της απ' το βαθμό εκμετάλλευσης της εργασίας και τη μάζα κέρδους που απαιτείται για τις ανάγκες επέκτασης του ήδη συσσωρευμένου κεφαλαίου. Η διαδικασία συσσώρευσης (και εδώ εννοούμε συσσώρευση κεφαλαιουχικών αγαθών) διακόπτεται όταν η επέκταση της παραγωγής υπερβαίνει την επέκταση της κερδοφορίας, αν δηλαδή ο βαθμός εκμετάλλευσης της εργασίας δεν αυξηθεί ανάλογα με τη μάζα του ήδη συσσωρευμένου κεφαλαίου. Μια εντατική σωρευτική διαδικασία πρέπει να διατηρήσει την αναγκαία αποδοτικότητα, που εξαρτάται από την αξία χρήσης των εργατών, δηλαδή την εργασιακή τους απόδοση. Άρα η εκμεταλλευσιμότητα της εργασίας πρέπει να είναι ανάλογη των απαιτήσεων για κέρδος μιας προοδευ-

τικής συσσώρευσης κεφαλαίου.

Στην Αμερική πριν το 1929, σε συνθήκες παγκόσμιας ύφεσης, η διάσταση ανάμεσα στο δυνατό βαθμό εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης και στον απαιτούμενο βαθμό επέκτασης του κεφαλαίου εκδηλώθηκε στην άνοδο του χρηματοπιστωτικού συστήματος και στην κερδοσκοπία. Μ' άλλα λόγια, πέρα απ' τον Φορντ και όσους ακολούθησαν το παράδειγμά του, οι οποίοι αύξησαν την παραγωγή σε διαρκή καταναλωτικά αγαθά

μέσω της αύξησης της παραγωγικότητας, η μερίδα του κεφαλαίου που παράγει για επέκταση, δηλ. κεφαλαιουχικά αγαθά, βρισκόταν σε στασιμότητα. Τι έκανε το μεγαλύτερο μέρος των καπιταλιστών να μην επενδύει, να καταφεύγει ρισκάροντας στην πίστωση, «κατακρατώντας» υπεραξία που δεν είχε ακόμα παραχθεί; Τι τους έκανε ν' αναβάλλουν προσωρινά την εκδήλωση της κρίσης υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου μέσω της επέκτασης της πίστης και των πλασματικών κερδών; Γιατί εγκατέλειπαν την παραγωγή αναζητώντας το κέρδος στο χρηματιστήριο, αυξάνοντας το χάσμα ανάμεσα στην παραχθείσα υπεραξία και αυτή του τζόγου, οδηγώντας έτσι τους εαυτούς τους στο κραχ; Η απάντηση βρίσκεται εντός της καπιταλιστικής σχέσης, εντός της σχέσης κεφαλαίου και προλεταριάτου, αυτής της συγκρουσιακής κοινωνικής σχέσης; ναι, οι εργάτες μπορεί να είχαν σιγάσει προσωρινά, όμως εξακολουθούσαν γενικά να είναι μη παραγωγικοί, μη ενσωματωμένοι, και εν πάση περιπτώσει όχι επαρκώς εκμεταλλεζόμενοι από το κεφάλαιο. **Η κρίση υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου ήταν κρίση εκμεταλλευ-**

σιμότητας της εργατικής τάξης, κρίση αποδοτικής αξιοποίησής της για τις ανάγκες του συσσωρευμένου κεφαλαίου, και άρα κάτι πολύ περισσότερο από οικονομική κρίση (υποκαταναλωτικού, χρηματιστηριακού, κτλ χαρακτήρα). Ήταν βασικά κρίση των ταξικών σχέσεων, ενός μοντέλου κυριαρχίας, ενός ολόκληρου κόσμου σχέσεων. Μυστικοποιημένες κι αντικειμενοποιημένες αυτές οι σχέσεις φαίνονται σαν σχέσεις μεταξύ πραγμάτων, φαίνονται σαν «υπερπαραγωγή», «υποκατανάλωση», «κραχ», και έρχονται στην επιφάνεια σαν εκδηλώσεις της αγοράς. Στο χρηματιστήριο το '29 δεν κατρακύλησαν μόνο μετοχές, αλλά ο παλιός κόσμος, η παλιά ισορροπία μεταξύ των δύο πόλων της καπιταλιστικής σχέσης. Και ειρωνεία της ιστορίας: καθυστερημένα, το 1929, θα εκδηλωθεί η κατάρρευση της παλιάς τάξης πραγμάτων και όχι στις «λαμπρές» ημερομηνίες του 1917 και του 1921. Αυτή είναι η «περίεργη» φύση της ταξικής πάλης: όταν εκδηλώνεται άμεσα μπορεί να μη φέρει τη συντριβή του κεφαλαίου και όταν αργοκινείται υπόκωφα κάνει, με έμμεσο τρόπο, τους καπιταλιστές ν' αυτοκτονούν.

*«Το κεφάλαιο έγινε μαρξιστικό,
ή τουλάχιστον έμαθε να διαβάξει Το Κεφάλαιο»*
Τ. Νέγκρι

Η κατάρρευση στα τέλη του '20 ήταν βεβαίως κάτι απέναντι στο οποίο το κεφάλαιο δεν μπορούσε να μείνει αδιάφορο. Ούτε όμως οι άνεργοι και οι εργάτες που είχαν ακόμα δουλειά. Οι μεν πρώτοι έφτιαξαν οργανώσεις, αυθόρμητα τις περισσότερες φορές, και η σταδιακή τους ριζοσπαστικοποίηση, αν και πολιτικά δεν ξεπέρασε το σύνθημα για το «δικαίωμα στη δουλειά», σε συνθήκες γενικευμένης αβεβαιότητας ήταν απειλητική για το σύστημα. Οι δε ανειδίκευτοι εργάτες, αντιλαμβανόμενοι ότι όλο και περισσότερα αφεντικά έβλεπαν στη φορντιστική ρύθμιση το μόνο τρόπο επιβίωσης τους, άρχισαν να πιέζουν για συλλογικές διαπραγματεύσεις γύρω από το ύψος του μισθού. Μέσα από αυτούς τους αγώνες αναδύθηκε ο νέος βιομηχανικός συνδικαλισμός που μπόρεσε να περιορίσει τη δυσφορία στα μισθολογικά ζητήματα και ν' αναγκάσει το κεφάλαιο ν' αναγνωρίσει τα συνδικάτα ως συνομιλητές. Κάτι όμως είχε ήδη αλλάξει και ήταν ολοφάνερο στις αφίσες των νέων βιομηχανικών συνδικάτων μέσα στο '30: «Ο πρόεδρος Ρούζβελτ θέλει να μπει στο συνδικάτο». Ο Ρούζβελτ φυσικά με το New Deal ήθελε πολύ περισσότερα. Η όξυνση της ταξικής

πάλης και η ίδια η κρίση ανάγκασαν το κράτος να οργανωθεί ενάντια στον ατομικό καπιταλιστή του *laissez-faire*, στον άγριο ανταγωνισμό χωρίς ρύθμιση. Το *New Deal* είναι η αρχή του κράτους-σχέδιο και του τέλους της «οικονομίας της αγοράς». Οι νέοι στόχοι είναι η περαιτέρω συγκεντροποίηση του κεφαλαίου, ο κρατικός παρεμβατισμός (δηλ., μεταξύ άλλων, η αύξηση των κρατικών δαπανών), η τόνωση της απασχόλησης και της ζήτησης, η άμβλυση των ταξικών αντιθέσεων με την ενίσχυση των συνδικάτων και κυρίαρχο το σλόγκαν «ταξική συνεργασία και υγιής ανταγωνισμός». Όλα αυτά σημαίνουν μια θεμελιώδη αυτομεταρρύθμιση του κράτους: γίνεται παρεμβατικό, συλλογικός καπιταλιστής, συλλογικός εκπρόσωπος του κεφαλαίου, κράτος του κοινωνικού κεφαλαίου και άρα κοινωνικό κράτος. Ο σχηματισμός κοινωνικού κεφαλαίου —οι κρατικές δαπάνες— είναι η απάντηση στην κρίση και ήδη αυτό σημαίνει αναγνώριση της απειλής της εργατικής τάξης, ανάγκη ενσωμάτωσής της ως μοχλού ανάπτυξης και όχι ως αναλώσιμου εμπορεύματος του κάθε μεμονωμένου καπιταλιστή. Μιλώντας για «ζήτηση» και «αύξηση μισθών», μιλάμε για τη διαχείριση της εργατικής δύναμης, την «αναγνώριση» της ταξικής πάλης και την τιθάσευσή της μέσω της σταδιακής γραφειοκρατικοποίησης των συνδικάτων. Ήδη λοιπόν μιλάμε για μια προσπάθεια σωτηρίας του καπιταλισμού μέσω της νομιμοποίησής του στα μάτια των εργατών: το 1935 κατοχυρώνονται στις ΗΠΑ η κοινωνική ασφάλιση και τα επιδόματα ανεργίας. Η αναπαραγωγή της τάξης δεν μπορεί άλλο ν' αφεθεί στην πρωτοβουλία των επιμέρους κεφαλαίων και γίνεται πια οριστικά κρατικό, εθνικό ζήτημα.

Η αναγνώριση/ενσωμάτωση της εργατικής τάξης, αυτό που θα μπορούσε να αποκαλεστεί και «συμβιβασμός» (αλλά πάντα εντός εισαγωγικών, εκτός κι αν κανείς θεωρεί το κεφάλαιο και την εργατική τάξη εταίρους που τα βρίσκουν γύρω από ένα τραπέζι), στην Αμερική ξεκίνησε ως *New Deal*. Αλλού αυτή η θεσμική ενσωμάτωση της τάξης εντός του κεφαλαίου επιχειρήθηκε με πολύ διαφορετικό τρόπο, ως ναζισμός ή σταλινισμός. Ο Κέυνς μπορεί μεν ν' αποδείχτηκε πάνω απ' όλα «αμερικάνος», όπως έλεγε ο Τρόντι, όμως το ιδεώδες του —ελεγχόμενη αύξηση μισθών και ταυτόχρονα μεγαλύτερη αύξηση κερδών σε συνθήκες επέκτασης του κεφαλαίου και «πλήρους απασχόλησης»— δεν μπορούσε να πάρει σάρκα και οστά μέσα στο '30. Η κρίση κερδοφορίας συνεχίστηκε και επί *New Deal*, οφειλόμενη εν μέρει στην υψηλή φορολόγηση του κεφαλαίου για τη χρηματοδότηση των κρατικών επενδύσεων και του νεογέννητου κοινωνικού κράτους. Απ' την άλλη, την κρίση όξυνε η επιχειρούμενη ενσωμάτωση της εργατικής τάξης, καθώς οι αυξήσεις μισθών που διαδέχονταν τις απεργίες δε βοηθούσαν στην αύξηση των κερδών. Σε τελική ανάλυση, η αναδιάρθρωση που μόλις είχε ξεκινήσει, δεν μπόρεσε να ολοκληρωθεί παρά μόνο μέσω του β' παγκόσμιου πολέμου. Εκεί ο κεϋνσιανισμός βρήκε την «ολοκλήρωσή» του: οι κρατικές δαπάνες που έγιναν εξοπλισμοί και βόμβες αυξήθηκαν· η «πλήρης απασχόληση» επετεύχθη μέσω της στρατολόγησης· η πειθάρχηση στο εργοστάσιο ενισχύθηκε με τη συνδρομή των συνδικάτων προς όφελος της «πατρίδας»· ο κρατικός παρεμβατισμός και η νομισματική ρύθμιση εδραιώθηκαν· η καταστροφή σταθερού κεφαλαίου ξεπέρασε ακόμα κι αυτήν της εποχής της ύφεσης· και, να μην το ξεχάσουμε, «απαξιώθηκε» ένα μεγάλο μέρος του «μεταβλη-

τού κεφαλαίου» —κάπου 20 εκατομμύρια άνθρωποι νεκροί— λύνοντας έτσι αποτελεσματικά το πρόβλημα της ανεργίας, το μεγαλύτερο εχθρό του κεϋνσιανισμού. Μόνο αφού «ο θάνατος, ο μεγαλύτερος όλων των Κεϋνσιανών, κυριάρχησε στον κόσμο για άλλη μια φορά» (Μάτικ), η καπιταλιστική επέκταση μπόρεσε να βρει νέο γόνιμο έδαφος, πάνω στην κοπριά των ανθρώπινων πτωμάτων και των νεκρών σχέσεων.

Σε κάποιες δυτικές χώρες, ο σχεδιασμός του σύγχρονου κοινωνικού κράτους, που όπως είδαμε είχε αρχίσει να σχηματοποιείται την περίοδο του μεσοπολέμου, ξεκίνησε ήδη στη διάρκεια του πολέμου. Στην Αγγλία, η Beveridge Report, η πιο προωθημένη για την εποχή πρόταση κοινωνικής πολιτικής (κοινωνικής ασφάλισης και παροχών) συμπύκνωνε τις φιλοδοξίες του μεταρρυθμιστή εμπνευστή της Beveridge και της μερίδας του κεφαλαίου που μεταπολεμικά θα κυριαρχούσε: «... Η κοινωνική ασφάλιση πλήρως αναπτυγμένη μπορεί να παρέχει εισοδηματική ασφάλεια: είναι μια επίθεση ενάντια στη Στέρηση. Όμως η Στέρηση είναι ένας μόνο απ' τους πέντε γίγαντες στο δρόμο της ανασυγκρότησης και από κάποιες απόψεις πιο εύκολο να χτυπηθεί. Οι άλλοι είναι η Ασθένεια, η Αμάθεια, η Βρωμιά και η Τεμπελιά» [15].

Ο πόλεμος νομιμοποίησε μια μεγάλης κλίμακας κρατική παρέμβαση στην καπιταλιστική οικονομία. Πίσω από την καθιέρωση του εθνικού συστήματος υγείας, των οικογενειακών επιδομάτων και της αναδιοργάνωσης της κοινωνικής ασφάλισης, κρυβόταν η αγωνιώδης προσπάθεια των φιλελεύθερων και των σοσιαλδημοκρατών να προλάβουν τις εργατικές αναταραχές που θα ξέσπαγαν με το τέλος του β' παγκόσμιου πολέμου, κάτι που δεν είχαν καταφέρει μετά το τέλος του προηγούμενου. Επίσης όλα αυτά έγιναν υπό την επιρροή του κρατικοκαπιταλιστικού μπλοκ που στα μάτια των εργατών της Δύσης φάνταζε σαν ένα ολοκληρωμένο κοινωνικό, δηλ. σοσιαλιστικό, κράτος. Τέλος, πίσω απ' την εισαγωγή προωθημένων κοινωνικών μέτρων βρισκόταν η αναγκαιότητα **αύξης της παραγωγικότητας και αποτελεσματικής διαχείρισης της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης σε εθνικό επίπεδο**. Χρειάζόταν κάτι αποτελεσματικότερο απ' τη μέχρι τότε αποσπασματική αναπαραγωγική λειτουργία του κράτους που εξαντλείτο στην εξασφάλιση της επιβίωσης και μόνο των άνεργων ή των άρρωστων εργατών, στην κάλυψη των στοιχειωδών απαιτήσεων επιδιόρθωσης και συντήρησης της εργατικής δύναμης.

Θα ήταν λάθος όμως εδώ να ερμηνεύσουμε το κοινωνικό κράτος μέσα

[15] Από την Έκθεση του Sir William Beveridge στη Βουλή των Κοινοτήτων το Νοέμβριο του 1942.

από τη λογική του κεφαλαίου και μόνο. Με την εξαίρεση κάποιων φεμινιστικών ομάδων που αντέδρασαν στην αντιμετώπιση της γυναίκας ως μέρος του μισθού του συζύγου της [16], τα νέα κοινωνικά μέτρα έτυχαν μεγάλης αποδοχής. Κινήματα δεκαετιών ενάντια στη φτώχεια, εργατικές διεκδικήσεις που θα χαρακτηρίζαμε ρεφορμιστικές, συναντήθηκαν με αστικές μεταρρυθμιστικές προτάσεις και σαν **αποτέλεσμα** το καπιταλιστικό κράτος παγίωσε και φετιχοποίησε τις απαιτήσεις της εργατικής τάξης βάζοντάς τους τη σφραγίδα του. Γιατί η στρατηγική του κεφαλαίου επέβαλε τη θεσμική κατοχύρωση των αποτελεσμάτων της ταξικής πάλης ως παροχές με κόστος την επιτήρηση και τον έλεγχο, την ατομικοποίηση και ταυτόχρονα την κοινωνικοποίηση μέσω της διαίρεσης της τάξης σε κατηγορίες εργαζομένων με βάση το εισόδημα ή το επάγγελμα. Αν και το κράτος πάντα ατομικοποιούσε και συνένωνε διαχωρισμένα την τάξη, ως κοινωνικό ήταν πια αναγκασμένο να κοινωνικοποιεί όλο και μεγαλύτερα κομμάτια της τάξης καθώς επωμιζόταν τη συλλογική διευρυμένη αναπαραγωγή τους. Όπως και με τη φετιχοποιημένη κατηγορία «μισθός», που συγκαλύπτει την ταξική κυριαρχία εμφανιζόμενη ως «φυσικό» αντίτιμο της «ελευθέρως» προσφοράς του εμπορεύματος εργατική δύναμη απ' τον κάτοχο του προς τον «ίσο» του καπιταλιστή, έτσι και η κοινωνική ασφάλιση, ο έμμεσος, κοινωνικός μισθός, καθιερώθηκε ως «δίκαιη» ανταλλαγή μεταξύ εργασίας και εξασφαλισμένου γήρατος ή επιβίωσης σε περίοδο ανεργίας των συνενωμένων σε κλάδους προλετάρων. Για τη στρατηγική πάντα του κεφαλαίου, η βάση της εξασφάλισης της αναπαραγωγής είναι η κινητοποίηση ικανοποιητικής ποσότητας εργασίας για την αξιοποίησή του, δηλ. η συνεχής αύξηση της παραγωγικότητας. Καθώς η χρηματοδότηση του κοινωνικού κράτους αναπόφευκτα θα βάρυνε κυρίως το κεφάλαιο, μέσω της φορολογίας, ως απόσπαση από την υπεραξία, τότε το κράτος θα έπρεπε να φροντίσει ώστε αφ' ενός ν' αυξάνεται η παραγωγικότητα της εργασίας και να διατηρείται χαμηλό το επίπεδο της ανεργίας και αφ' ετέρου να μειώνονται οι πραγματικοί μισθοί κατά την πρώτη περίοδο εφαρμογής των νέων κοινωνικών μέτρων, όσο ακόμα δε θα τηρούνται οι ανωτέρω προϋποθέσεις [17]. Αυτή πράγματι ήταν η *αρχική ιδέα* των μεταρρυθμιστών, όπως ξεκάθαρα φαινό-

[16] Συγκεκριμένα, δριμεία κριτική είχε ασκήσει η Women's Freedom League μέσω του εντύπου της *Women's Bulletin*. Ισχυριζόταν ότι η Beveridge Report δεν άλλαζε καθόλου το υποδεέστερο καθεστώς των γυναικών μέσα στο νοικοκυριό ούτε την εξάρτηση από τους άντρες μέσω του θεσμού του γάμου. Μέσα στην ίδια λογική των δικαιωμάτων του εξατομικευμένου πολίτη υποστήριζαν ότι τόσο οι άντρες όσο και οι γυναίκες θά 'πρεπε ν' αντιμετωπιστούν ως άτομα απ' το κράτος πληρώνοντας τις ίδιες εισφορές για ασφάλιση και λαμβάνοντας τα ίδια επιδόματα.

[17] Όπως φαίνεται από τα πρόσφατα δημοσιευμένα γράμματα και χειρόγραφα του εκείνης της εποχής, ο Κένυς θεωρούσε την Beveridge Report ως «*ένα σχετικά φτηνό σχέδιο για την πρώτη περίοδο*» εφαρμογής του νέου κοινωνικού σχεδίου. Το ζήτημα που τον απασχολούσε ήταν εάν το κεφάλαιο θα ήταν σε θέση να στηρίξει στο μέλλον τις δαπάνες που απαιτούσε ένα πλήρως ανεπτυγμένο κοινωνικό κράτος. Απηχώντας τη γενική αισιοδοξία των αστών οικονομολόγων της εποχής του, πίστευε ότι στο μέλλον τα «οικονομικά ζητήματα» θα λύνονταν μέσα σε ένα καθεστώς όχι σπάνης αλλά υλικής αφθονίας.

ταν, στην Αγγλία π.χ., με την εισαγωγή των οικογενειακών επιδομάτων [18]. Αλλά και ο ίδιος ο Beveridge ήταν σαφής: «...η σωστή αναδιανομή δε σημαίνει ό,τι συχνά είχε θεωρηθεί ότι σήμαινε στο παρελθόν –αναδιανομή μεταξύ των διαφορετικών φορέων στην παραγωγή, μεταξύ της γης [γαιοκτημόνων], του κεφαλαίου και της εργασίας. Απαιτείται καλύτερη αναδιανομή αγοραστικής δύναμης ανάμεσα στους ίδιους τους μισθωτούς, όπως ανάμεσα σε περιόδους απασχόλησης και ανεργίας και ανάμεσα σε περιόδους μεγάλων οικογενειακών υποχρεώσεων, μικρών ή καθόλου». Επίσης, κάτι που φαινόταν ιδιαίτερα στη μεταπολεμική Αμερική, τα προγράμματα πρόνοιας στόχευαν στην επιβολή χαμηλόμισθης εργασίας στους δικαιούχους τους (εργασία που συνήθως ήταν εποχιακή ή μερικής απασχόλησης, συχνά με το πρόσχημα της «εργασιακής εμπειρίας») και ταυτόχρονα κρατούσαν τα επιδόματα χαμηλά ώστε να μην ανταγωνίζονται τους μισθούς. Το αρχικό σχέδιο ήταν άρα η αναδιανομή της φτώχειας εντός της τάξης, η δημιουργία μιας δεξαμενής χαμηλόμισθης εργασίας σε συνθήκες σπάνης και όχι η μείωση των κερδών των καπιταλιστών. Και φυσικά, σε καθαρά πολιτικό επίπεδο, το κοινωνικό κράτος ήταν η ολοκλήρωση του έθνους-κράτους. Η κρατική αναγνώριση των συνδικάτων ήδη από τον α' παγκόσμιο πόλεμο ως «εκπρόσωπων» της τάξης, υπεύθυνων για την πειθαρχησή της και συνδιαχειριστών της οικονομίας ολοκληρώθηκε μετά το τέλος του β' παγκόσμιου πολέμου με το θρίαμβο του αντιφασισμού και της κεϋνσιανής ρύθμισης.

Μέχρι τώρα περιγράψαμε τη στρατηγική του κεφαλαίου όπως αναδύθηκε, σχεδιάστηκε, εκφράστηκε στο κοινωνικό κράτος ως φετιχοποιημένη μορφή αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης και ως απάντηση στον ταξικό ανταγωνισμό. Η αντίσταση στην αναπαραγωγή αυτής της σχέσης, οι αγώνες που αναπτύχθηκαν αργότερα γύρω από το υπό συνεχή διαπραγματέυση κοινωνικό κράτος, έστρεψαν τα ίδια τα όπλα του κεφαλαίου εναντίον του και συντέλεσαν στο να έρθει σε κρίση που εμφανίστηκε σαν οικονομική. Όμως πριν εξετάσουμε την κρίση ας δούμε λίγο την πολιτική οικονομία του μεταπολεμικού κοινωνικού κράτους.

Αν το κράτος είναι μορφή της καπιταλιστικής σχέσης, τότε έχει κάποιες συγκεκριμένες λειτουργίες να επιτελέσει και αυτές σε αυξανόντα βαθμό μεταπολεμικά είναι η εξασφάλιση της συσσώρευσης και αναπαραγωγής του κεφαλαίου από τη μια και η νομιμοποίηση των εκμεταλλευτικών σχέσεων από την άλλη. Ο σχηματισμός κοινωνικού κεφαλαίου και τα κοινωνικά έξοδα είναι οι δύο μορφές κρατικών δαπανών που αυξάνονται συνεχώς, σε αντιστοιχία με αυτές τις δύο βασικές (και αντιφατικές μεταξύ τους) λειτουργίες του κράτους. Κάποιες από τις δαπάνες κοινωνικού

[18] Αν θεωρήσουμε ότι ο μισθός κυμαίνεται γύρω από την αξία της εργατικής δύναμης, θα πρέπει να καλύπτει τα έξοδα αναπαραγωγής του εργάτη αλλά και των παιδιών του, των μελλοντικών εργατών. Το να παίρνει άρα και ο άτεκνος εργάτης τον ίδιο μισθό είναι καπιταλιστικά «ανορθολογικό». Αφού λοιπόν τα οικογενειακά επιδόματα θα δίνονταν μόνο στους οικογενειάρχες, η γενική τάση θα ήταν οι μισθοί να πέφτουν για να σταθεροποιηθούν σ' ένα κατώτατο επίπεδο.

κεφαλαίου είναι έμμεσα παραγωγικές (κοινωνική επένδυση, π.χ. δημόσια έργα), προορισμένες ν' αυξήσουν την παραγωγικότητα μιας δοσμένης ποσότητας εργατικής δύναμης, και κάποιες άλλες (κοινωνική κατανάλωση, π.χ. κοινωνική ασφάλιση) στοχεύουν στη μείωση του κόστους αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης για τον κάθε μεμονωμένο καπιταλιστή (είναι προφανές ότι με την αυξανόμενη επέκταση, συγκεντροποίηση και κοινωνικοποίηση του κεφαλαίου καθίσταται αδύνατη η ανάληψη της διευρυμένης αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης από τους ατομικούς καπιταλιστές σε τοπικό επίπεδο). Ταυτόχρονα με τη συσσώρευση του κοινωνικού κεφαλαίου αυξάνεται η παραγωγικότητα και η συνολική παραγωγή και δημιουργείται το λεγόμενο «πληθυσμιακό πλεόνασμα». Η ανάγκη ελέγχου του καθώς και η ανάγκη νομιμοποίησης συνολικά στα μάτια της εργατικής τάξης του μεταπολεμικού μοντέλου «μαζικής παραγωγής-μαζικής κατανάλωσης» δημιουργούνται κοινωνικά έξοδα (επιδόματα ανεργίας, κοινωνικές παροχές). Όσο το κράτος ιδιοποιείται ένα κομμάτι της υπεραξίας για να χρηματοδοτήσει τις δαπάνες του για κοινωνικό κεφάλαιο, τόσο αναγκάζεται να αυξάνει το κομμάτι της υπεραξίας που επίσης ιδιοποιείται για τα κοινωνικά του έξοδα.

Αν εξετάσουμε την κοινωνική ασφάλιση, με μια πρώτη ματιά φαίνεται σαν μέρος των κοινωνικών εξόδων, δηλ. εξασφάλιση όσων είναι εκτός εργασίας (συνταξιούχοι ή άνεργοι). Όντως η εγγύηση της επιβίωσης του γερασμένου ή πλεονάζοντος προλεταριάτου συντηρητικοποιώντας το (ή αυτό τουλάχιστον πίστευε το κράτος μέχρι το '68) επιτυγχάνει την πολιτική σταθερότητα (που ήταν δυσεύρετη στο μεσοπόλεμο π.χ.). Όμως στην ουσία βοηθάει να εμπεδωθεί ένα αίσθημα ασφάλειας στους ήδη εργαζόμενους, βοηθά στην πειθάρχησή τους και άρα στην αύξηση της παραγωγικότητάς τους. Μ' άλλα λόγια, παραδόξως, η εγγύηση του ότι δε θα πεθάνεις από πείνα όταν γεράσεις ή μείνεις άνεργος είναι ουσιαστικά *ασφάλιση των αφεντικών*. Μόνο όταν έφτασε το κεφάλαιο σε μεγάλο βαθμό κοινωνικοποίησης και μόνο αφού κατοχυρώθηκαν οι συλλογικές διαπραγματεύσεις, σε συνθήκες «πλήρους απασχόλησης», μετά από σκληρούς αγώνες τις δεκαετίες του '50, '60 και '70, δημιουργήθηκε το σύγχρονο αναδιανεμητικό —στα δυτικά έθνη-κράτη— σύστημα κοινωνικής ασφάλισης. Τι είναι πιο συγκεκριμένα αυτό, με μαρξικούς όρους; Ο έμμεσος μισθός, ένα μέρος δηλ. του ιδιωτικού μεταβλητού κεφαλαίου, συγκεντρώνεται στον «κοινό κουμπαρά» και γίνεται κοινωνικό μεταβλητό κεφάλαιο για να χρηματοδοτήσει την κοινωνική ασφάλιση. Αυτή η **κοινωνικοποίηση** ενός μέρους του μεταβλητού κεφαλαίου, που γίνεται στις περισσότερες περιπτώσεις με τις «εισφορές», φιλοδοξούσε, όπως είπαμε, να μειώσει το κόστος αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης για τον κάθε μεμονωμένο καπιταλιστή, αυξάνοντας την ικανότητα αναπαραγωγής της. **Οι «εισφορές»** προβάλλονται ως μια σύμβαση, σύμφωνα με την οποία κράτος, αφεντικά και μισθωτοί «συμβάλλουν» —ως «ισότιμοι συνέταιροι»— στο «κοινό» εθνικό ταμείο που διαχειρίζεται το κράτος, ενώ στην ουσία **είναι μερίδιο μισθού το οποίο δεν κυκλοφορεί σαν ατομικό** και που οι εργαζόμενοι «συναινούν» να τους δίνεται έμμεσα, επιπλέον του άμεσου μισθού.

Μ' όλες τις διαφορές μεταξύ τους, τα αναδιανεμητικά συστήματα κοινω-

νικής ασφάλισης και πρόνοιας επιτελούν σε κάποιο βαθμό μια «αποεμπορευματοποιητική» λειτουργία, δημιουργούν δηλ. μια μερική απεξάρτηση από την αγορά. Ας έχουμε όμως υπόψη μας ότι τα παχυλά επιδόματα ανεργίας πχ, που στη δυτική Ευρώπη κυρίως δημιούργησαν μια κουλτούρα νεανικής άρνησης της εργασίας, είναι ένα πολύ πρόσφατο φαινόμενο που εμφανίστηκε μετά την εξέγερση του '68. Και βεβαίως μ' όλες τις μεταξύ τους διαφορές (απ' τον αγγλοσαξονικό τύπο που περιορίζει την κοινωνική βοήθεια σ' «αναξιοπαθούντες» ώστε οι περισσότεροι εργαζόμενοι να καταφύγουν στην ιδιωτική πρόνοια ως το γερμανικό κορπορατισμό της ισότιμης συνδιαχείρισης των ταμείων απ' τα συνδικάτα και τα σκανδιναβικά «υψηλά standards») η σχετική αποεμπορευματοποίηση των αναδιανεμητικών συστημάτων προϋποθέτει ότι σε κοινωνικό επίπεδο έχει ήδη συσσωρευτεί ικανοποιητική ποσότητα εργασίας, ώστε ατομικά να υπάρχουν και παροχές χωρίς εργασία. Επίσης, τόσο η αναδιανομή εντός της τάξης όσο και η *σχετική* αναδιανομή μεταξύ κεφαλαίου και εργατικής τάξης με την ολοένα μεγαλύτερη απόσπαση υπεραξίας για τη χρηματοδότηση του κοινωνικού κράτους [19], δε σημαίνει σε καμιά περίπτωση ότι οι παροχές επεκτάθηκαν εξισωτικά σ' όλα τα κομμάτια της εργατικής τάξης. Οι αντιθέσεις και η διαστρωμάτωση συνέχισαν να υπάρχουν και στο πεδίο της διανομής μεταξύ των κατηγοριών των μισθωτών. Μόνο για πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, στις αρχές του '70, η άμβλυση των ενδοταξικών αντιθέσεων συνοδεύτηκε απ' τη γιγάντωση των δαπανών και των εξόδων του κοινωνικού κράτους και τη διεύρυνσή τους σε όλο και περισσότερα τμήματα της εργατικής τάξης. Αυτή η διαδικασία δεν έγινε αυτόματα, ούτε ήταν χωρίς συνέπειες τόσο για το προλεταριάτο όσο και για το κεφάλαιο.

Η αποσύνθεση των σχέσεων κεφαλαίου και προλεταριάτου, όπως αυτές είχαν παγιωθεί μετά τον πόλεμο, άρχισε τέλη '60/αρχές '70. Σημαντικές όψεις του κεϋνσιανισμού, ως τρόπου κυριαρχίας και πειθάρχησης/ενσωμάτωσης του ταξικού ανταγωνισμού έφτασαν στα όρια τους. Ποιο ήταν μέχρι τότε το «επίτευγμα» της κεϋνσιανής ρύθμισης; Η θεαματική αύξηση της παραγωγικότητας, η αποτελεσματική εκμετάλλευση της εργασίας μέσω των φορντιστικών μεθόδων παραγωγής και η γενίκευση του μοντέλου «μαζικής παραγωγής-μαζικής κατανάλωσης».

Αυτή η ρύθμιση όμως, βασισμένη στην «ανταλλαγή» της αλλοτρίωσης και

[19] Η χρηματοδότηση του κοινωνικού κράτους προέρχεται απ' τους φόρους που ακόμα κι αν ονομαστικά πληρώνονται από την εργατική τάξη, δηλαδή απ' το μισθό, στην ουσία βαρύνουν το κεφάλαιο και αποτελούν αφαίρεση από τα κέρδη. Αυτό συμβαίνει γιατί καθώς ο μισθός είναι έκφραση της αξίας της εργατικής δύναμης προορισμένος να καλύπτει τα έξοδα αναπαραγωγής της, θα έχει την τάση να αυξάνεται αν πρέπει απ' αυτόν ν' αντληθούν επιπλέον πληρωμές για φόρους. Φυσικά, αυτό δε γίνεται αυτόματα, αλλά με τη μεσολάβηση της ταξικής πάλης για αύξηση των πραγματικών μισθών. Έτσι, λοιπόν, τελικά η φορολογία μειώνει τα κέρδη και όχι τους μισθούς. Στο βαθμό, ωστόσο, που το επίπεδο του ταξικού ανταγωνισμού είναι χαμηλό, οι πραγματικοί μισθοί θα έχουν την τάση να πέφτουν, οπότε σ' αυτήν την περίπτωση η χρηματοδότηση του κοινωνικού κράτους θα είναι σε τελική ανάλυση μια αναδιανομή της φτώχειας εντός της τάξης.

της ανίας με την κατανάλωση, προσέκρουσε στη θεμελιώδη αντίφαση της καπιταλιστικής σχέσης: ο υποβιβασμός της συγκεκριμένης εργασίας σε αφηρημένη, η υποταγή της ζωντανής εργασίας στη νεκρή, ενέχει πάντα τον κίνδυνο για το κεφάλαιο της εξέγερσης ενάντια σ' αυτή τη συνθήκη. Η εξέγερση αυτή εκφράστηκε ποικιλόμορφα στα τέλη του '60/αρχές '70, με σαμποτάζ, κοπάνες ή άγριες απεργίες, ως εξέγερση ενάντια στη βιομηχανοποιημένη εργασία, το εργοστάσιο ή το γραφείο. Τα συνδικάτα προσπάθησαν γρήγορα να διαχειριστούν τη δυσανεξία στρέφοντας την σε αυξήσεις μισθών, που συχνά δεν ήταν ικανοποιητικές, ως αντάλλαγμα για την επιστροφή της πειθαρχησης.

Σαν αποτέλεσμα, ενώ ο βαθμός εκμετάλλευσης αυξανόταν, λόγω της αύξησης της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, δηλ. της αναλογίας μεταξύ μηχανών και πρώτων υλών από τη μια και ζωντανής εργασίας από την άλλη, η απόσπαση υπεραξίας γινόταν όλο και πιο δαπανηρή. Η εκμετάλλευση άρχισε να κοστίζει όλο και περισσότερο, καθώς το κεφάλαιο εισήγαγε όλο και περισσότερα μηχανήματα, νεκρή εργασία, ενάντια στην απειθαρχη ζωντανή. Η πτώση του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας την περίοδο '68-'73 αντικατοπτρίζει το γεγονός ότι ο βαθμός εκμετάλλευσης της εργασίας δεν μπορούσε να αυξηθεί ανάλογα με τη μάζα του ήδη συσσωρευμένου και δαπανηρού σταθερού κεφαλαίου. Πέρα από τα προβλήματα που δημιούργησε στο κεφάλαιο η απειθαρχία και η γενικότερη διεκδικητική στάση του συλλογικού εργάτη, το ιστορικά καινούργιο στοιχείο σ' αυτήν τη διαρκή κίνηση του κεφαλαίου, στοιχείο που προστέθηκε στο άμεσο κόστος της εκμετάλλευσης, ήταν το «έμμεσο» κόστος, δηλ. οι δαπάνες γύρω απ' το κοινωνικό κράτος. Καθώς το καπιταλιστικό κράτος, ως κοινωνικό, διείσδυε σ' όλο και περισσότερους τομείς της ζωής, η *αλλοτριωμένη κοινωνική οργάνωση*, η κοινωνία σαν εργοστάσιο, γέννησε κινήματα ενάντια στον έλεγχο του κράτους, γύρω από την εκπαίδευση, τη στέγαση, την υγεία, τις μεταφορές. Είναι επίσης η εποχή που αναδεικνύονται στο ιστορικό προσκήνιο οι αγώνες των άμισθων νοικοκυρών, των μειονοτήτων και του «πληθυσμιακού πλεονάσματος» για μεγαλύτερες κοινωνικές παροχές και λιγότερο έλεγχο. Οι αγώνες αυτοί κάνουν ορατή την **αντιφατική σχέση** της εργατικής τάξης με το κοινωνικό κράτος: απ' τη μια η αύξηση των παροχών προϋποθέτει πάντα την υποταγή στην αλλοτριωτική μορφή του καπιταλιστικού κράτους, απ' την άλλη το ίδιο το κράτος γίνεται πεδίο ταξικού ανταγωνισμού, ο έλεγχος συντρίβεται από τα μέσα και οι παροχές γίνονται αντικείμενο αέναης διεκδίκησης.

Το τοπίο των ταξικών σχέσεων στις αρχές του '70 εμπλουτίζεται λοιπόν μ' αυτό το καινούργιο στοιχείο, τον ταξικό ανταγωνισμό γύρω από τις κρατικές δαπάνες, πολλαπλασιάζοντας τις απαιτήσεις. Έγινε αυτό για το οποίο προειδοποιούσε ο «κόκκινος» Ρούζβελτ ήδη από το 1935: «Τα μαθήματα της ιστορίας, επιβεβαιωμένα από τη μαρτυρία που

έχω μπροστά μου, αποδεικνύουν ότι η συνεχής εξάρτηση από προγράμματα ανακούφισης επιφέρει μια πνευματική και ηθική αποσύνθεση, βασικά καταστρεπτική για την εθνική δύναμη. Η διανομή επιδομάτων ανακούφισης... είναι σαν τη διαχείριση ενός ναρκωτικού, ενός ύπουλου καταστροφέα του ανθρώπινου πνεύματος. Είναι αντίθετο στις απαιτήσεις μιας δυναμικής πολιτικής. Είναι βιασμός των παραδόσεων της Αμερικής» [20]. Αν όχι βιασμός, σίγουρα πάντως το «'68» ήταν μπλοκάρισμα της λειτουργίας του νόμου της αξίας. Οι αγώνες μέσα στο εργοστάσιο για την αποσύνδεση μισθού-παραγωγικότητας και τον έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας και οι αγώνες των μαύρων, των γυναικών και των άνεργων για αύξηση των κοινωνικών επιδομάτων, για εισόδημα χωρίς εργασία, ήταν οι δύο όψεις της ίδιας εξέγερσης. Η συνάντηση των αγώνων στο πεδίο της διανομής με εκείνους στο πεδίο της παραγωγής αποδείχτηκε εκρηκτική. Η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους ακολούθησε την πτωτική τάση του ποσοστού πειθάρχησης. Η κρίση αναπαραγωγής του κεφαλαίου έγινε εμφανής. Η εργατική τάξη μπορεί να μπήκε στην κοινότητα του κεφαλαίου, σαν «ζήτηση», «ανθρώπινο κεφάλαιο», «μοχλός ανάπτυξης», αλλά σίγουρα δεν ένιωθε ιδιαίτερα άνετα εκεί μέσα και το έδειξε με πολύ θορυβώδη τρόπο.

Τα συνδικάτα αρχικά ενισχύθηκαν ως προνομιακοί συνομιλητές του κράτους και του κεφαλαίου για τη διαχείριση της κρίσης, δηλ. τη συγκράτηση της εργατικής ανυποταξίας. Η αυξανόμενη όμως ανυποληψία των θεσμισμένων αυτών «αντιπροσώπων» της εργατικής τάξης μέσα στο κράτος, τα έφερε σε μια οξεία κρίση αντιπροσώπευσης —μια κοινή μοίρα με τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα.

Η κρίση εκμεταλλευσιμότητας της εργατικής δύναμης, η κρίση των ταξικών σχέσεων όπως αναδυόταν σ' όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής, εκφράστηκε με μια μυστικοποιημένη μορφή, ως νομισματική, οικονομική κρίση. Το 1973 το σύστημα σταθερών νομισματικών ισοτιμιών εγκαταλείπεται. Ως θεσμός του Bretton Woods —της «συμφωνίας κυρίων» μεταξύ των νικητών του β' παγκόσμιου πολέμου— κατοχύρωνε το μεταπολεμικό διεθνές νομισματικό σύστημα, με

[20] Το αναφέρει ο Ο' Connor στην *Οικονομική κρίση του κράτους*.

το χρυσό και το δολάριο πλέον ως διεθνές χρήμα και τα άλλα εθνικά νομίσματα δεμένα στο δολάριο με σταθερές ισοτιμίες. Η διττή λειτουργία του δολαρίου, ως διεθνούς και ως εθνικού νομίσματος, σήμαινε ότι η διατήρηση του συστήματος των σταθερών ισοτιμιών εξαρτιόταν από το εμπορικό πλεόνασμα των ΗΠΑ. Μόνο έτσι το δολάριο μπορούσε να λειτουργεί ως πιστωτικό χρήμα για τα άλλα κράτη ώστε αυτά να αγοράζουν εμπορεύματα τα οποία παράγονταν στις ΗΠΑ. Μ' αυτόν τον τρόπο «διεθνοποιήθηκε» ο κεϋνσιανισμός, δηλαδή ο μετασχηματισμός των διεκδικήσεων σε ζήτηση: με τη μετατροπή του δολαρίου σε διεθνές χρήμα η *πληθωριστική επέκταση της πίστης που εφαρμοζόταν στην Αμερική και τη Δ. Ευρώπη ως μέσο καπιταλιστικής ανάπτυξης και ελέγχου της εργατικής τάξης ενσωματώθηκε στη διεθνή ροή του χρήματος*. Το σύστημα του Bretton Woods εγκαθίδρυσε τη σύνδεση ανάμεσα στην εκμετάλλευση της εργασίας και την πραγματοποίηση της υπεραξίας στην κυκλοφορία, στη βάση της παγκόσμιας επέκτασης της παροχής χρήματος. Παράλληλα, οι σταθερές ισοτιμίες εξασφάλιζαν κάποιο βαθμό προστατευτισμού των εθνικών οικονομιών απ' τις κινήσεις του χρήματος στην παγκόσμια αγορά.

Στην προαναφερόμενη διόγκωση της πίστης, των δανείων προς το παραγωγικό κεφάλαιο, τους καταναλωτές εργάτες και τα κράτη συνέβαλε και ο όγκος των ευρωδολαρίων που δόθηκαν στην Ευρώπη μεταπολεμικά απ' την Αμερική με το σχέδιο Μάρσαλ και τα οποία μετατράπηκαν σε δανειστικό κεφάλαιο. Έτσι τέλη του '60 η διεθνής αγορά χρήματος που υπήρχε εκτός εθνικής ρύθμισης και κρατικού ελέγχου ήταν τεράστια. Το 1969 άλλες καπιταλιστικές χώρες και ιδιωτικές τράπεζες εκτός ΗΠΑ κατείχαν 40 δισ. δολάρια, αριθμός που ξεπερνούσε κατά πολύ τα αποθεματικά των ΗΠΑ σε χρυσό. Η επέκταση των δανείων και του δημόσιου χρέους για να αντιμετωπιστεί η κρίση κερδοφορίας και ο έντονος ταξικός ανταγωνισμός καθώς και η αποτυχία πειθάρχησης των κοινωνικών εντάσεων οδήγησαν σε ανισορροπία του ισοζυγίου πληρωμών στα δυτικά έθνη-κράτη και σε νομισματική αστάθεια. Η δημοσιονομική κρίση στις ΗΠΑ και η εξασθένηση του δολαρίου ανάγκασαν την αμερικάνικη κυβέρνηση να καταργήσει τη μετατρεψιμότητα του δολαρίου σε χρυσό.

Με την κατάρρευση της συμφωνίας του Bretton Woods δεν εγκαταλείφθηκε απλώς ένα νομισματικό σύστημα. Κλονίστηκε και ένας ολόκληρος κόσμος κοινωνικών σχέσεων. Αναπόφευκτα, το κοινωνικό κράτος θα έπεφτε σε κρίση, κατηγορούμενο σε μεγάλο βαθμό σαν παράγοντας κρίσης το ίδιο. Ο «εξορθολογισμός» των κρατικών δαπανών, η εντατικοποίηση του ελέγχου που ασκεί το κοινωνικό κράτος, η όξυνση των διαιρέσεων εντός της εργατικής τάξης θ' αποτελούσαν τη νέα στρατηγική αντιμεπίθεσης του κεφαλαίου.

«παγκοσμιοποίηση», πολιτική του χρήματος και αναδιάρθρωση των δημόσιων δαπανών

Είδαμε πως η κρίση των σχέσεων εκμετάλλευσης που ίσχυαν κατά την περίοδο μετά τον β' παγκόσμιο πόλεμο στη Δύση καταλήγει στις αρχές της δεκαετίας του '70 ως κρίση κερδοφορίας του κεφαλαίου και ως δημοσιονομική κρίση του κράτους.

Το κεφάλαιο φυσικά δεν έμεινε άπραγο. Για να απελευθερωθεί από τις ισχύουσες σχέσεις εκμετάλλευσης τράπηκε σε φυγή από την ανεπαρκώς αξιοποιούμενη βιομηχανική βάση του· μετατράπηκε σε χρήμα, απελευθερώνοντας σιγά-σιγά και το αδρανές χρήμα, και άρχισε ν' αναζητά πιο προσοδοφόρους τρόπους επέκτασης. Τη «χρυσή εποχή» της οικονομικής άνθισης στη Δύση είχε συμβεί μια ταχεία συσσώρευση σταθερού και ανθρώπινου κεφαλαίου που δεν μπορούσε πλέον να βρει επικερδή διέξοδο στις παραγωγικές επενδύσεις. Δραπετεύοντας από τους τέσσερις τοίχους του εργοστασίου και αναλαμβάνοντας τη ρευστή μορφή του χρήματος, το κεφάλαιο απελευθερώνεται από την αδυναμία εντατικότερης και παραγωγικότερης χρήσης των τότε δεδομένων μέσων παραγωγής και αρχίζει να επιδίδεται στην αναζήτηση κερδοσκοπικών και πιο βραχυπρόθεσμων μέσων επέκτασης. Τα εργοστάσια που είχαν γίνει «προβληματικά» κλείνουν, τα κτίρια και τα μηχανήματα πωλούνται, οι απείθαρχοι εργάτες απολύονται. Ένα μέρος του κεφαλαίου που έγινε χρήμα μετασχηματίζεται σε παραγωγικές επενδύσεις σε χώρες άφθονης και φθηνής «προσφοράς» εργασίας, χώρες στις οποίες συνεχιζόταν αμείωτη η κλασικού τύπου πρωταρχική συσσώρευση κεφαλαίου με τη μορφή των περιφράξεων της κοινοτικής γης και οι οποίες σύντομα έγιναν γνωστές στους αναγνώστες των σομόν σελίδων της αστικής προπαγάνδας ως «νέα βιομηχανικά κράτη», «ασιατικές τίγρεις», κτλ. Όμως, ο κύριος όγκος του κεφαλαίου διατηρείται στη μορφή του χρήματος όσο οι συνθήκες εξακολουθούν να μην ευνοούν τις παραγωγικές επενδύσεις. Το κεφάλαιο που εξακολουθεί να παραμένει στην παραγωγή προσπαθεί να υπερβεί τις δυσκολίες άντλησης και πραγματοποίησης υπεραξίας μέσω του δανεισμού και τα έθνη-κράτη προσπαθούν να επιλύσουν τις συνεχιζόμενες κοινωνικές συγκρούσεις στο εσωτερικό τους αυξάνοντας το δημόσιο χρέος τους. Το πρώην παραγωγικό κεφάλαιο που μετατράπηκε σε χρήμα και τα πετροδολάρια που συσσώρευσαν μετά το 1973, λόγω της αύξησης της τιμής του πετρελαίου, οι πολυεθνικές πετρελαϊκές εταιρείες, οι ευρωπαϊκές τράπεζες και τα κράτη που παράγουν και εξάγουν πετρέλαιο, προσφέρθηκαν ως δάνεια για την αναδιοργάνωση της παραγωγής και την αντιμετώπιση των κοινωνικών συγκρούσεων τόσο στις χώρες του «Νότου» όσο και στις χώρες του «Βορρά» [21].

[21] Η ρήξη στο κεύσινανό μοντέλο σχέσεων κεφαλαίου-εργασίας την οποία προκάλεσαν οι ταξικοί αγώνες των δεκαετιών 1960-1970, στην κεντρική Ευρώπη και την Αμερική, συνοδεύτηκε από αντιαποικιακούς και εργατικούς αγώνες στα πετρελαιοπαραγωγικά κράτη της Μέσης Ανατολής. Για να απαντήσουν στις διεκδικήσεις του προλεταριάτου της περιοχής, τα πετρελαιοπαραγωγικά κράτη προέβησαν στην εθνικοποίηση των πηγών και των βιομηχανιών πετρελαίου. Ωστόσο, οι πολυεθνικές εταιρίες πετρελαίου εξακολουθούσαν

Συνέβη έτσι μια απότομη μεταβολή στη σχέση παραγωγικού και χρηματικού κεφαλαίου: το τελευταίο δεν εμφανίζεται πια ως υποταγμένο στην παραγωγή αλλά ως αυτοσκοπός. Δραστική συνέπεια αυτής της μεταβολής ήταν η αλλαγή στη σχέση των φαινομενικά αυτόνομων, εδαφικά παγιωμένων εθνών-κρατών με την παγκόσμια κινητικότητα του κεφαλαίου. Δεν έχουμε μια «παγκοσμιοποίηση» της οικονομίας που καταργεί τα έθνη-κράτη [22] αλλά μια αλλαγή στη μορφή ανάπτυξης του κεφαλαίου σε παγκόσμια κλίμακα. Η ροή του κεφαλαίου, που την κεύσισι-ανή περίοδο ήταν σχετικά ρυθμισμένη, μετατρέπεται σ' ένα ορμητικό χείμαρρο που συμπαρασύρει τους θεσμούς και τις βεβαιότητες της μεταπολεμικής εποχής. Όπως είδαμε, ένας από τους πρώτους πυλώνες του μεταπολεμικού κόσμου που κατέρρευσαν ήταν το σύστημα του Bretton Woods, δηλ. το σύστημα σταθερών ισοτιμιών των εθνικών νομισμάτων προς το δολάριο, που αντικαταστάθηκε από ένα σύστημα μεταβλητών ισοτιμιών. Η ανάπτυξη και ενοποίηση των διεθνών χρηματαγορών με τη βοήθεια και των νέων τεχνολογιών της μικροηλεκτρονικής έφερε μετά τη δεκαετία του '70 μεγάλες αλλαγές στην εσωτερική οργάνωση των εθνών-κρατών. Ο αυξανόμενος ανταγωνισμός μεταξύ των κρατών για την προσέλκυση ή διατήρηση ενός μεριδίου του παγκόσμιου κεφαλαίου (άρα και ενός μεριδίου της παγκόσμιας υπεραξίας) δίνει την ευκαιρία σε όλα τα έθνη-κράτη να δημιουργήσουν εκείνες τις ευνοϊκές συνθήκες αναπαραγωγής της υποταγμένης εργασίας στο έδαφός τους που θα τα κάνει ελκυστικά στους επενδυτές. Καθώς αυξάνονται οι βραχυπρόθεσμες επενδύσεις, τα κράτη πιέζονται να δημιουργήσουν στο έδαφος τους τις συνθήκες εκείνες που θα μειώσουν το επιχειρηματικό ρίσκο τόσο του υπερεθνικού παραγωγικού κεφαλαίου όσο και του «ζεστού χρήματος». *Τα έθνη-κράτη, ακινητοποιημένες πολιτικές στιγμές της παγκόσμιας καπιταλιστικής σχέσης, οφείλουν να υποκλιθούν στην κινητικότητα του κεφαλαίου.* Οι παλιές ιδεολογίες εξανεμίζονται. Η νέα κυριαρχία του χρήματος εκφράζεται στις νέες ιδεολογίες του νεοφιλελευθερισμού, του μονεταρισμού, της ανταγωνιστικής ανάπτυξης, της

να διατηρούν τον έλεγχο στη διύλιση, τη διανομή και την τεχνική υποστήριξη της βιομηχανίας πετρελαίου καθώς και έναν ισχυρό ρόλο στον έλεγχο των τιμών. Η αύξηση της τιμής του πετρελαίου, στις αρχές του 1973, η οποία εμφανίστηκε σαν προϊόν σύγκρουσης ανάμεσα στον ΟΠΕΚ και τις ΗΠΑ, εντασσόταν στην γενικότερη αντιμετώπιση του κεφαλαίου με σκοπό την αποσύνθεση της εργατικής τάξης. Η «ενεργειακή κρίση» συνεισέφερε στην δημιουργία τεράστιων δεξαμενών επενδυτικού χρήματος. Τα τεράστια εισοδήματα των εθνικοποιημένων πλέον βιομηχανιών πετρελαίου σε κράτη όπως η Σαουδική Αραβία και το Κουβέιτ επέστρεφαν στο διεθνές τραπεζικό σύστημα και τις χρηματαγορές, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα στο ευρωπαϊκό και το αμερικάνικο κεφάλαιο να επιτεθούν στη δική τους εργατική τάξη. Από τη διαδικασία αυτή, γνωστή ως ανακύκλωση των πετροδολαρίων, χρηματοδοτήθηκε η εισαγωγή νέων τεχνολογιών στα εργοστάσια και τα γραφεία της Βόρειας Αμερικής, της Ευρώπης και της Ιαπωνίας. Με την «ενεργειακή κρίση» -βασική συνιστώσα της στρατηγικής του μετά το 1973- το διεθνοποιημένο κεφάλαιο επιδίωκε την ταχεία αύξηση της παραγωγικότητας και τη γενική μείωση των μισθών.

[22] Η απελευθέρωση των σχέσεων εκμετάλλευσης από τους χωροχρονικούς περιορισμούς τους στα τέλη της φεουδαρχίας ενισχύθηκε αργότερα από την ανάπτυξη μιας νέας εδαφικοποίησης με τη μορφή του έθνους-κράτους, η οποία παραμένει έκτοτε η βασική μορφή αστυνόμευσης και ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης.

«προσαρμογής», κτλ, που όλες καταλήγουν στο ίδιο μονότονο ρεφρέν: «το χρήμα πάνω απ' όλα, ώστε ν' αναγκάσουμε την εργασία να παράγει περισσότερα εμπορεύματα, άρα περισσότερο χρήμα!» (Δυστυχώς για το κεφάλαιο, το χρήμα από μόνο του δεν μπορεί να γεννήσει χρήμα). Οι κατεστημένοι δεσμοί μεταξύ συγκεκριμένων καπιταλιστών ή κοινωνικών ομάδων και κράτους αρχίζουν ν' αντιμετωπίζονται ως εμπόδιο στη ροή του χρήματος και περιέρχονται σε κρίση. Τα μοντέλα κορπορατίστικης ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης (μέσω της τριμερούς συμμαχίας κράτους-εργοδοτών-συνδικάτων) μπαίνουν σε σκληρή δοκιμασία: η προσέλκυση του παγκόσμιου χρηματικού κεφαλαίου απαιτεί αναδιάρθρωση των εργασιακών σχέσεων, «ευελιξία» και πειθαρχία που δεν μπορεί να εγγυηθεί η παλιά συνδικαλιστική μορφή ελέγχου, νέους τρόπους υπόκλισης μπροστά στ' αφεντικά. Τομείς της οικονομίας από τους οποίους ήταν πριν αποκλεισμένη η ιδιωτική καπιταλιστική «πρωτοβουλία» ανοίγουν διάπλατα στο χρηματικό κεφάλαιο που αναζητά νέες επικερδείς διεξόδους. Ούτε ο κρατικός καπιταλισμός της ανατολικής Ευρώπης δε μένει ανεπηρέαστος απ' αυτή τη σαρωτική διαδικασία.

Όμως, δεν πρέπει να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι η κεϋνσιανή πολιτική εγκαταλείφθηκε πλήρως.

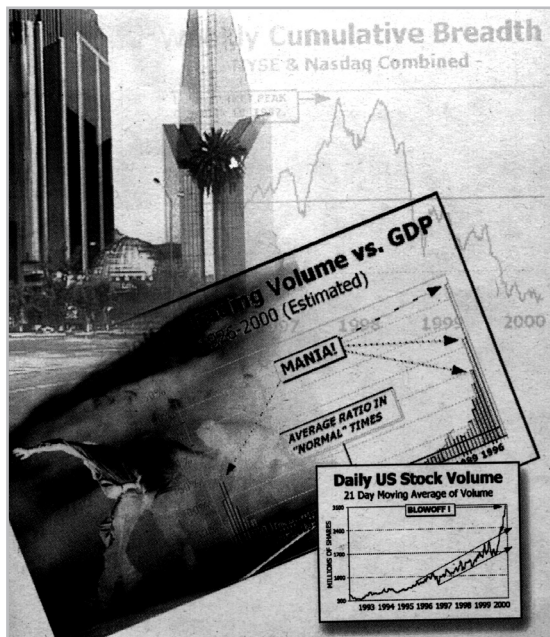
Είναι αλήθεια ότι στην πρώτη φάση της καπιταλιστικής αντεπίθεσης, από τα μέσα της δεκαετίας του '70 ως τα μέσα της δεκαετίας του '80, η κεϋνσιανή διαχείριση αντικαταστάθηκε στα αναπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη από μια μονεταριστική πολιτική καταπολέμησης του πληθωρισμού. Η πληθωριστική επέκταση της πίστης περιορίστηκε με την αύξηση των επιτοκίων. Η άνοδος των πραγματικών επιτοκίων οδήγησε σε ακόμη μεγαλύτερη αύξηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, πράγμα που νομιμοποίησε την πολιτική επιλογή της μείωσης των άμεσων και έμμεσων μισθών και των γενικότερων κοινωνικών δαπανών του κράτους. Τα μη «αποδοτικά» εργοστάσια έκλεισαν, οι πιο μαχητικοί εργάτες των επιχειρήσεων που είχαν πρωτοστατήσει στην κοινωνική αναταραχή χτυπήθηκαν (συνήθως μέσω της τακτικής της απομόνωσης), ο ρόλος των συνδικάτων μέσα στο κράτος και τις μεγάλες επιχειρήσεις περιορίστηκε, η πολιτική της πλήρους απασχόλησης εγκαταλείφθηκε. Αυτή η πολιτική κατάφερε να μειώσει τον πληθωρισμό (δηλ. την κατανάλωση των εργατικών νοικοκυριών), ν' αυξήσει την ανεργία και την ανασφάλεια (ας μην ξεχνάμε ότι η εξέγερση του '68 ενάντια στην εργασία στηριζόταν στη βεβαιότητα ότι αν έρθουν τα δύσκολα θα μπορείς ν' αλλάξεις εύκολα δουλειά) και να βάλει φρένο στις εργατικές απαιτήσεις. Αποθάρρυνε όμως τις

επενδύσεις και απέτυχε ν' αυξήσει τα ποσοστά μεγέθυνσης του ΑΕΠ και τα κέρδη. Ως εκ τούτου δεν κατάφερε να μειώσει καν το δημοσιονομικό έλλειμμα, καθώς, σε συνθήκες οικονομικής επιβράδυνσης, οι δαπάνες για τα επιδόματα ανεργίας και την κοινωνική ασφάλιση συνέχισαν να αυξάνονται ως ποσοστό του ΑΕΠ στις περισσότερες χώρες της Δύσης.

Επιπλέον, από την Καραϊβική και το Μεξικό ως την Αγγλία, την Ιταλία και τον Περσικό Κόλπο, ξεκίνησαν νέοι κοινωνικοί αγώνες ενάντια στα πρώτα εθνικά προγράμματα λιτότητας που επέβαλλε η αντιμετώπιση της διεθνούς κρίσης κερδοφορίας. Η αδυναμία επιβολής της λιτότητας σε συνδυασμό με τη μείωση των τιμών του πετρελαίου και την άνοδο των επιτοκίων στις ΗΠΑ μετά το 1980 οδήγησαν τις υπό ανάπτυξη πετρελαιοπαραγωγικές χώρες στο χείλος της χρεοκοπίας. Είχαν δανειστεί με φτηνά επιτόκια, έπρεπε να εξοφλήσουν με ψηλά και η αδυναμία τους να πειθαρχήσουν τις εργατικές απαιτήσεις και ν' ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους έκανε τις δυτικές τράπεζες διστακτικές στη χορήγηση νέων δανείων. Τον Αύγουστο του 1982, το Μεξικό ήταν η πρώτη χώρα που αναγκάστηκε να κηρύξει αδυναμία αποπληρωμής των χρεών της, εγκαινιάζοντας έτσι τη διεθνή κρίση του χρέους. Τότε έγινε ξεκάθαρο στους διεθνείς πιστωτικούς οργανισμούς ότι η Λατινική Αμερική και η Αφρική δεν μπορούσαν να είναι ασφαλή μέρη διοχέτευσης δανείων εκτός εάν το χρέος ξανασχεδιαζόταν και τα νέα δάνεια για να ξεπληρωθούν τα παλιά συνοδεύονταν από πραγματικά σκληρά προγράμματα λιτότητας, δηλ. υποτίμηση τοπικών νομισμάτων, δραστικές περικοπές στις δημόσιες δαπάνες, πάγωμα μισθών, ιδιωτικοποιήσεις, κατάργηση των περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων. Αυτό ήταν άλλωστε κάτι που το επιθυμούσαν και οι εκσυγχρονιστικές φράξιες των ντόπιων, εθνικών κεφαλαίων που ήθελαν ν' απαλλαγούν από τη λαϊκίστικη, σοσιαλδημοκρατική ρύθμιση. Έτσι μπήκαν σ' εφαρμογή, σε πάνω από 100 χώρες από το 1983 ως τη δεκαετία του '90, τα περίφημα Προγράμματα Δομικής Προσαρμογής. Ο νεοφιλελευθερισμός διεθνοποιήθηκε και αυτή η βίαιη μέθοδος αποσύνθεσης του πλανητικού προλεταριάτου ωριοποιήθηκε από την αστική προπαγάνδα με τη συνεχή χρήση της ανώδυνης λέξης **παγκοσμιοποίηση**.

Το μεγαλύτερο χτύπημα στις βλέψεις της εργατικής τάξης των υπό ανάπτυξη πετρελαιοπαραγωγικών χωρών δόθηκε όταν με μια διπλή κίνηση το 1985-86 η αμερικάνικη κυβέρνηση υποτί-

μησε το δολάριο και μείωσε την τιμή του πετρελαίου. Τα κράτη αυτά παρέμειναν στο χείλος της χρεοκωπίας, ενώ ήδη λόγω των υψηλών επιτοκίων στις ΗΠΑ και της εξάρσης του δολαρίου στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '80, σε συνδυασμό με την μη ικανοποιητική απόδοση των επενδύσεων στον «τρίτο κόσμο», οι διεθνείς χρηματικές ροές είχαν αρχίσει να στρέφονται προς το βορρά (ή, ακόμα σαφέστερα, από βορρά σε βορρά, από αναπτυσσόμενα καπιταλιστικά κράτη σε άλλα αναπτυσσόμενα καπιταλιστικά κράτη). Τη δεκαετία του '80 οι ΗΠΑ ανέλαβαν το ρόλο του παγκόσμιου εισαγωγέα εμπορευμάτων και κεφαλαίων, αντικαθιστώντας τα υπό ανάπτυξη κράτη. Οι πρώτες μονεταριστικές πολιτικές σφιχτού οικονομικού ελέγχου που είχαν επιβληθεί στις ΗΠΑ και τη Βρετανία από τα μέσα της δεκαετίας του '70 διαλύθηκαν. Με τη σταδιακή μείωση των επιτοκίων μετά το 1983 ξεκίνησε μια νέα φάση της πολιτικής του χρέους τόσο σε διεθνές επίπεδο όσο και στο εσωτερικό των εθνών-κρατών, βασισμένη στη μαζική επέκταση της καταναλωτικής πίστης και των πολεμικών επενδύσεων. Μια φάση που ορισμένοι την αποκάλεσαν «ιδιωτικοποιημένο κεύσισανισμό» και άλλοι «πολεμικό κεύσισανισμό». Η αύξηση του χρέους σήμανε την αύξηση των διακρίσεων εντός του προλεταριάτου —διακρίσεων ανάμεσα σ' αυτούς που θεωρούνται «άξιοι» να τους δοθούν δάνεια και πιστωτικές κάρτες και σ' αυτούς που θεωρούνται «ανάξιοι» για κάτι τέτοιο. Αυτή η νέα ιεραρχία πλούτου και φτώχειας, η νέα διάκριση «καταναλωτών» και «αποκλεισμένων» εκδηλώνεται με αποκρουστικό τρόπο τόσο στο επίπεδο των διεθνών-διακρατικών σχέσεων όσο και στο εσωτερικό των εθνικών/«πολυπολιτισμικών» κοινωνιών [23].

Από τη δεκαετία του '80 και μετά λοιπόν η πολιτική του καπιταλιστικού κράτους παρέμεινε αντικεύσισανική όχι επειδή συνέχισε να περιορίζει την πληθωριστική επέκταση της πίστης και την ανάπτυξη μέσω των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού και του εμπορικού ισοζυγίου —κάθε άλλο!— αλλά επειδή συνέχισε να *καταστρέφει την παλιά αναδιανεμητική λειτουργία του κοινωνικού κράτους*. Η νέα επέκταση της πίστης βοήθησε ώστε να αποσυντεθεί η ομογενοποίηση της αντίστασης στη λιτότητα που είχε επιβάλλει ο μονεταρισμός. Επιπλέον, αποτέλεσε το καλύτερο συμπλήρωμα στην πολιτική αλλαγής των εργασιακών σχέσεων· μια αναγκαία για το κεφάλαιο αλλαγή που ο μονεταρισμός είχε παραμελήσει. Παρά το γεγονός ότι υπάρχει μια αυξανόμενη ποικιλία τύπων μισθωτής σχέσης (μεταξύ των οποίων η φορντιστική, με βασικά χαρακτηριστικά τη μονιμότητα και το σαφή προσδιορισμό των επαγγελματικών καθηκόντων μέσα στην ιεραρχική οργάνωση της επιχείρησης, εξακολουθεί να είναι ο κανόνας), μπορούμε εν τούτοις να διακρίνουμε την εμφάνιση δύο σαφώς διακριτών νέων τύπων που τείνουν να γίνουν κυρίαρχοι. Από τη μια μεριά ένα «αποδοτικό» κομμάτι της εργατικής τάξης που είναι ειδικευμένο, ευέλικτο, «αυτοαπασχολούμενο» και καλοπληρωμένο, δουλεύει ως «συνεργάτης»

[23] Η δεύτερη μαζική ροή χρήματος από την «περιφέρεια» προς το «κέντρο», μετά την κρίση στην Ασία το '97, τίναξε σε δυσθεώρητα ύψη τα καταναλωτικά δάνεια και την ατομική χρέωση στις ΗΠΑ. Σ' αυτήν τη χώρα, ήδη στα μέσα της δεκαετίας του '90, το μέσο χρέος ανά νοικοκυριό ήταν πάνω από 3.000 δολάρια (από 1.000 δολάρια που ήταν το 1985). Στο τέλος της δεκαετίας του '90 το χρέος από δάνεια έφτασε τα 1,2 τρις, αυξανόμενο κάθε χρόνο κατά 9%, πράγμα που έχει προκαλέσει αρνητικά ποσοστά αποταμίευσης.

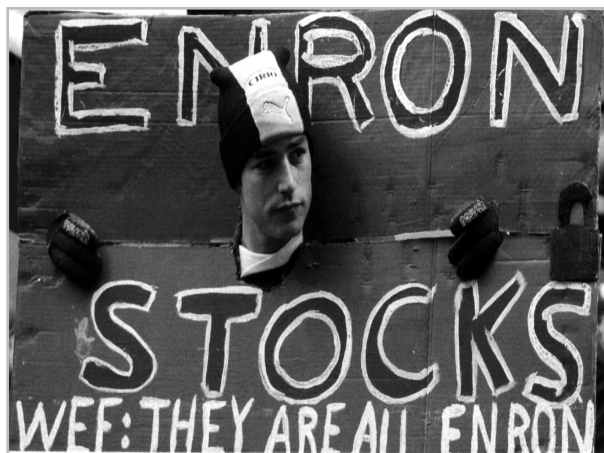
στις νέες επιχειρήσεις του τριτογενή τομέα, παίρνει μετοχές της εταιρείας, έχει τη δυνατότητα να δανείζεται χρήμα και όσο περισσότερο χρεώνεται τόσο περισσότερο δουλεύει. Από την άλλη το «αναλώσιμο» κομμάτι των προσωρινών και εναλλάξιμων εργατών που κινείται στην περιφέρεια του πυρήνα σταθερής εργασίας μέσα στην επιχείρηση και που πρέπει να δουλέψει ακόμα και για ένα μικρότερο από πριν επίδομα ανεργίας. Ό,τι κι αν ισχυρίζονται όλες οι ιδεολογίες (νεοφιλελεύθερες και νεοαριστερίστικες) που θέλουν να τα κρατήσουν διαχωρισμένα, η συνθήκη του δεύτερου κομματιού είναι συχνά προάγγελος κακών μαντάρων για το πρώτο (ας φέρει κανείς στο νου τις χιλιάδες απολύσεις προγραμματιστών στις εταιρείες της καταρρευσσας «Νέας Οικονομίας» μετά την κρίση του 2000-01).

Την τελευταία εικοσαετία δεν έγινε στη Δύση μια μετωπική επίθεση σ' ολόκληρη την εργατική τάξη. Ορισμένα κομμάτια της τάξης μάλιστα ανέβασαν το βιοτικό τους επίπεδο, έστω κι αν αυτό έγινε με τίμημα την εντατικοποίηση της εργασίας τους. Οι κοινωνικές δαπάνες, που μάλιστα στις χώρες του ΟΟΣΑ αυξήθηκαν ως ποσοστό του ΑΕΠ κατά 2-3% από το 1984 ως το 1997, χρησιμοποιήθηκαν για την αποδιοργάνωση της τάξης και την τεχνική ανασύνθεσή της. Η κοινωνική πρόνοια κατευθύνθηκε προς το πεδίο της αγοράς, το πεδίο της αφηρημένης ισότητας του χρήματος. Ένα μεγάλο μέρος των μορφών αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης ιδιωτικοποιήθηκε και εκχρηματίστηκε. Η ίδια η γλώσσα των «δικαιωμάτων» («δικαίωμα» στην εργασία, στα επιδόματα ανεργίας, στη στέγαση, στην υγεία, στην εκπαίδευση, στην πρόνοια, κτλ) γελοιοποιήθηκε σαν γλώσσα των «εξασφαλισμένων», των τεμπέληδων ή των εξαρτημένων απ' το κράτος. Δεν υπέστη κριτική απ' τη ριζοσπαστική σκοπιά του άγραφου «δικαιώματος στη ζωή» αλλά από τη σκοπιά του ατομικισμού και της ατομικής επιτυχίας. Η ιδεολογία της ανισότητας, ως «φυσικής» κατάστασης του ανθρώπινου γένους, αποθεώθηκε. *Το κοινωνικό κράτος σταδιακά μετασχηματίστηκε από θεσμός ενσωμάτωσης και διευρυμένης αναπαραγωγής της εργατικής τάξης σε θεσμό ελέγχου των «μειονοτήτων» και των «αποκλεισμένων», σε θεσμό επιβολής της φτώχειας και της χαμηλόμισθης εργασίας.*

Είναι ευνόητο ότι η αναδιάρθρωση των δημόσιων δαπανών δεν πρέπει να εκληφθεί σαν δείγμα αδυναμίας άσκησης εθνικής οικονομικής πολιτικής. Το κράτος εξακολουθεί να διαχειρίζεται το εθνικό μεταβλητό κεφάλαιο, εξακολουθεί να διαχειρίζεται τον κοινωνικό μισθό οργανώνοντας την απαξίωση του αναδιανεμητικού συνταξιοδοτικού συστήματος και εποπτεύοντας την ιδιωτικοποίησή του, για να έρθουμε στο θέμα που μας ενδιαφέρει. Αυτό ισχύει ακόμα και για συστήματα πλήρως κεφαλαιοποιητικά όπως το σύστημα που πρωτοεφαρμόστηκε στη Χιλή το 1981 και το ακολούθησαν εν μέρει τη δεκαετία του '90 οι αγγλοσαξωνικές χώρες και ορισμένες χώρες της Λατινικής Αμερικής. Η ανάπτυξη ανταποδοτικών/κεφαλαιοποιητικών συνταξιοδοτικών συστημάτων έχει ως επακόλουθο τη δημιουργία ατομικών λογαριασμών σύνταξης (ατομικών εισφορών/καταθέσεων) που μπορούν να επενδυθούν στο χρηματιστήριο ή σε οποιαδήποτε κερδοσκοπική δραστηριότητα και να τοκιστούν ανάλογα με την απόδοση των επενδύσεων. Η ιδιωτικοποίηση και εμπορευματοποίηση βασικών «υπηρεσιών», παρότι ξεκίνησε από συγκεκριμένα έθνη-κράτη τα τελευταία είκοσι χρόνια, παρουσιάστηκε εν τούτοις ως «προσαρμο-

γή» σε μια εξωτερική αντικειμενική πραγματικότητα και συγκεκριμένες εθνικές κυβερνήσεις έγιναν οι πρωτοπόροι στη δημιουργία των «περιορισμών» που υποτίθεται ότι επέβαλλε ο «μονόδρομος» του διεθνούς ανταγωνισμού.

Εξεταζόμενο στο φως της διεθνούς πολιτικής του χρήματος το ζήτημα της μεταρρύθμισης των ασφαλιστικών συστημάτων, όπως παίζει αυτή τη στιγμή σ' όλο τον

κόσμο, αποκαλύπτεται στις πραγματικές του διαστάσεις: πρόκειται για μια προσπάθεια σύνδεσης των έως τώρα αδρανοποιημένων αποθεμάτων (οικονομιών) των εργαζομένων με την καπιταλιστική επενδυτική δραστηριότητα. Από παλιά, π.χ. στην Ελλάδα, τα αποθέματα των ασφαλιστικών ταμείων χρησιμοποιούνταν ως δανειστικό κεφάλαιο για την ανάπτυξη των παραγωγικών επιχειρήσεων, αλλά σ' έναν περιορισμένο βαθμό και μ' έναν επιλεκτικό τρόπο. Τώρα παντού, με τη σταδιακή εισαγωγή του ανταποδοτικού ασφαλιστικού συστήματος, η στρατηγική του κεφαλαίου στο μέτωπο των συντάξεων αποσκοπεί στη μέγιστη δυνατή αύξηση της ποσότητας του διαθέσιμου χρηματικού κεφαλαίου που μπορεί να ριχτεί στη διαιδικασία αξιοποίησης. *Επιχειρεί να συνδέσει το βίο του κάθε εργάτη/μελλοντικού συνταξιούχου με τις προσδοκίες της καπιταλιστικής συσσώρευσης.* Εξαρτημένος από τις επενδυτικές δραστηριότητες των επαγγελματικών ταμείων, των ασφαλιστικών εταιρειών ή των ιδιωτικών επενδυτικών εταιρειών που διαχειρίζονται τους ατομικούς λογαριασμούς σύνταξης και εσωτερικεύοντας τη σύνδεση της μελλοντικής κατανάλωσης με την πορεία των μετοχών του στο χρηματιστήριο, ο μελλοντικός συνταξιούχος/μικροεπενδυτής ατομικοποιείται στο έπακρο. Αυτή η εξάρτηση εξυπηρετεί τη χαλιναγώγηση των κοινωνικών συγκρούσεων. Αν οι επενδύσεις της «δικής του» ιδιωτικής επενδυτικής εταιρείας δεν αποδίδουν, πρέπει να εργαστεί πιο σκληρά για να εισφέρει επιπλέον «κεφάλαιο» στον ατομικό του λογαριασμό σύνταξης. Αν οι επενδύσεις αποδίδουν, πάλι τείνει ν' απομακρύνεται από οποιαδήποτε συλλογική δραστηριότητα διεκδίκησης [24]. Ομοίως, η μετατροπή των

[24] Στις αγγλοσαξονικές χώρες αλλά και σε άλλες (π.χ. Ολλανδία, Σουηδία, Φινλανδία) κάθε επιχείρηση ή όμιλος επιχειρήσεων μπορεί να δημιουργήσει ένα επαγγελματικό ταμείο (occupational pension scheme) για την ασφάλιση του προσωπικού του. Από τότε που δημιουργήθηκαν, οι κοινωνικές δαπάνες για τις συντάξεις ως ποσοστό του ΑΕΠ στις χώρες αυτές μειώθηκαν κατά 2-3%. Τα εν λόγω ταμεία είναι οι μεγαλύτεροι θεσμικοί επενδυτές και κατέχουν σημαντικότατο μέρος των εγχώριων χρηματαγορών, ενώ μπορεί να επενδύουν σημαντικά ποσά και σε άλλες χρηματαγορές. Στις ΗΠΑ τα ασφαλιστικά ταμεία είναι ο στυλοβάτης της χρηματιστηριακής κερδοσκοπίας αφού ελέγχουν πάνω από το 40% των μετοχών.

ασφαλισμένων στα επαγγελματικά ταμεία σε αγχωμένους θεατές της κίνησης των χρηματαγορών εντείνει την κλασική συντεχνιακή νοοτροπία και το διαχωρισμό των εργατών. Σε κάθε περίπτωση, η μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού συστήματος αυξάνει το βαθμό εκμετάλλευσης, επιμηκύνει τον εργασιακό βίο, μετατρέπει τη χαρά του να ζεις σήμερα σε θολή ελπίδα για απόλαυση αύριο και κινητοποιεί την εργατική υποκειμενικότητα προς όφελος της συσσώρευσης του κεφαλαίου.

Έχει πολύ σωστά ειπωθεί ότι «ενώ ο κεύνσιανισμός ήταν ιδεολογική έκφραση της προσπάθειας του κεφαλαίου και του κράτους ν' ανταποκριθούν στις γενικευμένες επιδιώξεις της εργατικής τάξης κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο οικονομικής άνθισης, ο νεοφιλελευθερισμός είναι η ιδεολογική έκφραση της υπαγωγής των επιδιώξεων της εργατικής τάξης στην αξιοποίηση του κεφαλαίου» [25]. Όσοι είχαμε την εμπειρία της αντικουλτούρας και βλέπουμε σήμερα να μας την πουλάνε με τη μορφή της «διαφοροποιημένης κατανάλωσης», όσοι είχαμε κάποτε την ιδεολογία της αυτοοργάνωσης και του αντικρατισμού και βλέπουμε σήμερα να μας επιστρέφεται στα μούτρα ως «αυτοδιαχείριση» του συνταξιοδοτικού λογαριασμού μας (βλέπε π.χ. εξατομικευμένα πακέτα ιδιωτικών ασφαλιστικών) μπορούμε να καταλάβουμε ακόμα καλύτερα από τους «ρεφορμιστές» εργάτες την αλήθεια των παραπάνω φράσεων.

Έχει πάντως μεγάλη σημασία να τονίσουμε ότι κανένα κράτος σήμερα δεν προβαίνει άμεσα και ανοιχτά στη δημιουργία ενός κεφαλαιοποιητικού/ανταποδοτικού ασφαλιστικού συστήματος τριών πυλώνων [26]. Όλα περιορίζονται στη λήψη «περιφερειακών» μέτρων που θέλουν να απαξιώσουν περαιτέρω το υφιστάμενο σύστημα και να ανοίξουν το δρόμο στο καινούργιο. Οι αλλαγές εντοπίζονται σε συγκεκριμένα πεδία: στη μείωση των συντάξεων, μέσω της αλλαγής του τρόπου υπολογισμού τους, ώστε να αναπληρώνουν ένα μικρό μόνο ποσοστό του μισθού που έπαιρνε ο εργαζόμενος πριν συνταξιοδοτηθεί· στην παράταση του εργάσιμου βίου· στη μείωση των εργοδοτικών εισφορών· στην ενοποίηση των ταμείων προς τα κάτω· στη νομοθετική ρύθμιση των νέων επαγγελματικών ταμείων για τα οποία μιλήσαμε παραπάνω· στην «ενεργητική αξιοποίηση των αποθεματικών». Δύο είναι οι βασικοί λόγοι για τους οποίους το καπιταλιστικό κράτος περιορίζεται κυρίως στη **συγκράτηση του ρυθμού αύξησης των κοινωνικών δαπανών** και δεν τις περικόπτει δραστικά: πρώτον, η πλειοψηφία των μισθωτών δεν έχει τη δυνατότητα να προβεί σε ατομική/κεφαλαιοποιητική ασφάλιση· δεύτερον, η ανάληψη της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης από το κράτος είναι πλέον μια αναπόδραστη ιστορική αναγκαιότητα για το κεφάλαιο. Δεν έχει γι' αυτό κανένα νόημα να αρμέγει ισχνές αγελάδες.

[25] S. Clarke, στο W. Bonfeld/J. Holloway, *Μεταφορντισμός και κοινωνική μορφή*.

[26] Σύμφωνα με τα σχέδια που ήδη έχουν παρουσιαστεί, το ανταποδοτικό σύστημα, που θα στηρίζεται στη λογική του «όσα βάζεις, τόσα θα παίρνεις», προβλέπει τρεις πυλώνες ασφάλισης: μια ελάχιστη δημόσια «κατώτατη σύνταξη», επαγγελματική ασφάλιση και ιδιωτική ασφάλιση ανάλογα με τις αντοχές της τσέπης του καθενός.

Η αλλαγή στη σχέση των εθνών-κρατών με το παγκόσμιο κεφάλαιο σήμανε επίσης την αλλαγή των πολιτικών, οικονομικών και ιδεολογικών μορφών της παγκόσμιας καπιταλιστικής κυριαρχίας. Οι πολιτικές αποφάσεις, που εξακολουθούν βέβαια να λαμβάνονται από τις εθνικές κυβερνήσεις, ενσωματώνονται τώρα όλο και πιο άμεσα στην παγκόσμια κίνηση του κεφαλαίου. Οι υπερεθνικοί οργανισμοί (ΔΝΤ, Παγκόσμια Τράπεζα, ΠΟΕ, ΕΕ κλπ.) οργανώνουν την **παγκόσμια τρομοκρατία του χρήματος** και παράλληλα λειτουργούν σαν think tanks που εκδίδουν ντιρεκτίβες εναρμόνισης των οικονομικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων σε κάθε έθνος-κράτος. Αυτές οι αλλαγές δημιουργούν βέβαια και προβλήματα στα καπιταλιστικά κράτη (δηλ. σ' όλα τα κράτη): δυσχεραίνεται η παραδοσιακή πολιτική της συναίνεσης και ο ιδιαίτερος τρόπος αποσύνθεσης/τεχνικής ανασύνθεσης του κάθε εθνοποιημένου προλεταριάτου. Οι δύο τελευταίες δεκαετίες χαρακτηρίζονται από μια αύξηση των κοινωνικών εντάσεων που έχουν οδηγήσει το ζιγκ ζαγκ οικουμενισμού/εθνικισμού σε παραλήρημα και αδιέξοδο.

Μ' όλα αυτά θέλουμε να πούμε ότι το κεφάλαιο έχει στρατηγικές (αποτυχημένες, επιτυχημένες, αντιφατικές, κ.ο.κ.) αλλά σίγουρα δεν είναι παντοδύναμο. **Η κυριαρχία του χρήματος είναι η απόδειξη της αδυναμίας του κεφαλαίου.** Το χρήμα κυριαρχεί επειδή το πεδίο της παραγωγής εξακολουθεί να μην είναι επαρκώς αποδοτικό για το κεφάλαιο, αλλά στην τελική είναι η παραγωγή —πάντα η παραγωγή— η μοναδική πηγή του χρήματος και της αυτοεπέκτασης του κεφαλαίου. *Παρά τα φαινόμενα, η άενη κίνηση του κεφαλαίου είναι ο δείκτης της ανυποταξίας της εργασίας.* Η αναδιάρθρωση της υποταγής της εργασίας στο κεφάλαιο παραμένει ένα ζητούμενο. Ο εργάτης που κινείται μεταξύ προσωρινότητας και ανεργίας δεν μπορεί ποτέ να γίνει το μοντέλο του «αποδοτικού» εργάτη. Από την άλλη, ο «καλός» καταναλωτής/επενδυτής δεν είναι απαραίτητα και «καλός» εργάτης. Όπως και η αύξηση της ονομαστικής τιμής των μετοχών μιας επιχείρησης δεν είναι απόδειξη της ανόδου των πραγματικών κερδών της.

Η εύθραυστη κυριαρχία του χρήματος και η αδυναμία του κεφαλαίου εν γένει να καταστήσει το πεδίο της παραγωγής επαρκώς αποδοτικό μέσω της εφαρμογής ενός νέου παραγωγικού/κοινωνικού υποδείγματος εκδηλώνεται τα τελευταία χρόνια με πάρα πολλούς τρόπους: με την αποκάλυψη της «δημιουργικά» διογκωμένης παραγωγικότητας της εργασίας στις ΗΠΑ το 2000, τη νέα φάση του «πολεμικού κεϋνσιανισμού» που φέρει το όνομα του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας», την αδυναμία ένταξης των «επικίνδυνων τάξεων» τις οποίες το νέο ποινικό κράτος απλώς επιτηρεί. Η κρίση των ενυπόθηκων δανείων υψηλού ρίσκου στις ΗΠΑ είναι απλώς η πιο πρόσφατη εκδήλωση της κρίσης του «ιδιωτικοποιημένου κεϋνσιανισμού».

η κοινωνική πολιτική στο ελληνικό κράτος από τα μέσα του 19ου αιώνα ως το 1940

Ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώνεται η κρατική κοινωνική πολιτική σε μια χώρα εξαρτάται από τις μορφές εμπορευματοποίησης της αγροτικής παραγωγής, το επίπεδο ανάπτυξης του βιομηχανικού κεφαλαίου, την ένταση των κοινωνικών αγώνων, τις εναλλακτικές μορφές κοινωνικής αναπαραγωγής και τον τρόπο συγκρότησης του έθνους-κράτους. Αυτούς τους παράγοντες θα εξετάσουμε ευθύς αμέσως αναφερόμενοι στην ελληνική περίπτωση.

Θυμίζουμε ότι το ελληνικό έθνος-κράτος συγκροτήθηκε στη σημερινή του μορφή σε πέντε διαδοχικές ιμπεριαλιστικές φάσεις, με τις πλάτες των δυτικοευρωπαϊκών κρατών: α) το 1864 παραχωρήθηκαν από τη Μ. Βρετανία τα Επτάνησα β) το 1881 προσαρτήθηκαν η Θεσσαλία και μεγάλο μέρος της Ηπείρου γ) το 1913, μετά τη λήξη των Βαλκανικών πολέμων, προστέθηκαν η Μακεδονία, η Κρήτη και ορισμένα νησιά του Αιγαίου δ) το 1920 κατακτήθηκε η Δυτική Θράκη και ε) το 1947 η Ιταλία αναγκάστηκε να παραχωρήσει στην Ελλάδα τα Δωδεκάνησα.

Η συντήρηση και επέκταση του ελληνικού κράτους, η πραγμάτωση (ενός μόνο μέρους) της «Μεγάλης Ιδέας» του Έθνους, μια διαδικασία συχνά αιματηρή και ανθρωποφάγος, θα ήταν αδύνατη χωρίς τη διαρκή εξασφάλιση της κοινωνικής συναίνεσης μέσω των διαδοχικών διανομών της γης. Δε θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε ότι μέχρι τη δεκαετία του 1920 το ρόλο της κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα τον παίζει η μαζική παραγωγή αγροτικής μικροϊδιοκτησίας. Την πρώτη διανομή γης του Κουμουνδούρου το 1871 την ακολούθησε η αγροτική μεταρρύθμιση του 1917 και η εκτεταμένη εφαρμογή της το 1923. Η πρώτη διανομή (πώληση) των «εθνικών γαιών» [27] μπορεί να επιβλήθηκε από την αδυναμία του ελληνικού κράτους να συλλέξει τους βαρείς φόρους που επέβαλλε και την ανάγκη βελτίωσης των εσόδων του άμεσα (με τα χρήματα της πώλησης) και έμμεσα (με την αύξηση των φορολογικών εσόδων που θα προέρχονταν από την αύξηση της παραγωγικότητας της αγροτικής οικογενειακής εργασίας που θα επέφερε η ένταξη της αγροτικής παραγωγής στο εθνικό και διεθνές εμπορευματικό κύκλωμα), όμως ήταν επίσης ένα καθυστερημένο εξοφλημένο γραμμάτιο της αγροτικής και κλεφταρματολικής επανάστασης του '21. Το ίδιο και η «εις μικροϊδιοκτησίας αποκατάστασις των προσφύγων» το 1923, πέρα από το ότι διασφάλιζε την τυπική υπαγωγή του συνόλου της αγροτικής παραγωγής στο (χρηματικό και εμπορικό) κεφάλαιο, έγινε σε μεγάλο βαθμό με κριτήρια κοινωνικά, πολιτικά και εθνικιστικά.

Είναι γενικά γνωστό ότι στην Ελλάδα σ' όλο τον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ου το κεφάλαιο δρα και συσσωρεύει στον εμπορικό, εφοπλιστικό και

[27] Έτσι ονομάστηκαν τα πρώην οθωμανικά κτήματα που ιδιοποιήθηκε το ελληνικό κράτος και τα οποία ενοικίαζε στους «ελεύθερους» πια ραγιάδες επιβάλλοντάς τους την «τριποδεκάτη» (φόρος που πολλές φορές έφτανε μέχρι το 30%) και το δικαίωμα επικαρπίας (καταβολή 15% του ακαθάριστου γεωργικού προϊόντος).

χρηματιστικό τομέα. Εν τω μεταξύ σ' όλες τις απογραφές που διενεργούνται από το 1879 ως το 1928 φαίνεται ότι σταθερά το 65-70% του ενεργού πληθυσμού απασχολείται σε αγροτικές εργασίες. Μετά την πτώχευση του 1893, την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου το 1898 και μια δεκαετία αντιπληθωριστικής πολιτικής ως το 1909, το κράτος αρχίζει να εκδηλώνει ενδιαφέρον για τη βιομηχανική ανάπτυξη. Η στήριξη εκδηλώνεται με την πρόβλεψη ατελειών για εισαγόμενες πρώτες ύλες και την ίδρυση Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας το 1910. Μιλάμε πάντως για περιορισμένες τοποθετήσεις εμπορικού κεφαλαίου σε, κυρίως, μικρομεσαίες βιοτεχνίες ιματισμού, τροφίμων, επεξεργασίας καπνού, κτλ. Κατά τη διάρκεια της μακράς πολεμικής περιόδου της δεκαετίας του 1910, υπάρχει υπερδραστηριοποίηση σε κλάδους παραγωγής καταναλωτικών προϊόντων και πρόσκαιρο εύκολο κέρδος από την εκμετάλλευση του ελάχιστου επενδυμένου κεφαλαίου και της ανεξάντλητης δεξαμενής των ανειδίκευτων εργατών «για όλες τις δουλειές» που, λόγω ανέχειας, κινούνται διαρκώς ανάμεσα στο χωριό τους και την πόλη. Έτσι σχηματίστηκε η εργατική δύναμη στην Ελλάδα, με έναν τρόπο διαφορετικό από ό,τι π.χ. στην Αγγλία: στη «*συναρμογή ανάμεσα στο χρόνο αποδέσμευσης των εργατικών χεριών, που καθοριζόταν από το είδος [και την επάρκεια] των κατά τόπους καλλιεργειών, και στην εποχικότητα της ζήτησης εργασίας στην πόλη*» [28]. Η μετατροπή της μεταναστευτικής και εποχικής εργατικής δύναμης σε μόνιμη εργατική δύναμη στις πόλεις —ή καλύτερα η μετατροπή ενός μέρους της εποχικής εργατικής δύναμης γιατί η περιπλάνηση και μετανάστευση είναι ένα διαχρονικό χαρακτηριστικό της εργασίας στον καπιταλισμό— εξαρτήθηκε από τους μετασχηματισμούς της παραγωγής, την πολιτική δημιουργίας του έθνους-κράτους και τη μεταφορά της οικογένειας

στην πόλη. Η προσφυγιά είναι μια τέτοιου είδους μεταφορά των δραστηριοτήτων της οικογένειας στην πόλη. Ο πόλεμος —οι εθνικιστές τον λένε «μικρασιατική καταστροφή»— μπορεί να θεωρηθεί τομή και ευτυχής συγκυρία για το κεφάλαιο αφού προκάλεσε την πρωταρχική συσσώρευση φτηνής εργατικής δύναμης χωρίς αγροτικούς δεσμούς. Από το 1.200.000 πρόσφυγες που έφτασαν στην Ελλάδα των 5 εκατ. κατοίκων το φθινόπωρο του 1922 το 54% κατέφυγε στις πόλεις και το 46% εγκαταστάθηκε σε αγροτικές περιοχές, κυρίως στη Μακεδονία και τη Θράκη, βο-

[28] Α. Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*.

ηθώντας έτσι το κράτος στον εξελληνισμό αυτών των περιοχών. Η διόγκωση της ζήτησης καταναλωτικών προϊόντων οδηγεί σε σημαντική ανάπτυξη των μεταποιητικών δραστηριοτήτων.

Μια σειρά νόμων «περί προαγωγής της βιομηχανίας», από το 1922 και μετά, την τοποθετούν κάτω από την πολιτική και οικονομική προστασία του κράτους. Θεσπίζονται έμμεσες επιδοτήσεις των επενδύσεων και φορολογικές απαλλαγές, δημιουργείται καθεστώς προτίμησης των εγχώριων προϊόντων για τις κρατικές προμήθειες, ενισχύεται η μακροπρόθεσμη βιομηχανική πίστη. Μιλάμε όμως για μια βιομηχανία με κύρια χαρακτηριστικά το μικρό μέγεθος, την ελάχιστη εκμηχάνιση και την υπερσυγκέντρωση των δραστηριοτήτων στα εύκολα παραγόμενα, με παλιό εξοπλισμό και φτηνή και ανειδίκευτη εργασία, προϊόντα. Χρηματοπιστωτικά στηρίζεται σε τραπεζικά δάνεια με κρατική εγγύηση, που ανακυκλώνουν την πρακτική της υπερχρέωσης και, μέσα στη δεκαετία του '30, την επιλεκτική στήριξη επιχειρήσεων. Η ιδιομορφία της καπιταλιστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα δεν επέτρεπε το πέρασμα από την εκτατική συσσώρευση, βασισμένη στην άντληση απόλυτης υπεραξίας, στην εντατική συσσώρευση που βασίζεται στην άντληση σχετικής υπεραξίας και στην πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο. Εξαρτιόταν λοιπόν από την ένταξη όλο και περισσότερων φτηνών εργατών και πρώτων υλών σε μια παραγωγική βάση ρηχή και στάσιμη.

Η αδυναμία δημιουργίας των παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων που απαιτεί η εντατική συσσώρευση κεφα-

λαίου έχει, πολύ συχνά, αποδοθεί στην κρατική ενίσχυση της μικροϊδιοκτησίας και της απλής εμπορευματικής παραγωγής. Πράγματι, το κράτος νομιμοποίησε τις καταλήψεις γης που έκαναν οι ακτήμονες μετά τον πόλεμο και από το 1923 ως το 1932 απαλλοτρίωσε και διέθεσε σε γηγενείς και πρόσφυγες σχεδόν δέκα εκατομμύρια στρέμματα καλλιεργήσιμης γης. Στις πόλεις, πέρα από τα στεγαστικά δάνεια, η Εθνική Τράπεζα τροφοδότησε τους «συνεταιρισθέντες μικροεπαγγελματίες» με 22.000 δάνεια ως το 1926, δηλ. το 35% των προσφύγων. Ποια πραγματικότητα όμως κρύβεται κάτω από το νομικό όρο «ιδιοκτησία»; Στην περίπτωση των εύρωστων οικογενειακών βιοτεχνιών και αγροκτημάτων υπάρχει όντως αποκλεισμός ενός μέρους της εργατικής δύναμης απ' τη μισθωτή εργασία (όπως υπάρχει και μεταφορά αξίας προς τις μεγάλες καπιταλιστικές επιχειρήσεις). Στις περισσότερες όμως περιπτώσεις «μικροϊδιοκτησίας» ή «αυτοπασχόλησης» στο μεσοπόλεμο δε μιλάμε για εργολαβικές μορφές οργάνωσης της εργασίας ούτε για κάποιον προκαπιταλιστικό τομέα της οικονομίας αλλά για ένα τομέα αόρατης και απλήρωτης

γυναικείας οικιακής εργασίας, μικρεμπορίου, προσφοράς προσωπικών υπηρεσιών και παραγωγής μέσω επιβίωσης που εξασφαλίζει την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης με το χαμηλότερο δυνατό κόστος για το κεφάλαιο, και ταυτόχρονα επιτρέπει την εποχιακή προσφορά της. Αυτός είναι ο ρόλος του πλανόδιου μανάβικου ή του καφεενείου της γειτονιάς. Όσο για την περίφημη «ιδιοκατοίκηση» μιλάμε για άθλια αυθαίρετα, εκ των οποίων μόνο το 5% διέθετε λουτρό. «Πολλοί τραγουδάνε την ωραία Αθήνα της πριν το 1940 εποχής. Κι όμως δεν ήταν τόσο ωραία, όσο την εξωραΐζει ο ρομαντισμός του παρελθόντος. Σκόνη, βρώμα, σκουπίδια, έλλειψη νερού, άθλια κατοικία, κακή διατροφή έφταναν το μέσο όρο ζωής στα 45» [29].

Οι εργάτες και οι εργάτριες των πόλεων στο μεσοπόλεμο μπορεί να είχαν τις μιζέριες τους και τα εξαντλητικά ωράρια, αλλά δεν ήταν αξιοθρήνητοι καταναλωτές τηλεοπτικών ειδήσεων. Έλεγχαν το χώρο που καταπατούσαν στις παρυφές των πόλεων, ο δρόμος ήταν δικός τους και η γειτονιά μια τεράστια αυλή. Είχαν τις γιορτές τους, τα τραγούδια τους, τα μπουζούκια, τους λουλάδες, τους αργιλέδες, τη **δική τους** γλώσσα. Διαμόρφωναν τις απόψεις τους στα καφεενεία, στους τεκέδες, στα κατώφλια των σπιτιών. Κάποιοι κατάφερναν να ξεφύγουν από την προλεταριοποίηση, απ' το εργοστάσιο ή το ανήλιαγο γραφείο. Οι περισσότεροι ήταν αναγκασμένοι να βρουν μέσα στη συνθήκη του συλλογικού εργάτη τα όπλα που θα έστρεφαν ενάντια σ' αυτούς που ήθελαν να τους υποβιάσουν σε απλή εργατική δύναμη. Κάποιοι έφτιαξαν συνδικάτα, άλλοι μπήκαν στο ΚΚΕ ή στις μικρές κομμουνιστικές ομάδες στ' αριστερά του.

Από την απεργία των μεταλλωρύχων της Σερίφου το 1916 και τη μεγάλη πανελλαδική απεργία του 1923 ως τους δημοσιοϋπαλληλικούς αγώνες του 1931 και τις μέρες του Μάη του '36 στη Θεσσαλονίκη οι εργατικοί αγώνες, που συνήθως καταστέλλονται βίαια από τη χωροφυλακή που πυροβολεί στο ψαχνό, σημαδεύουν όλη τη μεσοπολεμική περίοδο. Η ΓΣΕΕ (Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας), τριτοβάθμια συνδικαλιστική οργάνωση, ιδρύθηκε το 1918 όχι ως αποτέλεσμα ανάπτυξης δευτεροβάθμιων εργατικών οργανώσεων (ομοσπονδιών) αλλά ως αποτέλεσμα κοινής πολιτικής συμφωνίας των σοσιαλιστών και της τότε βενιζελικής κυβέρνησης. Και οι δύο πλευρές έβλεπαν το εργατικό κίνημα ως αγωγό της πολιτικής τους επιρροής. Μέσα στη δεκαετία του '20 η ΓΣΕΕ έγινε επίσημος κρατικός θεσμός διοικούμενος πραξικοπηματικά από μια κλίκα κρατικοδίαιτων τυχοδιωκτών που θα αποτελούσε τίτλο τιμής να τους αποκαλέσει κανείς ρεφορμιστές. Ο κρατικά εγγυημένος «εκφραστής των εργατικών συμφερόντων» προσπαθεί μάταια να καναλιζάρει και να θέσει υπό τον έλεγχό του το αρκετά μεγάλο, για τα δεδομένα της Ελλάδας, απεργιακό κίνημα των χρόνων 1931-1936. Απεργιακό κίνημα με χαρακτήρα βίαιο, συγκρουσιακό και απαιτητικό, που περιορίζεται όμως τις περισσότερες φορές σε άμεσα, απτά, βραχυπρόθεσμα αιτήματα και σε κλαδικά όρια, μη κατορθώνο-

[29] Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1932-36)*.

ντας να ενοποιηθεί. Οι κλάδοι που βρίσκονται πιο συχνά σε κινητοποίηση είναι οι καπνεργάτες, οι ναυτεργάτες και οι σιδηροδρομικοί. Το κράτος χωροφύλακας, που προσπαθεί να θέσει τις βάσεις για την ανάπτυξη της καπιταλιστικής οικονομίας, καταστέλλει αμείλικτα και ταυτόχρονα εφαρμόζει την πλέον επιθετική οικονομική και εργατική πολιτική, εξαπολύοντας

ταυτόχρονα ανελήτο πόλεμο ενάντια στους κομμουνιστές. Ο νόμος που απαγορεύει τις απεργίες των δημόσιων υπαλλήλων, το Ιδώνυμο και μια σειρά άλλων νόμων έβαλαν τα θεμέλια για τις φασιστικές κυβερνήσεις που ακολούθησαν.

Σημαντικό ρόλο στην καθυστέρηση της εφαρμογής μιας κρατικής κοινωνικής πολιτικής παίζει και η απουσία ενός μαζικού ρεφορμιστικού πολιτικού φορέα. Η ΓΣΕΕ, ενώ στο επίπεδο των διακηρύξεων προτάσσει γενικότερες ρεφορμιστικές ρυθμίσεις, στο πρακτικό επίπεδο των εργατικών αγώνων περιορίζεται στις διεκδικήσεις για κλαδικά ασφαλιστικά ταμεία, καθώς στο επίπεδο της ηγεσίας κυριαρχείται, όπως είπαμε, από συντηρητικούς. Το σταλινικό κόμμα —γνωστό και ως ΚΚΕ— (με λίγες αλλά ισχυρές συνδικαλιστικές βάσεις) αλλάζει πολιτική γραμμή τέσσερις φορές (!) κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Από την «οργανική σχέση» των συνδικάτων με το κομμουνιστικό κόμμα στις αρχές της δεκαετίας του '20 περνάει στην τακτική του «ενιαίου μετώπου» με τα «ρεφορμιστικώς διατεθειμένα στρώματα των εργατών». Το 1928 ακολουθεί την πολιτική της «προεπαναστατικής περιόδου και του καταρρέοντος καπιταλισμού» της Τρίτης Διεθνούς, χαρακτηρίζει τους ελάχιστους έλληνες ρεφορμιστές ως «σοσιαλφασίστες» και δημιουργεί τη δική του Γενική Συνομοσπονδία, την «ενωτική» ΓΣΕ. Τέλος, το 1934 υιοθετεί τη νέα γραμμή της Τρίτης Διεθνούς και περνάει στη δημιουργία «Λαϊκού Μετώπου» για την αντιμετώπιση του φασισμού και την προστασία της αστικής δημοκρατίας. Είναι προφανές γιατί ένα τέτοιο κόμμα —παρότι θα το ήθελε— όχι μόνο δεν μπορεί ν' αποτελέσει ένα συντονιστικό κέντρο για την κυκλοφορία και την απ' τα πάνω, **πολιτική** ενοποίηση των εργατικών αγώνων (και ας διευκρινίσουμε εδώ ότι με τέτοιες λενινιστικές πρακτικές εμείς διαφωνούμε) αλλά καταλήγει το Μάη του '36 να σιγοντάρει τις μεθοδεύσεις των συνδικαλιστών της ΓΣΕΕ και την κρατική καταστολή. Οι καπιταλιστές με τη σειρά τους έχουν μια τόσο κοντόφθαλμη οπτική ώστε αδυνατούν να μπουκωθούν στη διαδικασία έστω να σκεφθούν την προσπάθεια ενσωμάτωσης των προλετάρων.

Ποια είναι η προϊστορία της κοινωνικής πρόνοιας στην Ελλάδα; Ας πάμε πίσω στην εποχή αμέσως μετά την «απελευθέρωση του 1821». Τότε απελευθερώθηκε και ένας μεγάλος όγκος επαιτών, ένας φτωχός πληθυσμός που «μόλυνε» τη νεαρή πρωτεύουσα με την παρουσία του. Αρχικά σ' αυτόν ανήκε η μεγάλη πλειοψηφία των αγωνιστών του 1821—όσοι δεν μπήκαν στον τακτικό στρατό που οργάνωσαν οι Βαυαροί το 1834 ή δεν κατέφυγαν στη ληστεία— οι χήρες και τα ορφανά όσων σκοτώθηκαν στις συγκρούσεις της επανάστασης και οι απελεύθεροι απ' την τουρκική αιχμαλωσία. Στις τάξεις των ρακένδυτων αργότερα προστέθηκαν οι ακτήμονες χωρικοί, που λόγω των κρίσεων στην αγροτική παραγωγή κατά περιόδους συρρέουν στην Αθήνα, καθώς και οι άνεργοι εργατοτεχνίτες.

Οι ρακένδυτοι περιπλανώμενοι ζητιάνοι, το «ατυχές προϊόν» της επανάστασης που όσο περνούν τα χρόνια δε λείει να συρρικνωθεί αλλά αντίθετα διογκώνεται, είναι όνειδος για ένα κράτος που προσπαθεί να εξευρωπαϊσθεί τουλάχιστον στο φαίνεσθαι. Ποια ήταν άραγε η πρώτη αντίδραση ενός τέτοιου νεότευκτου κράτους που αλληθωρίζει σταθερά προς Δυσμάς; Σε καμιά περίπτωση δεν προχώρησε σε μια πληθυσμιακή πολιτική βίαιης ενσωμάτωσης μέσω μηχανισμών εγκλεισμού στο στυλ της Δύσης. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι το ελληνικό κράτος δεν εφάρμοσε επίσης και καμιά πολιτική πρωταρχικής συσσώρευσης που θα κατέστρεφε την οικονομία του πληθυσμού της υπαίθρου, πράγμα που θα προκαλούσε μαζική αγροτική προσέλευση στις πόλεις. Πολύ απλά, το κράτος στην αρχή **ἔδωχνε** πίσω στα χωριά τους και πάντως μακριά από τις πόλεις τους «άνεργους» και «φαυλόβιους». Οι ελάχιστες εξαιρέσεις απλά επιβεβαιώνουν τον κανόνα, δηλ. την έλλειψη προσπαθειών αξιοποίησης του εφεδρικού στρατού των ανέργων: κάποιες απόπειρες μεταφοράς του θεσμού των εργατοκατέργων (workhouses) έγιναν επί Καποδίστρια όταν εξαθλιωμένοι που κατέφυγαν σε σπηλιές και αρχαίους τάφους στην Αίγινα χρησιμοποιήθηκαν σε οικοδομές μ' αντάλλαγμα ένα πιάτο φαί και ιδρύθηκε το πρώτο ορφανοτροφείο στην Αίγινα προωθώντας το πρόγραμμα «Πρόνοια δια της εργασίας»—σα να λέγαμε, ένα πρωτόλειο workfare.

Άλλη μια απόδειξη του ακόμα μη καπιταλιστικού χαρακτήρα του κράτους είναι η απλή ποινικοποίηση της επαιτείας, με τις διατάξεις περί «Φυγοπονίας, επαιτείας, αγυρτείας και γοητείας» που περιέχονται στον Ποινικό Νόμο του 1834. Η καταστολή των εξαθλιωμένων και ανέργων συνεχίζεται μέχρι τα μισά του 19ου αιώνα και τα μικρά χρηματικά βοηθήματα στις χήρες και τα ορφανά των σκοτωμένων «ηρώων του 1821» δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ακριβώς κρατική πρόνοια. Ο «κυμαινόμενος πληθυσμός» αντιμετωπίζεται περισσότερο σα δημόσιος κίνδυνος παρά σαν κρέας για τα—ανύπαρκτα άλλωστε—εργοστάσια.

Μέσα σ' ένα πλαίσιο πολύ περιορισμένης βιομηχανικής ανάπτυξης, τέλη 1860-μέσα 1870, έρχονται στο προσκήνιο οι από μηχανής θεοί για τους άπορους: οι φιλάνθρωποι αστοί. Οι στόχοι τους «άδολοι»: ενσωμάτωση των φτωχών, κοινωνικός έλεγχος, μετάδοση των αστικών—προτεσταντικών—ηθικών αξιών, πρόληψη ανάπτυξης τυχόν εξισωτικών-σοσιαλιστικών ιδεών και, μέσα σ' όλα αυτά, απάλυν-

ση της «αρρώστιας» της φτώχειας.

Το πρώτο μέτρο ήταν η ίδρυση Πτωχοκομείου και μιας και το αγαπημένο target group των φιλόanthρωπων ήταν οι ανήλικοι —τα «τέκνα του Ουγκώ»— ακολούθησε η ίδρυση Ορφανοτροφείων και Βρεφοκομείων. Συνάμα πρωτοεμφανίζεται η χρησιμοθηρική λογική: οι ανήλικοι αρχίζουν ν' αποκαλούνται «ζωντανό κοινωνικό κεφάλαιο» που θ' αποσβέσει την «ευεργεσία» που δέχτηκε αφού εκπαιδευτεί ως εργατικό δυναμικό προορισμένο για τις νέες βιομηχανίες και βιοτεχνίες ή ως υπηρετικό προσωπικό σε σπίτια μεγαλοαστών. Για την επίτευξη αυτού του ευγενούς στόχου ιδρύθηκαν τα δύο πρώτα Ορφανοτροφεία, το Χατζηκώνστα για αγόρια και το Αμαλίειο για κορίτσια (αυτό δε το τελευταίο το σχεδίασε το 1845 ο αρχιτέκτονας Κλεάνθης έχοντας υπόψιν του το Πανοπτικόν του Μπένθαμ).

Πρωτοπόρα ήταν η ιδιωτική πρωτοβουλία του βιομήχανου Λουκά Ράλλη που το 1847 προσλαμβάνει 60 με 80 άπορα κορίτσια στο μεταξουργείο του «σώζοντάς» τα από την αλητεία και την πορνεία και φροντίζοντας για την αναπαραγωγή τους με το γενναίο ποσό της **μίας** δραχμής ημερησίως (όσο κόστιζε ένα ζευγάρι κάλτσες που ο ίδιος παράγγελλε από την Αγγλία).

Αν και αναιμική ακόμη, η κρατική προσπάθεια ενσωμάτωσης των φτωχών και κυρίως ανήλικων αλητάκων και πειθάρχησής τους στα πρότυπα των συνθηκών της βιομηχανικής εργασίας μπορεί να θαυμαστεί στα ευαγή ιδρύματα Σεβαστοπούλειον, Εφηβαίον στις φυλακές Αβέρωφ, Εμπειρίκειον αργότερα το 1919, όπου το τερπνόν (εγκλεισμός) συνδυαζόταν με το ωφέλιμον (εκμάθηση κάποιας «τέχνης»). Η εργασία των φυλακισμένων κάνει επίσης την εμφάνισή της (φυλακές Συγγρού) και σύμφωνα με υπόμνημα του Εργατικού Κέντρου Αθήνας προς τη Βουλή το 1911 εκεί αποδίδεται η ανεργία και τα χαμηλά μεροκάματα των καρεκλοποιών.

Οι ίδιοι οι εργάτες —τον 19ο αιώνα μιλάμε ακόμα για παραδοσιακούς τεχνίτες που εργάζονταν αυτόνομα ή με συμβάσεις έργου— προκειμένου να αντιμετωπίσουν προβλήματα ασφάλισης δημιούργησαν αλληλοβοηθητικές ενώσεις. (Να θυμίσουμε ότι το «δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι» κατοχυρώθηκε μόλις το 1864 ύστερα από την έξωση του Όθωνα). Αυτό το είδος εργατικής οργάνωσης γινόταν ανεκτό επειδή ενσάρκωνε τη φιλελεύθερη αξία της αυτοβοήθειας. Σύμφωνα με την κυρίαρχη ιδεολογία εκείνης της εποχής, ο εργάτης ήταν ο ίδιος υπεύθυνος για τη δυστυχία του. Εννοείται ότι στις περισσότερες επιχειρήσεις δεν υπήρχε καμιά μέριμνα. *«Σε μερικές επιχειρήσεις γίνονταν αναγκαστικές κρατήσεις 10% επί του μισθού, οι οποίες χρησίμευαν για ν' αναγκάζουν τους εργάτες να ειδοποιούν εγκαίρως την επιχείρηση για την αποχώρησή τους, και επιστρέφονταν σε περίπτωση μεγάλης ανάγκης, αποχώρησης ή, στα εργαζόμενα κορίτσια, προικοδότησης. Καθώς οι κρατήσεις αυτές ήταν άτοκες, αποτελούσαν μάλλον ένα είδος αναγκαστικού δανείου προς όφελος της επιχείρησης και έναν τρόπο να ελέγχει την κινητικότητα και τη διαγωγή των εργατών. Έναντι αυτού όμως μπορούσαν να δανείζονται οι εργάτες σε ώρα ανάγκης»* [30].

[30] Α. Λιάκος, ό.π.

Μελετώντας τη χρονολογική σειρά ίδρυσης των ταμείων ασφάλισης βγαίνει εύκολα το συμπέρασμα ότι ο θεσμός δε δημιουργήθηκε για να καλύψει τις ανάγκες των εργαζομένων που είχαν μεγαλύτερη ανάγκη προστασίας, αλλά χρησιμοποιήθηκε από την κρατική εξουσία για να ενσωματώσει ομάδες εργαζομένων που θεωρούνταν απαραίτητοι για την ισχυροποίηση του έθνους-κράτους και τη διαχείριση της κρατικής εξουσίας. Το ταμείο συντάξεως των δημοσίων υπαλλήλων ιδρύθηκε το 1861. Φυσικά είχε προηγηθεί η ίδρυση ταμείων ασφάλισης για τους αξιωματικούς του στρατού (1852) και τους αξιωματικούς του πολεμικού ναυτικού (1856). Το 1861 ιδρύθηκε επίσης το Ναυτικό Απομαχικό Ταμείο (ΝΑΤ), των ναυτεργατών. Τα πρώτα εργατικά ταμεία (χωρίς να λογαριάζουμε τους δημόσιους υπάλληλους) είναι αποτέλεσμα αιματηρών εργατικών αγώνων. Τρανταχτό παράδειγμα οι απεργίες στα μεταλλεία του Λαυρίου, που συχνά λαμβάνουν το χαρακτήρα εξέγερσης. Το ταμείο τους τυπικά ιδρύθηκε με το νόμο περί μεταλλείων το 1861 αλλά άρχισε να λειτουργεί ουσιαστικά το 1901, μετά τις μεγάλες απεργιακές

κινητοποιήσεις του 1896. Αρχικά έδινε μόνο αποζημιώσεις για τα εργατικά ατυχήματα (αν και όταν αυτά γνωστοποιούνταν —πράγμα εντελώς αβέβαιο). Ακόμα και όταν μετά το 1920 επέκτεινε τις παροχές του αυτές ήταν υποτυπώδεις. Το 1934 ενσωματώθηκε στο ΙΚΑ. Έχει ενδιαφέρον να αναφέρουμε την ίδρυση των ταμείων συντάξεων των σιδηροδρομικών μετά την επιτυχημένη απεργία που έκαναν το 1906. Οι σιδηρόδρομοι ανήκαν σε διάφορες εταιρείες.

Σε κάποιες απ' αυτές υιοθετήθηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα το ανταποδοτικό-κεφαλαιοποιητικό σύστημα: οι εισφορές του εργαζόμενου σχημάτιζαν έναν ατομικό λογαριασμό/ατομικό κεφάλαιο που τοκίζόταν και ανατοκίζόταν και τέλος επέστρεφε στον ασφαλισμένο κατά τη συνταξιοδότησή του.

Γενικά, η ίδρυση ταμείων είναι ευκαιριακού τύπου, από την άποψη πως έρχεται να απαντήσει σε απαιτήσεις ορισμένων κομματιών της εργατικής τάξης ή σε συγκεκριμένες ανάγκες του κράτους, χωρίς γενικευμένη σχεδίαση ασφάλισης. Ενώ δεν πρέπει να αγνοείται το γεγονός ότι όπου υπήρξε εφαρμογή της ασφάλισης αυτή έγινε με τρόπο επιφανειακό και σε έκταση περιορισμένη. Το 1922 ψηφίστηκε ο πρώτος ασφαλιστικός νόμος που δεν περιοριζόταν σε ειδική κατηγορία εργαζομένων. Προέβλεπε ταμεία συντάξεων των επιχειρήσεων και κρατικά ταμεία συντάξεων. Εφαρμόστηκε μόνο μετά την αιματηρή καταστολή της γενικής απεργίας του 1923 για ν' αντισταθμίσει την απαγόρευση λειτουργίας των συνδικάτων και, καθώς κανείς δεν ήταν υποχρεωμένος να συμμορφωθεί μ' αυτόν αφού δεν

περιλάμβανε κυρώσεις, κάλυψε μόλις 22.000 εργάτες.

Μετά το 1924 ιδρύθηκαν κι άλλα κλαδικά ασφαλιστικά ταμεία με ειδική, ως συνήθως, νομοθεσία. Το σημαντικότερο ήταν το Ταμείο Ασφαλίσεως Καπνεργατών (ΤΑΚ). Οι καπνεργάτες αποτελούσαν τον πιο πολυπληθή και τον πιο μαχητικό κλάδο της εργατικής τάξης. Η εργασιακή διαδικασία ελεγχόταν εξ ολοκλήρου απ' τους ίδιους. Ο εργατικός έλεγχος πραγματοποιόταν από τις επιτροπές «σαλονιών» («σαλόνι» λεγόταν ο χώρος της καπναποθήκης όπου γινόταν η επεξεργασία του καπνού). Οι επιτροπές συνεδρίαζαν συχνά, μοίραζαν τη δουλειά, την επίπτευαν, εκπροσωπούσαν τους εργάτες απέναντι στην εργοδοσία, ασκούσαν έλεγχο στο σωματείο. Το κύριο αίτημα των καπνεργατών μέσα στη δεκαετία του '20 ήταν ν' απαγορευτεί η εξαγωγή ανεπεξέργαστων καπνών. Η απελευθέρωση των εξαγωγών προκάλεσε μεγάλη ανεργία. Για να κατευνάσει τις αντιδράσεις το κράτος προχώρησε στη δημιουργία ασφαλιστικού ταμείου για τους άνεργους και στην καθιέρωση ασφάλισης συντάξεων και ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Το ΤΑΚ, εκτός από ασφαλιστικός οργανισμός, έγινε όργανο ρύθμισης της αγοράς εργασίας, όργανο διαχείρισης της ανεργίας, αναλαμβάνοντας το έργο της αποσυμφόρησης του κλάδου. Η πολιτική της αποσυμφόρησης είχε σα στόχο το σπάσιμο της μαχητικότητας του κλάδου. Αλλά και οι εργάτες προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν την ασφάλιση ως όπλο εναντίον του κράτους και των καπνεμπόρων. Το Μάιο του 1927 προχώρησαν σε απεργία ζητώντας οι πόροι του ταμείου να προέρχονται εξ ολοκλήρου από το κράτος, τους δήμους και τη φορολόγηση του καπνεμπορικού κεφαλαίου και να μη γίνεται κράτηση 6% επί του ημερομισθίου τους. Απαίτησαν επίσης να διοικούν οι ίδιοι το ταμείο. Γίνεται σαφές απ' την περίπτωση του ΤΑΚ (που κατά κάποιον τρόπο υπήρξε πρόδρομος του ΙΚΑ) ότι τα κρατικά ασφαλιστικά ταμεία δεν αποκρυστάλλωναν τις επιδιώξεις των εργατών, γι' αυτό έγιναν απ' την αρχή της θέσμισής τους ένα ακόμη πεδίο ταξικής αντιπαράθεσης. Όποτε οι προλετάριοι βλέπουν τον άμεσο πραγματικό τους μισθό να μειώνεται, αντιδρούν σε ταμεία που χτυπούν τις αποδοχές τους.

Μέχρι το 1930 η κρατική κοινωνική ασφάλιση δεν είχε γίνει κύριο και σοβαρό αίτημα, ούτε καν των κεντρικών συνδικαλιστικών οργανώσεων. Μετά τις απεργίες του 1928 αρχίζουν ν' ασχολούνται με το ζήτημα, κάτω από την πίεση του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας, οι μεταρρυθμιστές βενιζελικοί, η ΓΣΕΕ και τα «Ανεξάρτητα» Εργατικά Συνδικάτα. Το 8ωρο, η καταπολέμηση της ανεργίας και η ασφάλιση μπαίνουν όλο και περισσότερο στην αιτηματολογία της ΓΣΕΕ.

Το 1930-31, όταν η παγκόσμια κρίση θα αρχίσει να χτυπά και την Ελλάδα, οι κινητοποιήσεις εργαζόμενων και ανέργων θα αρχίσουν να περιστρέφονται γύρω από την εντεινόμενη τότε ανεργία, ζητώντας, εκτός από εξασφάλιση θέσεων εργασίας, τη χορήγηση επιδομάτων ανεργίας ή την αύξησή τους, όπου προϋπήρχαν, καθώς και εκτάκτων ενισχύσεων στις περιόδους των εορτών. *Αυτοί είναι οι πρώτοι αγώνες για την ανεργία που ξεπερνούν το συντεχνιακό χαρακτήρα με αιτήματα που περιλαμβάνουν όλους τους εργαζόμενους.* Η ΓΣΕΕ θα πάρει από το Βενιζέλο υποσχέσεις για κοινωνική ασφάλιση και για γραφεία ευρέσεως εργασίας. Το άνεργο όμως προλεταριάτο δε θα αρκεστεί σ' αυτό και θα ξεπεράσει και πάλι τη

συνδικαλιστική γραφειοκρατία: θα δημιουργηθούν επιτροπές ανέργων, συγκροτημένες όχι μόνο κατά κλάδο αλλά και κατά πόλη, συνοικία ή γειτονιά και στις οποίες θα συμμετέχουν άνεργοι, προσωρινοί και πιο σταθερά εργαζόμενοι. Οι αγώνες αυτοί των ανέργων άνοιξαν ένα σημαντικό κεφάλαιο της ιστορίας του εργατικού κινήματος, καθώς εισήλθαν σε αυτούς τους αγώνες μαζί και οι πρόσφυγες και οι γυναίκες, ενώ επιτεύχθηκε κάτι ιδιαίτερα κρίσιμο: η ενοποίηση εργαζομένων και ανέργων.

Από το τέλος της δεκαετίας του '20, το κράτος, με πρωτεργάτη τη βενιζελική κυβέρνηση, παρεμβαίνει ενεργά στην άμβλυνση της σύγκρουσης κεφαλαίου-εργασίας με πολλούς τρόπους. Απ' τη μια ψηφίζεται το Ιδιώνυμο που βάζει στο στόχαστρο το ΚΚΕ και τις μικρότερες αριστερές ομάδες για να περιορίσει τις διεκδικήσεις των εργατών στα όρια της νομιμότητας και από την άλλη προωθεί το συμπλήρωμά του, τις κοινωνικές ασφαλίσεις και την υποχρεωτική διαίτησή του κράτους που στην πραγματικότητα καταργεί το δικαίωμα της απεργίας. Το νομοσχέδιο για τη δημιουργία του ΙΚΑ κατατέθηκε από τον υπουργό Εθνικής Οικονομίας Βουρλούμη το Μάιο του 1932. Προέβλεπε ασφάλιση όλων των μισθωτών για εργατικά ατυχήματα, ασθένεια και γήρας. Προέβλεπε παροχές και επιδόματα μητρότητας αλλά δεν ασφάλιζε την ανεργία. Με τα χίλια ζόρια, ο νόμος ψηφίστηκε τελικά τον Οκτώβρη του 1934, με αρκετές τροποποιήσεις προς όφελος των εργοδοτών [31]. Μετά από τριετή προετοιμασία, εφαρμόστηκε απ' την κυβέρνηση Μεταξά το Δεκέμβριο του 1937. Τον πρώτο χρόνο της λειτουργίας του ΙΚΑ ασφαλίστηκαν στις μεγάλες πόλεις 300.000 μισθωτοί. Έτσι, στα τέλη της δεκαετίας του '30, τα 3/4 σχεδόν των ασφαλισμένων εργατών υπάγονταν στο ΙΚΑ και οι υπόλοιποι σ' ένα πλήθος μικρότερων ασφαλιστικών οργανισμών.

Η πολιτική της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου ήταν εν μέρει απομίμηση πρακτικών του ιταλικού φασισμού και εν μέρει συνέχεια, επί το αυταρχικότερον, της δημοκρατικής πολιτικής του Βενιζέλου και άλλων κυβερνήσεων που προηγήθηκαν του Μεταξά. Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου ενίσχυσε τον κρατικό έλεγχο στην αγορά εργασίας. Επέκτεινε το σύστημα των «κλειστών» επαγγελματιών, απαγόρευσε τις απολύσεις χωρίς κυβερνητική άδεια, συστηματοποίησε τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας, καθιέρωσε σε πολλούς κλάδους ελάχιστο κατώτατο ημερομίσθιο, κατάργησε το δικαίωμα της απεργίας και κρατικοποίησε το συνδικαλισμό. Δε θυσίασε τα κοινωνικά αιτήματα στις οικονομικές απαιτήσεις των ατομικών καπιταλιστών και προχώρησε πέρα από το ΙΚΑ στη νοσοκομειακή οργάνωση της χώρας.

[31] Από την αρχή τα Εμπορικά και Βιομηχανικά Επιμελητήρια εναντιώθηκαν στην εφαρμογή της κοινωνικής ασφάλισης. Βασικά θεωρούσαν, και δεν είχαν άδικο, ότι σε περίπτωση ισχυροποίησης των εργατών οι ασφαλιστικές εισφορές θα μετακυλιόνταν, μέσω της αύξησης των μισθών, στους εργοδότες. Σ' αυτήν την κοντόφθαλμη λογική ο Βουρλούμης απάντησε ως εξής: «Αι κοινωνικά ασφαλίσεις... είναι το κατ' εξοχήν συντηρητικόν μέτρον των αστικών κοινωνιών. Είναι το μέτρον δι' ου δημιουργείται μια ασφαλιστική δικλείς κατά των βιαιών ανατροπών και επαναστάσεων. Άνευ των κοινωνικών ασφαλίσεων ο κομμουνισμός θα είχεν ίσως εγκατασταθεί πανίσχυρος εις όλην την Ευρώπην κατόπιν της ενσκηψάσης οικονομικής κρίσεως». (Ελεύθερον Βήμα, 22 Ιουλίου 1934).

Το καπιταλιστικό κοινωνικό κράτος στην Ελλάδα είχε αρχίσει να γεννιέται. Όμως η αποστολή της δικτατορίας του Μεταξά, να βάλει τον κοινωνικό ανταγωνισμό στο γύψο, ανατράπηκε από τον πόλεμο, την εθνικοαπελευθερωτική αντίσταση και τον εμφύλιο πόλεμο. Στο τέλος του πολέμου το ΙΚΑ, πριν προλάβει καλά-καλά να ξεκινήσει, είχε χρεοκοπήσει ως ασφαλιστικός οργανισμός.

μορφές και κρίση της κοινωνικής αναπαραγωγής στη μεταπολεμική Ελλάδα

Όπως είδαμε, μέχρι τον πόλεμο δεν υπάρχει ουσιαστική κοινωνική ασφάλιση, παρά μόνο κλαδικά ταμεία που έχουν προκύψει από επιμέρους αγώνες των εργαζομένων. Μόνο ύστερα από τις εργατικές κινητοποιήσεις του '36 άρχισε το '37 να εφαρμόζεται ο νόμος για την κοινωνική ασφάλιση. Με τούτα και με κείνα πάντως από το 1915 έως το 1940 ο αριθμός των ασφαλισμένων αυξήθηκε από 4.583 σε 500.000 και των συνταξιούχων από 637 σε 36.138 άτομα.

Ο β' παγκόσμιος πόλεμος ήρθε και εδώ να αναιρέσει ό,τι ελάχιστο κατακτήθηκε από τους εργατικούς αγώνες ενώ ταυτόχρονα προλεταριοποίησε βίαια τα μικροϊδιοκτητικά στρώματα της πόλης και μεγάλο κομμάτι του αγροτικού πληθυσμού. Με τον εμφύλιο πόλεμο που ακολούθησε δημιουργήθηκε η ευκαιρία μιας δεύτερης περιόδου πρωταρχικής συσσώρευσης κύρια μέσα από τα κυβερνητικά προγράμματα υποχρεωτικής μετακίνησης του αγροτικού πληθυσμού στις πόλεις και την εσωτερική μετανάστευση, καθώς και από τη γενικότερη υποτίμηση της εργατικής δύναμης. Το κράτος μεταπολεμικά συνέχισε να είναι κράτος καταστολής, ανοιχτά αντισυνδικαλιστικό, οι κοινωνικές δαπάνες του οποίου ήταν ελάχιστες. *Το ελληνικό κεφάλαιο συνέχισε και μετά τον εμφύλιο, όπως και προπολεμικά, να αντιμετωπίζει τον εργατικό μισθό σαν κόστος και μόνο και δεν αντιμετώπισε το ζήτημα του σχηματισμού κοινωνικού κεφαλαίου ως αναγνώριση και προσπάθεια αφομοίωσης των εργατικών αγώνων και των αιτημάτων τους.* Η εργατική δύναμη υποτιμάται σε μέγιστο βαθμό και επαναφέρεται στο προπολεμικό επίπεδο μόλις το 1960. Ταυτόχρονα το κράτος κατάφερε να εξάγει τις πιθανές κοινωνικές συγκρούσεις θεσμοθετώντας και συστηματοποιώντας την εξωτερική μετανάστευση.

Οι πολιτικές συγκρούσεις της δεκαετίας του '40 καθώς και η αναζήτηση του εύκολου κέρδους από την πλευρά των κρατικοδίαιτων καπιταλιστών —που δεν αναλαμβάνουν «επιχειρηματικούς κινδύνους» αλλά συνεχίζουν να επιβιώνουν στο θερμοκήπιο του προστατευτισμού— ανάγκασαν το καπιταλιστικό κράτος μετά τον πόλεμο να μην προχωρήσει σε μια βιομηχανική εκδοχή της ανάπτυξης που θα είχε ως αποτέλεσμα την ανάδυση μιας συμπαγούς βιομηχανικής εργατικής τάξης. Αντίθετα προτιμήθηκε η συσσώρευση σε συγκεκριμένους τομείς (γεωργία, οικοδομή, τουρισμός, τρόφιμα-ποτά, καπνός, δέρμα, έτοιμο ένδυμα), με αποτέλεσμα η περιορισμένη ανάπτυξη της μεγάλης βιομηχανίας —που λειτουργεί σταθερά υπό κρατική επιδότηση και προστασία— να εξαρτηθεί στενά από αυτούς τους τομείς και από τη διαδικασία επέκτασης της κατανάλωσης (βιομηχανία τσιμέντου - χάλυβα - λιπασμάτων κτλ). Αυτή η επιλογή οδήγησε στην ανασύσταση και την επέκταση της μικρής εμπορευματικής παραγωγής και της μικρής επιχείρησης τόσο στις πόλεις όπου οι αυτοαπασχολούμενοι κάλυψαν ανάγκες που δεν ήταν δυνατό να καλυφθούν από την υπανάπτυκτη μεγάλη βιομηχανία, όσο και στην ύπαιθρο μέσω των εμβασμάτων των μεταναστών.

Συμπερασματικά, το τεράστιο απόθεμα εργατικών χεριών από την αγροτιά, σε συνδυασμό με την τροφοδότηση της ελληνικής οικονομίας από εξωγενείς πόρους (μετανάστευση, αμερικάνικη οικονομική βοήθεια) δημιούργησε έναν τύπο καπιταλιστικής συγκέντρωσης που συνοδεύτηκε από διευρυμένη αναπαραγωγή της μικροϊδιοκτησίας. Δεν πρέπει όμως να θεωρήσουμε ότι την περίοδο αυτή, που η εργατική τάξη είναι υποτιμημένη και καταπιεσμένη από το κατασταλακτικό μετεμφυλιακό κράτος, η μικροϊδιοκτησία προωθείται μόνο και μόνο επειδή το κράτος αναζητά τη νομιμοποίησή του από τα μικροαστικά στρώματα. Όπως έχουμε δείξει, η μικροϊδιοκτησία ήταν απ' το μεσοπόλεμο κιόλας το υποκατάστατο του κοινωνικού κράτους στην Ελλάδα.

Η κοινωνική πολιτική που ακολουθήθηκε μετά τον εμφύλιο πόλεμο επιβεβαίωσε την πρόθεση του ελληνικού κράτους να χρησιμοποιήσει τις κοινωνικές ασφάλισεις όχι μόνο ως μέσο αναδιάταξης του τρόπου που η εργατική τάξη καταναλώνει το εισόδημά της αλλά και ως δίαυλο απορρόφησης κεφαλαίων για τη χρηματοδότηση του κράτους ή την επιδότηση του ιδιωτικού κεφαλαίου. Με τον Ν.1611 του 1950 τα αποθεματικά των ασφαλιστικών οργανισμών δεσμεύονται στην Τράπεζα της Ελλάδος και αξιοποιούνται ως φτηνά δάνεια για την ενίσχυση της συσσώρευσης του κεφαλαίου και τη διατήρηση της υψηλής κερδοφορίας του. Γι' αυτό το σκοπό χρησιμοποιείται ο μηχανισμός των επιτοκίων: τα ταμεία υποχρεώνονται να καταθέτουν τα αποθεματικά τους στην Τράπεζα Ελλάδος με ύψος επιτοκίου μόλις 4% από το 1951 μέχρι το 1973, ύψος που αυξήθηκε σε 8% το 1983 και έφτασε στα επίπεδα του τρέχοντος επιτοκίου καταθέσεων μόλις στις αρχές της δεκαετίας του '90.

Μέσα σ' ένα γενικότερο πλαίσιο αυστηρής δημοσιονομικής και νομισματικής πειθαρχίας, επέκτασης των έμμεσων καταναλωτικών φόρων και περιορισμού των άμεσων σχεδόν αποκλειστικά στους μισθωτούς, θεσμοθέτησης της μεταφοράς δημοσιονομικών πόρων για τη στήριξη του ποσοστού κέρδους του ιδιωτικού κεφαλαίου και χαμηλού ποσοστού κοινωνικών δαπανών, το ΙΚΑ μετατράπηκε σ' όλη την μεταπολεμική περίοδο σ' έναν ακόμα φορέα άσκησης οικονομικής πολιτικής. Οι ασφαλιστικές εισφορές των βιοτεχνικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων, των επαρχιακών εφημερίδων, των ξενοδοχειακών μονάδων, των εξαγωγικών επιχειρήσεων και των ναυπηγείων ήταν εξαιρετικά μειωμένες. Η υπανάπτυξη των κοινωνικών ασφαλίσεων οφείλεται λοιπόν στην ιδιαιτερότητα του μοντέλου καπιταλιστικής ανάπτυξης και στον ιδιόμορφο τρόπο ρύθμισης της αγοράς εργασίας.

«Στην Ελλάδα, άτυπες για τις αναπτυγμένες χώρες μορφές εργασίας, όπως η αυτοαπασχόληση και η απλήρωτη βοηθητική οικογενειακή εργασία, η εποχιακή απασχόληση και η αδήλωτη/ανασφάλιστη εργασία, ήταν και είναι απόλυτα τυπικές, καθότι υπήρξαν πολύ εκτεταμένες και σε μερικούς τομείς/κλάδους κυρίαρχες... Ως προς τη ρύθμιση της αγοράς εργασίας κατά την μεταπολεμική περίοδο, να σημειώσουμε ότι ήδη μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '50 είχε ψηφιστεί η νομοθεσία που αναγνώριζε όλες τις βασικές άτυπες μορφές μισθωτής απασχόλησης. Το 1945, ο Αστικός Κώδικας αντιμετώπισε ισότιμα τις συμβάσεις αορίστου και ορισμένου χρόνου (το νομικό πλαίσιο για τις συμβάσεις εργασίας

ορισμένου χρόνου υπήρξε ιδιαίτερα ελαστικό, μη ορίζοντας ανώτατο αριθμό ανανεώσεων τους ή ανώτατο όριο συνολικής χρονικής διάρκειας), ενώ νομοθετικό διάταγμα του 1954 θεσμοθέτησε την εκ περιτροπής εργασία. Αντίθετα, η νομική αναγνώριση της μειωμένης απασχόλησης και της κατ' οίκον εργασίας έγινε έμμεσα, δηλαδή μέσω νομοθετημάτων που ρύθμισαν ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης. Τα νομοθετήματα αυτά υπήγαγαν αυτές τις μορφές στην υποχρεωτική ασφάλιση. Για τη μειωμένη απασχόληση, γίνεται μνεία στον Α.Ν. 1846/1951 του ΙΚΑ. Επίσης, το Ν.Δ. 3762/1957 όριζε ότι στην ασφάλιση του ΙΚΑ υπάγονταν οι ραπτεργάτες που απασχολούνται αυτοπροσώπως και κατά κύρια απασχόληση, έστω και αν χρησιμοποιούν βοηθητικά πρόσωπα, συνήθως όχι περισσότερα των τριών. Ανασφάλιστοι παρέμεναν οι εργαζόμενοι στο σπίτι που δεν ήταν ραπτεργάτες... Επιπρόσθετα, η διακοσμητική λειτουργία της Επιθεώρησης Εργασίας και η ανοχή των τοπικών αρχών ευνόησαν τη χρήση ανασφάλιστης εργασίας και τις συχνές παραβιάσεις της εργατικής και κοινωνικής νομοθεσίας. Δεδομένου όμως ότι η επέκταση της υποχρεωτικής ασφάλισης στο σύνολο της χώρας έγινε βαθμιαία, ένα μέρος της ανασφάλιστης εργασίας ήταν απόλυτα νόμιμη» [32].

Έτσι δημιουργήθηκε ένα πολύ διασπασμένο και κορπορατίστικο σύστημα κοινωνικής πολιτικής με έντονα δυαδικό προσανατολισμό: από τη μια μεριά, προστατεύονταν οι κλάδοι που απαιτούσαν σταθερή εργασία και εντάσσονταν στα πολιτικά πελατειακά δίκτυα (ή ήταν μαχητικά διεκδικητικοί) —εξ ου και η δημιουργία πολλαπλών ταμείων κύριας και επικουρικής ασφάλισης— και από την άλλη, είχαν γραμμένους κανονικά τους εργάτες και τις εργάτριες που δούλευαν με άτυπες μορφές εργασίας. Γι' αυτό η κοινωνική συναίνεση εξασφαλίστηκε, ως ένα βαθμό, με την παλιά καλή μέθοδο της μικροϊδιοκτησίας (στην μεταπολεμική περίπτωση, με την μέθοδο της αντιπαροχής και της οικοπεδοποίησης): η στήριξη του εργάτη και της εργάτριας από την οικογενειακή στέγη επέτρεψε την αμοιβή της εργατικής δύναμης κάτω από το κόστος της αναπαραγωγής της. Πράγμα που διευκόλυνε την ύπαρξη μιας περιορισμένης, επιλεκτικής και πειθαρχικής πρόνοιας. Παράδειγμα: το 1954, όταν ιδρύθηκε ο ΟΑΕΔ, θεσμοθετήθηκαν τα ειδικά και έκτακτα επιδόματα ανεργίας, από τα οποία με Υπουργικές Αποφάσεις αποκλείονταν όσοι άνεργοι ήταν εγγεγραμμένοι σε εκτός νόμου συνδικαλιστικές οργανώσεις και σωματεία. Πάντως τα επιδόματα ανεργίας, παρά τη μαζική ανεργία της περιόδου 1950-1965, ποτέ δεν ξεπέρασαν το γελοίο ποσοστό του 5% των κοινωνικών δαπανών.

Η σχετική φιλελευθεροποίηση των αρχών της δεκαετίας του '60 οδήγησε στο ξέσπασμα της καταπιεσμένης εργατικής τάξης με αποτέλεσμα το '64 η Ελλάδα να είναι πρώτη χώρα στον κόσμο σε αριθμό ημερών απεργίας. Η αντίδραση των καπιταλιστών στην άνοδο της ταξικής πάλης υπήρξε άμεση με την επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας το '67. Η χούντα είναι η «χρυσή εποχή» για το κεφάλαιο στην Ελλάδα, με καθήλωση των μισθών και κατακόρυφη αύξηση του ποσοστού κέρδους για τους καπιταλιστές. Το κράτος σε αυτή την περίοδο προσπάθησε να

[32] Μ. Καραμεσίνη, Άτυπη απασχόληση και ο ρόλος του κράτους στην ελληνική αγορά εργασίας, ΕΚΚΕ τ. 100.

ακολουθήσει την ίδια συνταγή συμπίεσης των εργατικών εισοδημάτων και στήριξης της μικροϊδιοκτησίας μέσω του οικοδομικού παροξυσμού και της φορολογικής πολιτικής (με την άμεση φορολογία ν' αποτελεί μικρό μέρος της έμμεσης). Όμως, η ταξική, και όχι απλά φοιτητική, εξέγερση του Νοέμβρη απέδειξε στην άρχουσα τάξη ότι ο κίνδυνος μιας γενικευμένης κοινωνικής ανατροπής ήταν ορατός και η μεταπολίτευση ήρθε ως προσπάθεια ευρωπαϊκής αναγνώρισης και εσωτερικής νομιμοποίησης από την πλευρά του κεφαλαίου.

Μέχρι τη μεταπολίτευση λοιπόν το καπιταλιστικό κράτος είναι κύρια κατασταλτικό, με δαπάνες που αφορούν κυρίως το στρατό, την αστυνομία καθώς και τη στήριξη ενός εύαριθμου μικροαστικού στρώματος που προέκυψε από τις ανώτερες βαθμίδες της μικροϊδιοκτησίας και εξυπηρέτησε τη νομιμοποίησή του.

Μετά την καθήλωση του εργατικού κινήματος κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, οι ταξικοί αγώνες ξεσπούν με μεγάλη ένταση και βία στη μεταπολίτευση με την εμφάνιση της βιομηχανικής εργατικής τάξης στο προσκήνιο, πράγμα που εξηγείται και από την άνοδο του βαθμού συγκέντρωσης της βιομηχανίας από το '70 ως το '80. Οι εργάτες αυτοοργανώνονται στους χώρους δουλειάς μέσω των εργοστασιακών επιτροπών και σωματείων, υιοθετούνται ριζοσπαστικά αιτήματα, η βιομηχανική εργατική τάξη βγαίνει από το περιθώριο. Οι προσπάθειες καταστολής του κινήματος τόσο από το κράτος όσο και από τη σταλινική εσωτερική αστυνομία του νομιμοποιημένου πλέον ΚΚΕ αποτυγχάνουν, αφού οι πρώτοι απέναντι στους οποίους αντιπαρατίθεται το βιομηχανικό προλεταριάτο στις άγριες απεργίες της περιόδου αυτής είναι οι συνδικαλιστές του ΚΚΕ. Όταν αρχίζουν να μπαίνουν στο διεκδικητικό κίνημα οι εργάτες στις τράπεζες, στο δημόσιο τομέα, στις ΔΕΚΟ και στις οικοδομές οι ώρες απεργίας αυξάνονται σε πολύ μεγάλο βαθμό και κορυφώνονται το 1980. Το προλεταριάτο αρνείται τη συνέχιση της υποτίμησής του και το συγκριτικό πλεονέκτημα της ελληνικής βιομηχανίας —η φτηνή, πειθαρχημένη εργασία— εξανεμίζεται (από το 1974 ως το 1980 το πραγματικό ωριαίο κόστος εργασίας

σχεδόν διπλασιάζεται και η παραγωγικότητα συνεχώς πέφτει).

Αν λοιπόν μέχρι το '74 τα κέρδη αυξάνονταν σε βάρος του άμεσου μισθού τώρα τα πράγματα διαφοροποιούνται ριζικά. Από την άλλη μεριά το κράτος παύει να αντιμετωπίζει τον εργατικό μισθό απλά σαν κόστος, και προσπαθεί να διαχειριστεί τα αιτήματα του εργατικού κινήματος για αυξήσεις μισθών και δημόσιων δαπανών με έναν αποδοτικό τρόπο. Αυτό αντικατοπτρίζεται στις κοινωνικές δαπάνες που αν και δεν αυξάνονται σημαντικά στα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης, στη

συνέχεια αρχίζουν να ανεβαίνουν και «εκρήγνυνται» στα μέσα της δεκαετίας του '80 καθώς και στο γεγονός ότι σταδιακά επεκτείνεται η ασφαλιστική κάλυψη και η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού.

Η αφομοίωση και διαχείριση των αιτημάτων του εργατικού κινήματος ξεκινά πιο συστηματικά με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το '81, χρονολογία που σηματοδοτεί το θρίαμβο των πολιτικών μορφών με τις οποίες οι έως τότε «μη προνομιούχοι» ενσωματώθηκαν τελικά στη δημοκρατική κοινότητα του κεφαλαίου: το κράτος των κομμάτων και των συνδικαλιστικών παρατάξεων (το 1982 εισήχθη η απλή αναλογική για την εκλογή διοίκησης των συνδικαλιστικών οργανώσεων που πλέον αποτελούσαν μικρογραφίες της βουλής και απορρόφησαν κάθε κατάλοιπο εργατικής αυτονομίας). Δείκτης της επέκτασης της πολιτικής-κομματικής διαμεσολάβησης είναι η αύξηση του αριθμού των μελών των κομμάτων. Το 1975, τα μέλη των κομμάτων δεν ήταν πάνω από 20.000. Το 1985 έφτασαν τις 600.000!

Την ίδια εποχή ο τύπος της μισθωτής σχέσης στην Ελλάδα αρχίζει ν' αλλάζει. Η διόγκωση του επιχειρηματικού κρατικού τομέα (συνυπολογίζοντας τις χρεωμένες «προβληματικές» επιχειρήσεις που οι ιδιοκτήτες τους τις εγκατέλειψαν στο κράτος), η ανάπτυξη του αναπαραγωγικού κρατικού τομέα υπηρεσιών και οι θεσμικές μεταρρυθμίσεις της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ κατά την πρώτη τετραετία οδήγησαν σε μια διαδικασία σχετικής σύγκλισης με το δυτικό φορντιστικό πρότυπο μισθωτής απασχόλησης (τη στιγμή που αυτό ήταν ήδη σε βαθιά κρίση!) Στο τέλος της δεκαετίας του '80, ο στενός και ευρύτερος δημόσιος τομέας συγκέντρωνε το 40% του συνόλου των μισθωτών. Πάντως, όπως θα δούμε παρακάτω, η ανάπτυξη της πλήρους και ρυθμισμένης απασχόλησης δεν περιόρισε τις άτυπες μορφές εργασίας. Εδώ μας ενδιαφέρει να τονίσουμε ότι σε πολλές κρατικές ή κρατικοποιημένες επιχειρήσεις γίνεται προσπάθεια σύνδεσης μισθού και παραγωγικότητας και επι-

χειρείται η επιβολή νέων μορφών πειθαρχίας μέσω θεσμών «αυτοδιαχείρισης», «συνυπευθυνότητας» κτλ. Αυτή η απόπειρα όμως αποτυγχάνει αφού στην πράξη καμία σύνδεση παραγωγικότητας και μισθού δε γίνεται. Το κράτος λοιπόν αναγκάζεται να πληρώσει, έχοντας μετατραπεί στο μεγαλύτερο εργοδότη της χώρας, στηριζόμενο σε πόρους

που προέρχονται τόσο από την αύξηση των ελλειμμάτων, όσο και από τη σχετική άνοδο της άμεσης φορολογίας (των πιο υψηλόμισθων μισθωτών κυρίως).

Παρά την αύξηση των δημόσιων δαπανών από 14% το 1980 σε 20,9% το 1985, δεν είναι δυνατόν να ισχυριστεί κανείς ότι πραγματοποιήθηκε ο σχηματισμός κοινωνικού κεφαλαίου με τον τρόπο που έγινε αυτό στις αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες. Η άνοδος των δημόσιων δαπανών την πρώτη κυβερνητική περίοδο του ΠΑΣΟΚ οφείλεται κατά κύριο λόγο στην αύξηση των συντάξεων, των μισθών και των ημερομισθίων και όχι στη γενικότερη ανάπτυξη των δημόσιων επενδύσεων, των δαπανών ασφάλισης και ασθένειας και της «κοινωνικής πρόνοιας» (το ρόλο της «κοινωνικής πρόνοιας» στην Ελλάδα τον διατηρεί ακόμη η οικογένεια). Το κοινωνικό κράτος της δεκαετίας του '80 δε φαίνεται να είχε ως σκοπό την εξασφάλιση των κοινωνικών προϋποθέσεων για την επέκταση της καπιταλιστικής συσσώρευσης, αλλά τη διαχείριση του «κοινωνικού κόστους» της κρίσης αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης που προκάλεσε η μείωση των εξωτερικών πόρων, η άνοδος των κοινωνικών απαιτήσεων και των ταξικών αγώνων και η προϊούσα αποβιομηχάνιση. Γι' αυτό άλλωστε το βάρος έπεσε στη λαϊκίστικη εισοδηματική πολιτική και τη διατήρηση του επιπέδου της απασχόλησης. Η «εξασφάλιση» των εργατών στην Ελλάδα, ταυτίστηκε με το διορισμό στο δημόσιο και τη συντήρηση των «προβληματικών» επιχειρήσεων από το κράτος. Στη συνέχεια, την εποχή που ξεκινάει η πολιτική της «λιτότητας», το 1985, η ενοχοποίηση των «εξασφαλισμένων» εργατών χρησιμοποιήθηκε ως το νέο όπλο ενάντια στις «κατακτήσεις» του εργατικού κινήματος με το κλείσιμο των προβληματικών και τη συμπίεση των μισθών και των δημόσιων δαπανών. Η κρατικοποίηση και η αύξηση των κοινωνικών δαπανών λοιπόν αποτέλεσε ένα νέο τρόπο ενσωμάτωσης της ταξικής πάλης, ένα νέο τρόπο άρνησης της εργατικής αυτονομίας —ολότελα όμως διαφορετικό σε σχέση με αυτό που συνέβη στις καπιταλιστικές μητροπόλεις, αφού η όποια απόπειρα σχηματισμού κοινωνικού κεφαλαίου αυτοχειριάστηκε από τις κρατικές πολιτικές και χρησίμευσε ξανά ως τρόπος άμεσης χρηματοδότησης των ιδιωτικών επενδύσεων.

Ας δούμε για παράδειγμα το περιβόητο έλλειμμα του ΙΚΑ. Το έλλειμμα εμφανίζεται για πρώτη φορά το 1981. Ενώ το 1979 υπήρχε πλεόνασμα της τάξης των 2,5 δισ. δρχ., το 1981 τα έσοδα αυξάνονται μόνο κατά 49% και τα έξοδα κατά 76% κι έτσι παρουσιάζεται έλλειμμα της τάξης των 11 δισ. δρχ. Η κύρια πηγή εσόδων του ΙΚΑ (οι εισφορές εργοδοτών και εργαζομένων) παρουσίασαν το 1981 πολύ μικρή αύξηση σε σχέση με τη αύξηση των δαπανών. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι παροχές των συντάξεων αυξήθηκαν εκείνη τη χρονιά κατά 80% και οι παροχές του κλάδου ασθένειας κατά 70%. Σε τι οφειλόταν αυτή η απόκλιση εσόδων και δαπανών; Ήταν απλώς ένα πρόβλημα κακής διαχείρισης ή γήρανσης του πληθυσμού, όπως ισχυρίζονται οι εκθέσεις του ΔΝΤ για την Ελλάδα και οι νεοφιλελεύθεροι ιδεολόγοι που άρχισαν να σκάνε μύτη τη δεκαετία του '80; Όλες οι μελέτες που δεν εμπνέονται απ' τον ακραίο νεοφιλελευθερισμό και ερευνούν με πιο σοβαρό τρόπο τη μείωση των εσόδων του ΙΚΑ διαπιστώνουν ότι η κρίση της κοινωνικής ασφάλισης οφείλεται κυρίως σε άλλα αίτια [33]. Σύμφωνα μ' αυτές τις μελέτες, μια από τις σημαντικότερες αιτίες μείωσης των εσόδων του ΙΚΑ ήταν ο τρόπος που το κράτος και το ιδιωτικό κεφάλαιο χρησιμοποίησαν τ' αποθεματικά του ασφαλιστικού φορέα καθόλη τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η Τράπεζα της Ελλάδας δέσμευε τ' αποθεματικά του ΙΚΑ μέχρι το 1984 με επιτόκιο κατώτερο εκείνου των καταθέσεων ταμιευτηρίου. Η συνεχιζόμενη διαρροή πόρων του ΙΚΑ εξαιτίας αυτού του τρόπου χρησιμοποίησης των αποθεματικών του εκτιμήθηκε το 1992 ότι ήταν σχεδόν διπλάσια από το έλλειμμα του Ιδρύματος (που ήταν τότε ήδη 600 δισ.). Την ίδια στιγμή το ΙΚΑ για να καλύψει τα ελλείμματά του υποχρεωνόταν να δανείζεται από τις τράπεζες με επιτόκιο της τάξης του 32%-35%. Έτσι η επιβάρυνση του ΙΚΑ από τόκους δανείων ξεπέρασε τα 400 δισ. την περίοδο 1990-92. Το σημαντικό είναι ότι όταν το ΙΚΑ βρίσκεται στην καθαυτό

[33] Μια τέτοια έρευνα είναι, π.χ. η μελέτη του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ με τίτλο *Η κοινωνική ασφάλιση στην Ελλάδα: Η περίπτωση του ΙΚΑ* (1993) απ' την οποία έχουμε αντλήσει τα στοιχεία που παραθέτουμε εδώ. Παράλληλα με την «επιστημονικότητα» της ανάλυσης αυτής της ΓΣΕΕ υπάρχει όμως και η πολιτική σκοπιμότητα: οι συνδικαλιστές είναι υπέρ ενός μικτού συστήματος ασφάλισης (αναδιανεμητικού και κεφαλαιοποιητικού) που θα τους επιτρέψει επίσης να έχουν αυξημένη συμμετοχή στη διαχείριση των επικουρικών ταμείων και του ταμείου του ΙΚΑ. Να γιατί είναι αντίθετοι στους μέχρι τώρα χειρισμούς του κράτους που τους άφηνε έξω από τη διαχείριση των ταμείων (τα οποία συγκεντρώνουν το κοινωνικό μεταβλητό κεφάλαιο που οι συνδικαλιστές αποκαλούν «συλλογική περιουσία των εργαζομένων») και γιατί είναι εξίσου αντίθετοι σε μια μελλοντική πιθανή εφαρμογή ενός συστήματος τριών πυλώνων που θα τους υποβαθμίσει ακόμα περισσότερο.

Από την άλλη, όποιος θέλει να γελάσει πικρά διαβάζοντας νεοφιλελεύθερες ιδεολογικές παπάρες μπορεί ν' ανατρέξει στο βιβλίο του πρώην τραπεζίτη Παναγή Βουρλούμη με τίτλο *Το ασφαλιστικό με απλά* [απλοϊκά] *λόγια* (2002), το οποίο φυσικά παρακάμπτει το ζήτημα του ΙΚΑ. Εκεί θ' ανακαλύψει ότι η κρίση του ασφαλιστικού συστήματος στην Ελλάδα οφείλεται στις «χαριστικές ασφαλιστικές ρυθμίσεις» του κράτους προς τους δημόσιους υπάλληλους! Αυτό είναι το ιδεολογικό επιχείρημα που απαιτεί η εξίσωση των συντάξεων προς τα κάτω.

διανεμητική του περιόδο από το 1980 και μετά (η μεγαλύτερη αύξηση του αριθμού των συνταξιούχων παρατηρείται στο διάστημα 1980-81 και 1985-86 ενώ αυξάνεται και το ίδιο το ποσό των συντάξεων) τα κεφαλαιοποιητικά στοιχεία του έχουν διαβρωθεί σε τέτοιο βαθμό που του απομένουν μόνο οι εισφορές για τους νεότερους ασφαλισμένους. Εδώ όμως, στην εισφοροδιαφυγή των αφεντικών, βρίσκεται ένας εξίσου σημαντικός παράγοντας κρίσης. Η εισφοροδιαφυγή εκτιμάται στο επίπεδο του 15-20% των εσόδων του ΙΚΑ. Ο οργανισμός «αδιαφορεί» για την εξακρίβωση της ασφαλιστέας ύλης (δηλαδή των πραγματικών αποδοχών και της διάρκειας απασχόλησης) και κάνει συστηματικά ευνοϊκές ρυθμίσεις για τις διάφορες καθυστερούμενες οφειλές (το '91 οι οφειλές των επιχειρήσεων προς το ΙΚΑ ανέρχονταν σε 137 δις. από τα οποία τα 102 δις. από ιδιωτικές επιχειρήσεις και τα υπόλοιπα από δημόσιες). Πρόκειται για «αδιαφορία» που οφείλεται, όπως έχουμε ήδη πει, στην κρατική πολιτική ενθάρρυνσης της παραβίασης της εργατικής και της κοινωνικής νομοθεσίας. Στην Ελλάδα είναι εκτεταμένο το φαινόμενο της μη δήλωσης εργαζόμενων στο ΙΚΑ και η παντελής αποφυγή καταβολής εισφορών (η παραοικονομία ανέρχεται στο 35% του ΑΕΠ). Να τι έδειξε μια έρευνα της ΓΣΕΕ στις αρχές της δεκαετίας του '90:

Ανασφάλιστα τμήματα εργαζόμενων	(30.8.1991)
Άνεργοι	400.000
Απασχολούμενοι στο φασόν	150.000
Απασχολούμενοι με μερική απασχόληση	120.000
Συμβοηθούντα μέλη της οικογένειας	140.000
Εργαζόμενα ανήλικα παιδιά	150.000
Ξένοι εργάτες	300.000
Εργαζόμενοι στα σπίτια τους (νοικοκυρές)	1.500.000
Σύνολο	2.760.000

Πηγή: Πόρισμα για την αναμόρφωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, ΓΣΕΕ, 1992

Ας σημειώσουμε ότι από τότε μέχρι σήμερα ο αριθμός των άνεργων, των μερικώς απασχολούμενων και των ξένων εργατών έχει ανέβει.

Να λοιπόν τι είναι η περίφημη κρίση της κοινωνικής ασφάλισης τη δεκαετία του '80: **στο έλλειμμα του ΙΚΑ αντικατοπτρίζεται η κρίση του μεταπολεμικού τύπου καπιταλιστικής ανάπτυξης (κρίση εκμεταλλευσιμότητας της εργασίας, άνοδος των απαιτήσεων των μισθωτών, πτώση κερδοφορίας του κεφαλαίου)**. Το κράτος απάντησε στην ταξική πάλη αυξάνοντας τις κοινωνικές παροχές χωρίς ν' αποδεσμεύσει τα αποθεματικά του ΙΚΑ από το τραπεζικό σύστημα και να χτυπήσει την εισφοροδιαφυγή των αφεντικών. *Η ακόμα μεγαλύτερη αύξηση των κοινωνικών δαπανών μετά το '81 δεν είναι καθυστερημένη εφαρμογή του δυτικού μοντέλου*

κοινωνικού κράτους γιατί δε συνοδεύει μια ανερχόμενη συσσωρευτική διαδικασία αλλά απαντάει σε μια περίοδο ύφεσης: άρα είναι αμυντική κίνηση του κεφαλαίου. Η αναγκαστικά αμυντική και αντιφατική πολιτική του κράτους (στήριξη των μικρομεσαίων και «προβληματικών» επιχειρήσεων μέσω των εισφοροαπαλλαγών και της εισφοροδιαφυγής και ταυτόχρονα άνοδος των κοινωνικών παροχών που νομιμοποιούν το σύστημα) οδήγησε μέσα στη δεκαετία του '80 το ΙΚΑ σε ακόμα μεγαλύτερο έλλειμμα. Επιπλέον, η δραματική ανατροπή της αναγκαίας σχέσης ασφαλισμένων-συνταξιούχων (στα περισσότερα ταμεία η σχέση αυτή έπεσε κάτω από την αναγκαία αναλογία 1:4 και στο ΙΚΑ έφτασε το 1990 το 1:2,7) είναι μια πλευρά της βαθιάς κρίσης της κοινωνικής αναπαραγωγής στα τέλη της δεκαετίας του '80: άρνηση των γυναικών να είναι αναπαραγωγικές μηχανές και νοικοκυρές, εκούσια προσφορά ανασφάλιστης εργασίας εκ μέρους των νέων που αρνούσαν το προδιαγεγραμμένο σχήμα οικογένεια-35 χρόνια σταθερή δουλειά-σύνταξη, εκούσια παράταση της φοιτητικής ζωής όπου υπήρχε η σχετική δυνατότητα. Τελικά έπρεπε το κράτος να επιλέξει μια «λύση» στο «πρόβλημα»: επέλεξε φυσικά τη «λύση» που έθιγε όχι το κεφάλαιο αλλά τους ασφαλισμένους εργάτες.

Από το '85 και μετά το κράτος χρησιμοποιεί την κρίση του εξωτερικού χρέους για να περάσει στην αντεπίθεση. Επανέρχεται δυναμικά σε μια πολιτική ανασύστασης του ποσοστού κέρδους των καπιταλιστών και αφήνει έξω από τη νέα συμμαχία κεφαλαίου, κράτους και μικρομεσαίων την εργατική τάξη. Οι μισθοί μειώνονται κατά 12,5% και τα κέρδη αυξάνονται κατά 150% από το '85 ως το '87. Η διετία αυτή όμως σημαδεύεται από την ένταση των κοινωνικών αγώνων της «εξασφαλισμένης» εργατικής τάξης (απεργίες καθηγητών, ΔΕΚΟ κλπ), που συνεχίζει να έχει επιθετικά αιτήματα τραβώντας όλη την τάξη προς τα πάνω. Οι αγώνες αυτοί ανάγκασαν το ΠΑΣΟΚ να πάρει πίσω την πολιτική «λιτότητας» και η μείωση των μισθών να πέσει στο μισό του αρχικού της μεγέθους. Το κυρίως έργο της καπιταλιστικής αντεπίθεσης θα το αναλάμβαναν τελικά στις αρχές της δεκαετίας του '90 οι οικουμενικές και νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις της «κάθαρσης».

1000+1 νόμοι και πρακτικές για τη μετατροπή του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης σε ατομικοποιημένο και ανταποδοτικό

Όπως είδαμε, το κρατικό μόρφωμα που κυριάρχησε στις λεγόμενες δυτικές κοινωνίες, το κοινωνικό κράτος, στηρίχθηκε σε μια μορφή άμβλυσης των ταξικών αντιθέσεων με στόχο τη μετατροπή τους σε μοχλό καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Η επίτευξη αυτού του στόχου (θα) επέτρεπε την ανάδυση —για πρώτη φορά στην ιστορία του καπιταλισμού— ενός συλλογικού καπιταλιστή, που (θα) είχε επιπλέον τη δυνατότητα να χαράζει μέσω αυτής της άμβλυσης μια πολιτική καπιταλιστικής ανάπτυξης σε βάθος χρόνου, προσδοκώντας έτσι ήπιες και ελεγχόμενες καπιταλιστικές κρίσεις υπερσυσσώρευσης. (Ας θυμηθούμε τα άτυπα δυτικά πενταετή πλάνα ανάπτυξης).

Με τη λογική του «τίποτε μονιμότερον του προσωρινού» και με την προϋπόθεση ότι:

α) η ικανοποίηση των «λογικών» εργατικών αιτημάτων, και

β) η εν γένει βελτίωση των όρων αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης

θα προέκυπταν μόνο από τη συνεχή αύξηση της συσσώρευσης του κεφαλαίου, την οποία θα στήριζε η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, το κεφάλαιο, «ξεπερνώντας» πρόσκαιρα και τις δικές του εσωτερικές αντιθέσεις, προήγαγε εν τέλει αυτήν την πολιτική λογική σε πρωτεύοντα παράγοντα χάραξης της μεταπολεμικής καπιταλιστικής κρατικής στρατηγικής. Και μαζί μ' αυτήν, αγκάλιασε και το απαραίτητο συμπλήρωμά της: τα συνδικάτα ως μηχανισμό μεσολάβησης. Σ' αυτά αναγνώρισε το ρόλο εκείνου που αμβλύνει τις ταξικές διαφορές —στην προκειμένη περίπτωση, εκείνου που θα φρόντιζε ώστε να μην υπονομεύεται η αυξάνουσα συσσώρευση, άρα και το ίδιο το κοινωνικό κράτος που στηρίζεται σ' αυτήν, από «παράλογα» εργατικά αιτήματα και «ανεξέλεγκτη» ταξική δράση.

Από την αυξάνουσα άντληση υπεραξίας, τα συνδικάτα διεκδικούσαν ένα κομμάτι της, πράγμα που επέτρεπε έτσι στο κράτος να ασκήσει κοινωνική πολιτική, βελτιώνοντας τους όρους αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Βελτίωση με την οποία το κεφάλαιο και το κράτος του προσδοκούσαν ότι θα βελτίωναν ανένα τους όρους συσσώρευσης του κεφαλαίου.

Ωστόσο η ποσότητα και —ενίοτε— η ποιότητα των διεκδικήσεων της εργατικής τάξης από το μέσον περίπου της δεκαετίας του 1960, κυρίως στη Δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ, καθώς και οι μορφές δράσης με τις οποίες εκφράστηκαν τόσο αυτές οι διεκδικήσεις όσο και η «άρνηση» της εργασίας (συνεχείς απουσίες από τη δουλειά, λούφα, επιβράδυνση ρυθμού παραγωγής, φυγή —εν τέλει— από το εργοστάσιο) οδήγησαν στην πτώση των ρυθμών αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας και σε κρίση του μοντέλου κοινωνικής αναπαραγωγής. Έτσι, η αυτόνομη αύξηση της τεχνικής σύνθεσης του κεφαλαίου άρχισε σιγά-σιγά να υπονομεύει την αυξάνουσα συσσώρευση του κεφαλαίου, την οποία προϋπέθετε η

ύπαρξη του κοινωνικού κράτους. Αυτή η υπονόμευση συμβάδισε με την εργατική αμφισβήτηση δύο στηριγμάτων του κοινωνικού κράτους: της σοσιαλδημοκρατικής κρατικής πολιτικής και των συνδικάτων.

Ολοφάνερα, η υπονόμευση της αυξάνουσας συσσώρευσης, ως βάσης της μεταπολεμικής καπιταλιστικής ρύθμισης, από την εντεινόμενη εξεγερσιακή διάθεση κομματιών της εργατικής τάξης, ώθησε σε κρίση την ίδια την καπιταλιστική κοινωνική σχέση. Το κεφάλαιο και το κράτος του έκριναν ως αναγκαία την, μεταξύ άλλων, υιοθέτηση πολιτικών που θα μετακύλιαν σιγά-σιγά το κόστος αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης στην ίδια την εργατική τάξη. Αν για το κεφάλαιο ήταν φανερό ότι η συγκεκριμένη μεταπολεμική μορφή του κοινωνικού κράτους δεν ικανοποιούσε πλέον τις ανάγκες του, εξίσου φανερό ήταν ότι οι ανάγκες του δεν μπορούν να ικανοποιηθούν δίχως τη διατήρηση ενός συλλογικού καπιταλιστή (κράτος) και ενός μηχανισμού μεσολάβησης (συνδικάτα).

Επομένως, οι αρχικές απόπειρες του κεφαλαίου να αντιμετωπίσει την καπιταλιστική κρίση στην αρχή της δεκαετίας του '70 (φυγή κεφαλαίων σε χώρες με φθηνή εργατική δύναμη, περικοπές μισθών και επιδομάτων) έπρεπε να δώσουν τη θέση τους ή μάλλον να αποτελέσουν συνιστώσες μιας γενικής αναδιάρθρωσης της μεταπολεμικής καπιταλιστικής σχέσης, η οποία δε θα ακύρωνε ούτε κάθε έννοια Πρόνοιας (επί ποινή πιθανού γενικευμένου ταξικού πολέμου), ούτε το κράτος ως συλλογικό καπιταλιστή (επί ποινή πιθανής αποσάθρωσης του καπιταλισμού λόγω των εσωτερικών του αντιθέσεων).

Αντιθέτως, θα στόχευε στην αναπροσαρμογή της σχέσης κεφαλαίου—προλεταριάτου, πάντα στα πλαίσια ενός κοινωνικού κράτους, με όρους λιγότερο δαπανηρής εκμεταλλευσιμότητας, πειθάρχησης και διαίρεσης της εργατικής δύναμης με την προσδοκία ότι η κερδοφορία των κεφαλαίων θα αρθεί γρήγορα στο ύψος εκείνο που αντιστοιχεί στην τότε/σημερινή συσσώρευση του κεφαλαίου.

Το κεφάλαιο και το κράτος του, όποτε θεωρούν αναγκαία μια μεταρρύθμιση και, πολύ περισσότερο, μια γενική αναδιάρθρωση της καπιταλιστικής σχέσης, υιοθετούν πολιτικές που εμφανίζουν την αναγκαία γι' αυτά αναδιάρθρωση ως κοινωνική απαίτηση. Έτσι, η εκάστοτε καπιταλιστική κρίση, δηλαδή η κρίση των ταξικών σχέσεων, παρουσιάζεται ως κρίση εντός του προλεταριάτου μεταξύ «ανεύθυνων» παροχέων υπηρεσιών και «πελατών» με λογικές απαιτήσεις. Αυτό είναι κάτι που το βλέπουμε καθαρά τα τελευταία χρόνια. Ο δάσκαλος «που δε μορφώνει το παιδί μου», ο γιατρός «που θέλει φακελάκι και αδιαφορεί για την υγεία μου», αποτελούν στην ουσία τις προφάσεις που ανοίγουν ήδη το δρόμο στην αναγκαία για τα συμφέροντα του καπιταλισμού γενική αναδιάρθρωση. Καθώς ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής κοινωνικοποιείται συνεχώς, υπάγοντας στο κεφάλαιο όλο και περισσότερους τομείς της ζωής, βρισκόμαστε ενώπιον του ιστορικού φαινομένου της ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης ως τάξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και επικοινωνίας. Αυτή τη διαδικασία τη βιώνουμε καθημερινά ως διαχωρισμένα άτομα, ανταγωνιστικά το ένα προς το άλλο. Πολιτικά, η σοσιαλδημοκρατία ενίσχυσε αυτό το διαχωρισμό δημιουργώντας τις απαραίτητες ιστορικές προϋποθέσεις του νεοφιλελευθερισμού που την ακολούθησε. Αυτό είναι κάτι που

το βλέπουμε καθαρά στην αδυναμία κυκλοφορίας των κλαδικών αγώνων ενάντια στην αναδιάρθρωση.

Στην Ελλάδα, η ριζοσπαστικοποίηση των εργατικών αγώνων, από το 1973 και μετά, στην ουσία ακύρωσε την πρώτη προσπάθεια —που άρχισε με την επιβολή της δικτατορίας— του ελληνικού βιομηχανικού κεφαλαίου να μεγεθυνθεί και να αποτινάξει έτσι το μικρομεσαίο του χαρακτήρα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την άνοδο της «προοδευτικής» πολιτικής φράξιας του ελληνικού κεφαλαίου στην εξουσία και την υιοθέτηση πολιτικών που στόχευαν στην άμβλυση των ταξικών αγώνων (αυξήσεις μισθών και επιδομάτων, αναγνώριση της αριστεροεθνικής αντίστασης, σύνταξη αγροτών, «συμβούλια εργασίας» και «συνδιαχείριση»).

Αυτό έγινε σε πλήρη αναντιστοιχία με την υπόλοιπη Δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ, όπου οι «περιφερειακής φύσεως» διορθωτικές πολιτικές σχετικά με το κοινωνικό κράτος έδιναν ήδη τη θέση τους, από το 1979 και μετά, σε πολιτικές ριζικής αναδιάρθρωσης της μεταπολεμικής καπιταλιστικής κοινωνικής σχέσης.

Έτσι, την επιχειρούμενη στην Ελλάδα άμβλυση των ταξικών αντιθέσεων διαδέχθηκε γρήγορα η πολιτική των «θυσιών» τη δεύτερη τετραετία του ΠΑΣΟΚ και ακόμη γρηγορότερα οι πολιτικές γενικής αναδιάρθρωσης μετά το 1989, τις επιπτώσεις των οποίων όλοι βιώνουμε.

Από το 1990 και μετά, κάθε σύνταξη νομοσχεδίου και κάθε ψήφιση νόμου, γίνεται στα πλαίσια της επιβολής αυτής της αναδιάρθρωσης. Αλληπάλληλες μεταρρυθμίσεις του εκπαιδευτικού συστήματος, συνεχής ελαστικοποίηση των εργασιακών σχέσεων, νόμοι επί νόμων περί μετανάστευσης, αυξήσεις μισθών που στην ουσία ισοδυναμούν με καθήλωσή τους (ο κατώτατος σημερινός μισθός αντιστοιχεί στο 96% του κατώτατου μισθού του 1984 ...), περικοπές επιδομάτων, παροχών και προσφερόμενων υπηρεσιών, αλληπάλληλες «επιδιορθώσεις» στο Εθνικό Σύστημα Υγείας, μέχρι σημείου λειτουργίας του με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια, και αλληπάλληλες μεταρρυθμίσεις του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης.

Στόχος αυτών των νόμων είναι η **υποτίμηση, πειθάρχηση και διαίρεση της εργατικής δύναμης**, η μείωση του άμεσου κόστους εργασίας και των όποιων δημόσιων παροχών και υπηρεσιών —**η μείωση άρα και του κοινωνικού μισθού**.

Αυτή η υποτίμηση και πειθάρχηση της εργατικής δύναμης δεν είναι ομοιόμορφη και δεν αφορά όλους τους τύπους εργασιακών σχέσεων. Αφορά πάντως σίγουρα την εργασία του φοιτητή στη σχολή, του καταρτιζόμενου στις σχολές ή στα προγράμματα του ΟΑΕΔ, του ημιαπασχολούμενου, του «μαύρου», ένα μεγάλο κομμάτι των νόμιμων εργαζόμενων και των μεταναστών.

Αυτή τη διαδικασία, που συν τοις άλλοις έχει ως αποτέλεσμα **τη μετακύλιση του κόστους αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης στους ίδιους τους εργαζόμενους**, τη φανερώνουν ίσως καλύτερα οι μεταρρυθμίσεις που αφορούν το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης. Το κλίμα είχε αρχί-

σει να προετοιμάζεται από τα τέλη της δεκαετίας του '80, όταν η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ δήλωνε ότι η κοινωνική πολιτική ανέπτυσε μια ταχύτητα που δεν ανταποκρινόταν στην ταχύτητα παραγωγής και ο νόμος 1759/88 προχωρούσε σε περικοπές των προσωρινών αναπηρικών συντάξεων και των επιδομάτων ασθενείας.

Τη δουλειά τελικά την έκαναν οι σχετικοί τρεις νόμοι που ψηφίστηκαν τη χρονική περίοδο 1990-92 (1902/90, 1976/91, 2084/92), με τη στήριξη όλων των κομμάτων της Βουλής, και ο νόμος Ρέππα που ψηφίστηκε από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ το 2002 (3029/02). Αυτοί αποτελούν πια το σταθερό έδαφος, πάνω στο οποίο το κεφάλαιο και το κράτος του επιχειρούν από το φθινόπωρο μια νέα ασφαλιστική μεταρρύθμιση.

Εδώ ας γίνουμε πιο αναλυτικοί με κίνδυνο ίσως να κουράσουμε. Δυστυχώς, τα αφεντικά μάς αναγκάζουν να ψάχνουμε λεπτομερώς τι κάνουν πίσω από την πλάτη μας. Και για να το πούμε «λαϊκά»: πρέπει να ξέρεις τι κωλόχερο σου βάζουν τα αφεντικά για να το τσακίσεις.

Για να περάσουν οι εν λόγω νόμοι χρησιμοποιήθηκε η γνωστή τακτική «διαίρει και βασιλεύει», η οποία εκμεταλλεύτηκε τον κατακερματισμό των συλλογικοτήτων των εργαζόμενων και την αδυναμία ενότητας των αγώνων τους, δημιουργώντας τις κατηγορίες «παλιός»-«νέος». Ως αποτέλεσμα, από το '93 και μετά, άλλο όριο ηλικίας συνταξιοδότησης και άλλο ύψος σύνταξης θα αντιστοιχούσε πια σε όποιον:

- α) ασφαλίστηκε μέχρι 31-12-1982,
- β) ασφαλίστηκε μεταξύ 1-1-1983 και 31-12-1992,
- γ) ασφαλιζόταν μετά την 1-1-1993.

Οι νόμοι που ψηφίστηκαν τη χρονική περίοδο 1990-92 δημιούργησαν από τότε τρεις κατηγορίες ασφαλισμένων, κάτι που συνεχίστηκε και στο νόμο Ρέππα:

α) όσοι ασφαλίστηκαν μετά την 1-1-1993 θα συνταξιοδοτηθούν στα 65 χρόνια τους, ανεξαρτήτως φύλου —κάτι που ισχύει για όλους τους ασφαλισμένους τόσο του δημοσίου όσο και του ΙΚΑ. Το νομοσχέδιο Πετραλιά προβλέπει την «εθελοντική» παραμονή στην εργασία μέχρι το 68ο έτος προσφέροντας αύξηση της σύνταξης 3,3 % ανά έτος (αντί του 67ου έτους και της προσαύξησης 3% που προέβλεπε ο νόμος Ρέππα). Δεδομένου ότι όλο και περισσότεροι συνταξιούχοι θα πάρουν την κατώτατη σύνταξη, η ρύθμιση αυτή ισοδυναμεί ουσιαστικά με αύξηση του ορίου ηλικίας (που θα γίνει ενδεχομένως στο μέλλον αναγκαστική). Ακόμη, το νομοσχέδιο Πετραλιά **καταργεί τη συνταξιοδότηση με βάση την 37ετία χωρίς όριο ηλικίας** από 1-1-2013, θέτοντας ως όριο το 58ο έτος και αυξάνει το όριο ηλικίας για τη μειωμένη σύνταξη από το 55ο στο 60ο έτος. Το ποσοστό μείωσης της σύνταξης αυξάνεται από 4,5 σε 6% ανά έτος περίπου για την πρόωρη συνταξιοδότηση.

Όσον αφορά τις γυναίκες που έχουν ανήλικα παιδιά το νομοσχέδιο Πετραλιά καταργεί σταδιακά τη δυνατότητα καταβολής μειωμένης σύνταξης στο 50ο έτος με 6.000 ένσημα. Το όριο ηλικίας για τη μειωμένη σύνταξη αυξάνεται κατά ένα χρόνο από 1-1-2009 και για κάθε επόμενο έτος. Έτσι, θα παρέχεται τελικά μόνο η δυνατότητα καταβολής πλήρους σύνταξης στο 55ο έτος, κάτι που ισοδου-

ναμεί με αύξηση του ορίου ηλικίας (βλ. την επόμενη κατηγορία περί κατοχύρωσης της «ανηλικότητας» των παιδιών). Οι δε ασφαλισμένες σε ταμεία αυτοαπασχολούμενων που έπαιρναν πλήρη σύνταξη με 20 χρόνια ασφάλισης στο 50ο έτος θα συνταξιοδοτούνται από 1-1-2013 στο 55ο. Τέλος, οι τρίτεκνες ασφαλισμένες στο ΙΚΑ που συνταξιοδοτούνταν στο 50ο έτος με 20 χρόνια ασφάλισης θα συνταξιοδοτούνται από 1-1-2013 στο 55ο.

Σε μια προσπάθεια να διασκεδάσει τις εντυπώσεις για τις επαχθείς αυτές ρυθμίσεις το νομοσχέδιο Πετραλιά προβλέπει μια ελάχιστη αύξηση του λεγόμενου «πλασματικού χρόνου ασφάλισης» που είχε θεσμοθετήσει ο νόμος Ρέππα δίνοντας 1, 3 και 5 χρόνια «μπόνους» αντίστοιχα σε όλες τις ασφαλισμένες (τόσο πριν όσο και μετά την 1-1-1993) που έχουν 1, 2 ή 3 παιδιά και συνταξιοδοτούνται με βάση την 35ετία αν τα έχουν αποκτήσει μετά την 1-1-2000 (αντί για 1, 2,5 και 4,5 χρόνια αντίστοιχα και χρόνο απόκτησης παιδιών μετά την 1-1-2003 —πραγματική κοροϊδία). Επιπλέον, το νομοσχέδιο Πετραλιά επεκτείνει τη ρύθμιση αυτή σε όλα τα ταμεία κύριας ασφάλισης πλην ΟΓΑ ενώ στο νόμο Ρέππα αφορούσε μόνο τις ασφαλισμένες στο ΙΚΑ. Ο «πλασματικός χρόνος ασφάλισης» δε συνυπολογίζεται για τη θεμελίωση δικαιώματος συνταξιοδότησης με τις διατάξεις των 3.500 Η.Ε., των 4.500 Η.Ε., των 37 ετών ασφάλισης, των μειωμένων συντάξεων, των συντάξεων αναπηρίας και θανάτου καθώς και για τη θεμελίωση συνταξιοδότησης με βάση τις ειδικές χρονικές προϋποθέσεις των μητέρων με ανήλικα παιδιά καθώς και των ελάχιστων απαιτούμενων ημερών ασφάλισης στα βαρέα και ανθυγιεινά επαγγέλματα.

β) όσοι ασφαλίστηκαν μεταξύ 1-1-83 και 31-12-92 θα πάρουν την κατώτατη σύνταξη (15 έτη) στο 65ο έτος οι άντρες και στο 60ο οι γυναίκες, σύμφωνα με τη ρύθμιση που προβλέπει ο νόμος Ρέππα, ό,τι δηλ. ίσχυε πρωτίτερα για τις γυναίκες που ασφαλίζονται στο ΙΚΑ.

Για μειωμένη σύνταξη με βάση την 25ετία, ο νόμος Ρέππα όρισε ως όριο ηλικίας το 60ο έτος για τους άνδρες και το 55ο για τις γυναίκες. Τυπικά, το νομοσχέδιο Πετραλιά δεν επηρεάζει τα όρια ηλικίας για μειωμένη σύνταξη. Ουσιαστικά όμως τα αυξάνει, καθώς, αυξάνει το ποσοστό μείωσης της σύνταξης από 4,5 σε 6% κατ' έτος για την πρόωρη συνταξιοδότηση.

Για πλήρη σύνταξη με βάση την 35ετία, ως όριο ηλικίας είχε τεθεί το 60ο έτος για τους άνδρες και το 58ο έτος για τις γυναίκες. Ο νόμος Ρέππα προέβλεψε τη μείωση των ορίων ηλικίας στο 58ο για τους άνδρες (με 10.500 ένημα) και το 57ο για τις γυναίκες (με 10.000 ένημα), ενώ εισήγαγε και την 37ετία χωρίς όριο ηλικίας για τους ασφαλισμένους μετά την 1-1-83.

Το νομοσχέδιο Πετραλιά προβλέπει, τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες, την αύξηση του ορίου ηλικίας στο 60ο έτος για πλήρη σύνταξη με βάση την 35ετία για τους ασφαλισμένους/ες στο ΙΚΑ και σε όσα ταμεία θα ενταχθούν σε αυτό, ρύθμιση που θα εφαρμοστεί σταδιακά με ένα εξάμηνο αύξηση κατ' έτος από την 1-1-2013. Επίσης, προβλέπει την κατάργηση της 37ετίας χωρίς όριο ηλικίας θέτοντας ως όριο το 58ο έτος από 1-1-2013. Και σε αυτή την περίπτωση προβλέπεται η «εθελοντική» παραμονή στην εργασία για τρία επιπλέον χρόνια προ-

σφέροντας αύξηση της σύνταξης κατά ένα ποσοστό (του οποίου ο υπολογισμός είναι ιδιαίτερα περίπλοκος) ανά έτος.

Μια διαφοροποίηση του νομοσχεδίου Πετραλιά σε σχέση με τους προηγούμενους νόμους είναι οι πολύ επαχθέστερες ρυθμίσεις για τις ασφαλισμένες (μέχρι 31-12-1992 πάντα) που έχουν ανήλικα παιδιά. Οι προηγούμενες ρυθμίσεις προέβλεπαν ότι μητέρες με ανήλικο ή ανάπηρο παιδί, έπαιρναν μειωμένη σύνταξη στο 50ο έτος και πλήρη στο 55ο με 5.500 ένσημα. Στο τωρινό νομοσχέδιο καταργείται η δυνατότητα καταβολής μειωμένης σύνταξης και ουσιαστικά αυξάνεται το όριο ηλικίας στο 55ο έτος. Ωστόσο, αρκεί η «ανηλικότητα» του παιδιού, για να χρησιμοποιήσουμε έναν όρο των γραφειοκρατών, να συντρέχει μεταξύ 50ου και 55ου έτους ηλικίας. Όσον αφορά τα «ειδικά ταμεία μισθωτών» που εντάσσονται στο ΙΚΑ (ΔΕΗ, ΟΤΕ, κλπ) το όριο ηλικίας των γυναικών με ανήλικο παιδί για πλήρη σύνταξη αυξάνεται από το 50ο στο 55ο, για λόγους δήθεν «ίσης μεταχείρισης». Οι ρυθμίσεις αυτές θα εφαρμοστούν σταδιακά από 1-1-2010 με την προσθήκη ενός έτους κάθε χρόνο για τις ασφαλισμένες στο ΙΚΑ και από 1-1-2013 για τις ασφαλισμένες στα «ειδικά ταμεία». Στην περίπτωση των γυναικών με τρία παιδιά που στα «ειδικά ταμεία» έπαιρναν σύνταξη στα 20 χρόνια εργασίας χωρίς όριο ηλικίας, τίθεται από 1-1-2013 όριο ηλικίας το 50ο έτος. Τέλος, οι τρίτεκνες ασφαλισμένες σε ταμεία αυτοαπασχολούμενων που έπαιρναν πλήρη σύνταξη με 20 χρόνια ασφάλισης στο 50ο έτος θα συνταξιοδοτούνται πλέον στο 55ο έτος, μια ρύθμιση που θα εφαρμοστεί σταδιακά από 1-1-2013 με την προσθήκη ενός έτους κάθε χρόνο.

Υ) υποτίθεται ότι όσοι διορίστηκαν πριν την 1-1-1983 σε γενικές γραμμές δε «θίγονται» — σύμφωνα με τη λογική του κεφαλαίου. Λες και «δε θίγεται» η μητέρα και/ή ο πατέρας ενός παιδιού, όταν το παιδί τους προορίζεται να συνταξιοδοτηθεί στα 65 χρόνια του. Εν τούτοις ακόμα και σε αυτή την περίπτωση ισχύει η αύξηση του ποσοστού μείωσης της σύνταξης από 4,5 σε 6% ανά έτος για την πρόωγη συνταξιοδότηση.

Επιπλέον υπάρχει και μια σειρά κρυφών διατάξεων στο νομοσχέδιο Πετραλιά που είναι εξίσου επαχθείς. Πρώτον, η κατάργηση της συνταξιοδότησης που προέβλεπαν καταστατικές διατάξεις των εντασσόμενων ταμείων ή οι αντίστοιχοι κανονισμοί προσωπικού σε περίπτωση απόλυσης του εργαζομένου λόγω κατάργησης της θέσης του ή για άλλους λόγους που δεν οφείλονται σε υπαιτιότητά του. Αυτή η ρύθμιση προφανώς εξυπηρετεί τη διευκόλυνση των απολύσεων στις αντίστοιχες περιπτώσεις. Δεύτερον, η ανατροπή του τρόπου θεμελίωσης του συνταξιοδοτικού δικαιώματος. Πλέον δεν αρκεί η συμπλήρωση του απαιτούμενου συντάξιμου χρόνου αλλά θα πρέπει να συντρέχει και η συμπλήρωση του απαιτούμενου ορίου ηλικίας. Έτσι, μια πιθανή αύξηση του απαιτούμενου συντάξιμου χρόνου πριν τη συμπλήρωση του ορίου ηλικίας μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την απώλεια του δικαιώματος συνταξιοδότησης με ό,τι συνεπάγεται αυτό (την επιστροφή στη μισθωτή εργασία)! Τέλος, προβλέπεται η έκδοση Ενιαίου Κανονισμού Παροχών Υγείας με αποτέλεσμα την εξίσωση των παροχών προς τα κάτω.

Σε ό,τι αφορά το ΙΚΑ και τους ασφαλισμένους σε αυτό από 1-1-1993, οι νόμοι του '90-'92 αποσυνέδεσαν τον προσδιορισμό του ύψους της κατώτατης σύ-

νταξης από τα 20 ημερομίσθια ανειδίκευτου εργάτη, που ίσχυε μέχρι την ψήφιση των τριών αυτών νόμων [34], και καθιέρωσαν την τελευταία πενταετία (αντί της τελευταίας διετίας, που ίσχυε πριν την ψήφιση αυτών των νόμων) ως βάση υπολογισμού του συντάξιμου μισθού, με αποτέλεσμα το σύνολο των συντάξεων του ΙΚΑ να υποστεί μια μείωση της τάξης του 20%. Έτσι όταν ψηφίστηκε ο νόμος Ρέππα, και μετά την παρέλευση 10 χρόνων, το 80% των συνταξιούχων του ΙΚΑ είχε ήδη στριμωχθεί σ' αυτά τα εξευτελιστικά όρια της κατώτατης σύνταξης. Στην ουσία δηλαδή οι νόμοι αυτοί αποσυνέδεσαν τη σύνταξη από τις αυξήσεις του άμεσου μισθού οι οποίες είναι αποτέλεσμα της ταξικής πάλης.

Σε ό,τι αφορά το δημόσιο και τις ΔΕΚΟ-Τράπεζες, ο υπολογισμός των συντάξεων με βάση τα πεντηκοστά και όχι τα τριακοστά πέμπτα, που ίσχυε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '90, οδήγησε τους ασφαλισμένους από 1-1-1983 μέχρι 31-12-1992 σε μια σύνταξη «30% μικρότερη απ' όσους ασφαλίστηκαν πριν το 1982. Επιπλέον, όσοι ασφαλίστηκαν μετά την 1-1-1993, θα έχουν 20-50% μικρότερη σύνταξη από εκείνον που ασφαλίστηκε για πρώτη φορά μέχρι το 1992» [35].

Ο νόμος Ρέππα επανέφερε γι' αυτήν την κατηγορία ασφαλισμένων (από 1-1-83 έως 31-12-92) τον υπολογισμό της σύνταξης με βάση τα τριακοστά πέμπτα. Κατ' αρχήν, η μικρή αύξηση της σύνταξης, που προκύπτει από τη ρύθμιση, θα ...συνταξιοδοτηθεί μαζί με την συνταξιοδότηση αυτής της κατηγορίας ασφαλισμένων —για τους ασφαλισμένους μετά την 1-1-93 ισχύει πάντα ο υπολογισμός της σύνταξης βάσει των πεντηκοστών. Δεύτερον, η μικρή αυτή αύξηση εξανεμίζεται από τη μείωση των συντάξιμων αποδοχών, που θα προκύψει: α) από την ετήσια μείωση κατά 1% του ποσοστού αναπλήρωσης, από την 1-1-2008, ώστε σε 10 χρόνια (το 2017) να μειωθεί αυτό από 80% σε 70% —ποσοστό που ισχύει ήδη για τους ασφαλισμένους μέχρι 31-12-92 στο ΙΚΑ- β) από τον υπολογισμό των συντάξιμων αποδοχών, μετά την 1-1-2012, βάσει του μέσου όρου των αποδοχών της τελευταίας διετίας. Από το 2008 έως το 2012 οι συντάξιμες αποδοχές υπολογίζονται ως εξής: βάσει των αποδοχών του τελευταίου έτους (αντί του τελευταίου μήνα που ισχύει σήμερα) το 2008, βάσει των δύο τελευταίων ετών το 2009 κ.ο.κ., μέχρι να «συμπληρωθεί» η πενταετία το 2012. Έτσι, από το 2013 και μετά οι συντάξεις μειώνονται ως και 35%.

Ο νόμος Ρέππα αύξησε το ποσοστό αναπλήρωσης από 60% σε 70% των συντάξιμων αποδοχών για όσους «ιδιωτικούς» και «δημόσιους» ασφαλίστηκαν μετά την 1-1-93 και θα έχουν 35 έτη ασφάλισης — κάτι που προβλήθηκε ως ένα από τα θετικά της ρύθμισης. Αυτή η αύξηση όμως αφορά λίγους ασφαλισμένους. Και αυτό γιατί η πλειονότητα των συνταξιούχων του ΙΚΑ παίρνει την ελάχιστη σύνταξη με 4.500 ένσημα (δηλ. 15 έτη ασφάλισης) ή ακόμα λιγότερο, στην περίπτωση

[34] Το εργατικό κίνημα είχε αποσπάσει από τις κυβερνήσεις της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ μια σταδιακή αύξηση των κατώτατων συντάξεων ΙΚΑ, από 10 ημερομίσθια ανειδίκευτου εργάτη, που ήταν το 1976, σε 20 στα μέσα της δεκαετίας του '80.

[35] Έθνος, 12-1-2001.

των μερικώς απασχολούμενων, και επομένως λίγη σημασία έχει αν το ποσοστό αναπλήρωσης είναι 60% ή 70% [36]. Ας έχουμε υπόψη μας ότι ο τρόπος υπολογισμού της σύνταξης στο ΙΚΑ βγαίνει μέσα από ένα σύνθετο αλγόριθμο, ανάλογα με την ασφαλιστική κλάση στην οποία εντάσσεται ο ασφαλισμένος. Σκοπός αυτού του τρόπου υπολογισμού είναι, πρώτον, να ρίχνει χαμηλά το λεγόμενο οργανικό μέρος της σύνταξης, το οποίο δεν αντιστοιχεί καθόλου στις εισφορές που πληρώνει ο ασφαλισμένος και δεύτερον, να σπρώχνει τους ίδιους τους εργάτες στην αποδοχή της εισφοροδιαφυγής, αφού μετά από ένα σημείο τα ένσημα δεν έχουν κανένα πρακτικό αντίκρισμα. Εν ολίγοις, το σύστημα στο ΙΚΑ είναι φτιαγμένο έτσι, ώστε να στριμώχνεται η συντριπτική πλειονότητα των εργαζόμενων στην κατηγορία και τις αποδοχές της κατώτατης σύνταξης.

Ανάλογες μειώσεις υπέστησαν μετά το '90-'92 οι συντάξεις και άλλων Ταμείων, καθώς και οι αναπηρικές, με το όριο ολικής αναπηρίας να ανεβαίνει στο 67%. Κάτι που, βεβαίως, ισοδυναμεί με δραστικό περιορισμό τους.

Με τους τρεις νόμους που ψηφίστηκαν τη χρονική περίοδο 1990-'92, από 1-1-2002, τα επιδόματα Χριστουγέννων, Πάσχα και άδειας (ο 13ος και ο 14ος μισθός) δε λαμβάνονται υπόψη για τον υπολογισμό της σύνταξης, η οποία, σύμφωνα με το νόμο Ρέππα υπολογίζεται βάσει των 5 καλύτερων μισθολογικών ετών των 10 τελευταίων ετών. Επίσης αυξήθηκαν ήδη δύο φορές τα ασφάλιστρα για όλους τους εργαζόμενους, ανεξαρτήτως ασφαλιστικού φορέα, ενώ θεσμοθετήθηκε καταβολή ασφάλιστρων και στο δημόσιο. Αυξήθηκε στο 25% η συμμετοχή των εργαζόμενων και των συνταξιούχων στα φάρμακα. Τώρα το νομοσχέδιο Πετραλιά έρχεται να αυξήσει τα απαιτούμενα ένσημα για την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και τις παροχές σε χρήμα σε περίπτωση ασθένειας από 50 σε 100 και 120 αντίστοιχα! Η ρύθμιση αυτή θα εφαρμοστεί σταδιακά από 1-1-2009 με αύξηση 10 ενσήμων ανά έτος. Στην πράξη αυτό σημαίνει ότι πολλοί εργαζόμενοι που δουλεύουν part-time αποκλείονται από την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και την ασφάλιση ασθένειας...

Όπως είπαμε, η καταβολή της κατώτατης σύνταξης του ΙΚΑ προϋποθέτει τη συμπλήρωση 4.500 ενσήμων (από 4.050 που ίσχυε μέχρι το '90-'92). Σύμφωνα με το νόμο Ρέππα, όσοι είχαν 3.500 ένσημα και συνταξιοδοτήθηκαν πριν τις 31-12-2007 έλαβαν το συγκλονιστικό ποσό σύνταξης των 255-340 ευρώ —μια ακόμα γενναιόδωρη ρύθμιση για εκείνη την «τιμημένη εργατιά» που ταλαιπωρήθηκε περισσότερο από τους άλλους στη μαύρη εργασία. Η συγκεκριμένη ρύθμιση επεκτείνεται τώρα για δύο ακόμη χρόνια. Οποία φιλανθρωπία...

Επιπλέον το νομοσχέδιο Πετραλιά έρχεται συνολικά να μειώσει ακόμα περισσότερο τις συντάξεις σε όλους του κλάδους καθώς βάζει ως ανώτατο όριο για την επικουρική σύνταξη το 20% της κύριας (που γίνεται ακόμα μικρότερο για τη μειωμένη σύνταξη —8% για τη σύνταξη με βάση τη 15ετία)! Σε πολλές περιπτώσεις

[36] Ο νόμος Ρέππα προέβλεπε τη γελοία αύξηση της κατώτατης σύνταξης από το άθλιο ποσό των 70.000 δραχ. στο εξίσου άθλιο των 120.000 δραχ τότε προσδιοριζόμενο ως το 70% του κατώτατου μισθού της Ε.Γ.Σ.Σ.Ε.

πρόκειται για τεράστια μείωση της σύνταξης (πάνω από 40%) με στόχο όπως πάλι την εξίσωση προς τα κάτω... Στην περίπτωση που το ποσοστό αυτό είναι μεγαλύτερο θα αναπροσαρμοστεί σταδιακά εντός μιας οκταετίας από 01.01.2013, με ισόποση ετήσια μείωση στο ποσοστό αυτό.

Αντιθέτως, οι εισφορές των αφεντικών στα «ειδικά ταμεία» που εντάσσονται στο ΙΚΑ μειώνονται βάσει των διατάξεων του νομοσχεδίου Πετραλιά κάθε τρία χρόνια και μέσα σε μια 10ετία, αρχής γενομένης από 1.1.2013. Η απάτη σε αυτή τη ρύθμιση είναι ότι θα μειωθούν αντίστοιχα οι εισφορές των «εργαζομένων» αυξάνοντας σχετικά το κομμάτι του άμεσου μισθού, μειώνοντας όμως συνολικά τις ακαθάριστες αποδοχές. Επιπλέον, με την ένταξη των ταμείων στο ΙΚΑ απαλλάσσονται οι επιχειρήσεις από οφειλές τους, οι οποίες μεταφέρονται σε βάρος του ΙΚΑ (π.χ. η Εθνική Τράπεζα θα απαλλαγεί από υποχρεώσεις ύψους 25 εκατομμυρίων ευρώ).

Όσον αφορά τα βαρέα ένσημα ο νόμος Ρέππα είχε προβλέψει την επανεξέταση του καθεστώτος των βαρέων για τους εισερχόμενους στην αγορά εργασίας μετά την 1-1-2004 σύμφωνα με τη γνωστή τακτική «διαίρει και βασίλευε». Η τακτική που ακολουθεί το νομοσχέδιο Πετραλιά είναι διαφορετική καθώς δεν επανεξετάζεται σε αυτή τη χρονική συγκυρία το καθεστώς των βαρέων (για να αποφευχθούν νέα μέτωπα κινητοποιήσεων). Αντιθέτως επιλέγεται η οδός της αύξησης των ορίων ηλικίας. Συγκεκριμένα αυξάνονται τα όρια ηλικίας για τους ασφαλισμένους κατά 2 χρόνια, δηλαδή στα 55 από 53 για τη μειωμένη σύνταξη και στα 57 από τα 55 για την πλήρη σύνταξη με 7.500 βαρέα ένσημα σε σύνολο 10.500. Η ρύθμιση αυτή θα εφαρμοστεί σταδιακά από την 1-1-2013 με αύξηση του ορίου ηλικίας ένα εξάμηνο ανά χρόνο.

Βασική ρύθμιση του νόμου Ρέππα με στόχο την εξίσωση των συντάξεων προς τα κάτω ήταν και η ένταξη των ταμείων κύριας ασφάλισης τραπεζών, πρώην ΔΕΚΟ, συνεταιρισμών κ.α. στο ΙΚΑ με χρονικό ορίζοντα τις 31/12/2007. Αυτή η ρύθμιση εξυπηρέτησε επίσης την απαλλαγή των επιχειρήσεων, οι οποίες συστηματικά δεν κατέβαλαν τις προβλεπόμενες εισφορές, από τεράστια χρέη (π.χ. η ένταξη του ταμείου της Αγροτικής Τράπεζας στο ΙΚΑ είχε ως αποτέλεσμα την απαλλαγή της από ένα χρέος 3 δισ. ευρώ περίπου). Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο κινήθηκε και ο νόμος για το ασφαλιστικό των τραπεζών που ψηφίστηκε από την κυβέρνηση Καραμανλή τον Ιούλιο του 2005. Ο νόμος αυτός προέβλεπε την ένταξη των επικουρικών ταμείων των τραπεζών στο Ε.Τ.Ε.Α.Μ. και οδήγησε σε τεράστια μείωση των εισφορών των τραπεζών (ν. 3371/05). Σύμφωνα με μνημόνιο της κυβέρνησης προς την ΕΕ, ο νόμος αυτός θα «πρέπει να εκτιμηθεί ως πιλοτική εφαρμογή μιας λύσης που θα αξιοποιηθεί και σε άλλους κλάδους» και θα προβλέπει την ένταξη στο ΙΚΑ όλων των νέων εργαζομένων. Δεδομένου ότι πολλοί μισθωτοί εργαζόμενοι εμφανίζονται δήθεν ως ελεύθεροι επαγγελματίες, προς την ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και το ΠΔ 258/05 για ενιαίο ταμείο αυτοαπασχολούμενων και ελευθεροεπαγγελματιών (ΟΑΕΕ) βάσει του οποίου ενοποιήθηκαν το ΤΕΒΕ, το ΤΑΕ και το ΤΣΑ με αποτέλεσμα την αύξηση των εισφορών έως και 30% και τη μείωση των συντάξεων έως και 35,78% για όσους θα συνταξιοδοτηθούν μετά το 2009.

Οι ρυθμίσεις του νομοσχεδίου Πετραλιά σχετικά με το ζήτημα της «ενοποίησης των ταμείων» συνεχίζουν προς την ίδια ακριβώς κατεύθυνση. Καθώς η ένταξη αρκετών από τα ταμεία κύριας ασφάλισης στο ΙΚΑ δεν προχώρησε ενώ άλλα είχαν εξαιρεθεί από το νόμο Ρέππα (Δ.Ε.Η., Τράπεζα της Ελλάδος), το νομοσχέδιο Πετραλιά επανήλθε βάζοντας πολύ πιο στενά χρονικά όρια (4 μήνες από τη δημοσίευση του νόμου) σε μια προσπάθεια να κλείσει το ζήτημα. Επιπλέον, προβλέπεται η ενοποίηση των ταμείων κύριας και επικουρικής ασφάλισης ΤΣΑΥ (γιατρών), ΤΣΜΕΔΕ (μηχανικών) και του Ταμείου Νομικών στο Ενιαίο Ταμείο Ανεξάρτητα [sic] Απασχολούμενων ενώ τα ταμεία των εργαζόμενων στα ΜΜΕ (δημοσιογράφοι, τεχνικοί, κλπ) προβλέπεται να ενοποιηθούν, για ευνόητους λόγους, σε ξεχωριστό ταμείο (ΕΤΑΠ-ΜΜΕ). Σε ό,τι αφορά τα ταμεία επικουρικής ασφάλισης, η τακτική του τωρινού νομοσχεδίου διαφοροποιείται σχετικά καθώς προβλέπει την ίδρυση δύο νέων «ενιαίων ταμείων» εκτός από το ΕΤΕΑΜ και το ΤΕΑΔΥ. Πρόκειται για:

- το ΤΕΑΙΤ (Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης Ιδιωτικού Τομέα) στο οποίο προβλέπεται να ενταχθούν τα ταμεία επικουρικής ασφάλισης των εργαζόμενων σε ασφαλιστικές εταιρείες, στη χημική και φαρμακευτική βιομηχανία, στην πετρελαϊκή βιομηχανία, των εμποροϋπαλλήλων, των εκπαιδευτικών στα ιδιωτικά σχολεία κλπ.
- Το ΤΑΥΤΕΚΩ (Ταμείο Ασφάλισης Τραπεζών και Επιχειρήσεων Κοινής Ωφέλειας) στο οποίο προβλέπεται να ενταχθούν τα ταμεία επικουρικής ασφάλισης των εργαζόμενων στις τράπεζες και τις ΔΕΚΟ (ΗΣΑΠ, ΕΥΔΑΠ, ΟΤΕ, ΔΕΗ, κλπ).

Επιπλέον ξεχωριστό ταμείο επικουρικής ασφάλισης φτιάχνεται για τους στρατόματσους, ενώ προβλέπεται η ίδρυση δύο νέων ταμείων πρόνοιας (ΤΑΠΙΤ και ΤΠΔΥ) για τους ιδιωτικούς και τους δημόσιους υπάλληλους αντίστοιχα, όπου εντάσσονται όλα τα υπαρκτά ταμεία πρόνοιας. Κοινό χαρακτηριστικό σε όλα αυτά τα ταμεία επικουρικής ασφάλισης και πρόνοιας, όπως και στο ΕΤΑΠ-ΜΜΕ (και δευτερευόντως στο ΤΑΑΕ όπου η σύσταση του διοικητικού συμβουλίου είναι πιο περίπλοκη) αποτελεί το γεγονός ότι την πλειοψηφία στα διοικητικά τους συμβούλια θα έχουν οι «εκπρόσωποι» των εργαζόμενων και των συνταξιούχων, δηλαδή η συνδικαλιστική γραφειοκρατία. Από τη μία λοιπόν το νομοσχέδιο Πετραλιά προβλέπει τη μείωση της επικουρικής σύνταξης στο 20% της κύριας, αυξάνοντας επομένως αντίστοιχα, στην περίπτωση που οι εισφορές μείνουν σταθερές, και τα διαθέσιμα κεφάλαια που θα διαχειρίζονται τα επικουρικά ταμεία, από την άλλη προσφέρει περισσότερες «θέσεις εργασίας» στους συνδικαλιστές ως επενδυτές του έμμεσου μισθού των εργαζόμενων-«πελατών» τους. Φυσικά, το νομοσχέδιο προβλέπει τη συμμετοχή Κυβερνητικού Επιτρόπου στα Δ.Σ. των ταμείων με δικαίωμα αναστολής των αποφάσεών τους.

Οι ανωτέρω αλλαγές, καθώς και πολλές άλλες που υπάρχουν στα άρθρα των τεσσάρων ασφαλιστικών νόμων και του τωρινού νομοσχεδίου Πετραλιά, αρκούν από μόνες τους για να προσφέρουν στους εργαζόμενους έναν ανθυγιεινό και ελάχιστα ασφαλισμένο βίο, και μια εξευτελιστική σύνταξη στους συνταξιούχους.

Όστόσο, αν αυτοί οι νόμοι εξετασθούν σε συνδυασμό με τους εργασιακούς νόμους που ψηφίστηκαν από το 1990 μέχρι το 2005 σχετικά με τις «ευέλικτες μορφές εργασίας», τότε βλέπουμε ότι μας επιφυλάσσεται ένας βίος αβίωτος. Όλοι αυτοί οι εργασιακοί νόμοι θεσμοθέτησαν έναν πολύ πιο εντατικοποιημένο εργασιακό βίο για όλο και περισσότερους μισθωτούς.

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η ιδιομορφία του ελληνικού μοντέλου συσσώρευσης —εκτεταμένη αναπαραγωγή της μικρής ιδιοκτησίας, μικρή συγκέντρωση του κεφαλαίου— συνοδεύτηκε από την ύπαρξη και αναπαραγωγή μιας μεγάλης ποικιλίας μορφών άτυπης απασχόλησης. Όλες οι πιθανές μορφές άτυπης απασχόλησης βρίσκονται εδώ και δεκαετίες στο καθημερινό ρεπερτόριο εκμετάλλευσης ενός σημαντικού κομματιού της εργατικής τάξης: μαύρη-ανασφάλιστη εργασία, μερική, προσωρινή ή εποχιακή απασχόληση, δουλειά με το κομμάτι, απλήρωτη εργασία στην οικογενειακή επιχείρηση, «αυτοαπασχόληση» με δελτίο παροχής υπηρεσιών, απλήρωτες υπερωρίες, μισθοί κάτω από το βασικό... και πολλά ακόμη.

Η πολιτική του κράτους όσον αφορά τους νόμους που ρύθμιζαν τις εργασιακές σχέσεις μέχρι και τη δεκαετία του '80, μπορεί να χαρακτηριστεί κυρίως ως πολιτική «laissez-faire», πολιτική ανοχής στις παραβιάσεις της εργατικής νομοθεσίας από την πλευρά των επιχειρήσεων. Από το 1990 όμως και μετά, ξεκίνησε από την πλευρά του κράτους η προσπάθεια επέκτασης των όρων και των συνθηκών που επικρατούν στη μαύρη εργασία και τις άτυπες μορφές απασχόλησης στους τομείς εκείνους που παραδοσιακά επικρατούσε το μοντέλο της πλήρους και σταθερής εργασίας. Αυτό έγινε μέσα από τους νόμους 1892/90, 2639/98, 2874/00, 2956/01, 2972/01, 3144/03, 3174/03, 3250/04, 3385/05, 3377/05 και επιμέρους προεδρικά διατάγματα. Στην πραγματικότητα που διαμόρφωσαν αυτοί οι νόμοι, είναι πλέον δύσκολο να ξεχωρίσει κανείς τις συνθήκες της μαύρης εργασίας απ' αυτές της νόμιμης.

Στη συνέχεια παρουσιάζουμε το θεσμικό πλαίσιο που θέτουν αυτοί οι νόμοι για τη λεγόμενη «ευελιξία της εργασίας», φράση που χρησιμοποιείται για να ωραιοποιήσει τη νέα επίθεση των αφεντικών και του κράτους:

Απελευθέρωση των απολύσεων. Σύμφωνα με τον τελευταίο εργασιακό νόμο 2874/00 οι επιχειρήσεις που απασχολούν από 21-200 άτομα μπορούν να απολύουν 4 άτομα τον μήνα, οι άνω των 200 ατόμων το 2% του προσωπικού τους και οι κάτω των 21 απεριόριστο αριθμό.

Μερική Απασχόληση. Η μερική απασχόληση θεσμοθετήθηκε στην Ελλάδα το 1990, και το πλαίσιο λειτουργίας της συμπληρώθηκε από τους νόμους 2639/98 και 2874/00. Με το νόμο 2639 εισήχθησαν ρητά και στον ευρύτερο δημόσιο τομέα (και πρόσφατα στο Δημόσιο, τους ΟΤΑ και τα ΝΠΔΔ) συμβάσεις ορισμένου χρόνου μερικής απασχόλησης, με ανώτατη διάρκεια τους 6 μήνες και την 4ωρη ημερήσια απασχόληση. Το καθεστώς της μερικής απασχόλησης στον ευρύτερο δημόσιο τομέα διευρύνθηκε ακόμα περισσότερο με τους νόμους 3174/03 και 3250/04. Σύμφωνα με το νόμο 3174/03, οι οργανισμοί του ευρύτερου δημόσιου τομέα μπορούν να συνάπτουν συμβάσεις με επιχειρήσεις «μη-κερδοσκοπικού

χαρακτήρα» καθώς και με την Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης (Ε.Ε.Τ.Α.Α.) προκειμένου να καλύπτουν ανάγκες που έχουν σχέση με την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών (πρακτικά δηλαδή σε όλες τις θέσεις εργασίας...) Οι εργαζόμενοι σε αυτές τις επιχειρήσεις πρέπει υποχρεωτικά να εργάζονται με σύμβαση εργασίας ιδιωτικού δικαίου ορισμένου χρόνου μερικής απασχόλησης. Η ανώτατη διάρκεια της απασχόλησης ορίζεται σε αυτή την περίπτωση σε 24 μήνες, ενώ νέα σύμβαση μπορεί να συναφθεί με τον εργαζόμενο μετά την πάροδο τουλάχιστον δύο μηνών από τη λήξη της προηγούμενης. Ο χρόνος εργασίας πλέον δεν ορίζεται σε ημερήσια βάση αλλά σε εβδομαδιαία με ανώτερη διάρκεια τις 20 ώρες. Επίσης, με το νόμο 3250/04 θεσμοθετήθηκε η δυνατότητα να προσλαμβάνουν οι ίδιοι οι οργανισμοί του ευρύτερου δημόσιου τομέα μερικώς απασχολούμενους εργαζόμενους με συμβάσεις ιδιωτικού δικαίου ορισμένου χρόνου για την κάλυψη αναγκών αντίστοιχων με αυτές που ορίζονται από τον νόμο 3174. Η ανώτατη διάρκεια της απασχόλησης ορίζεται σε αυτή την περίπτωση σε 18 μήνες, ενώ νέα σύμβαση μπορεί να συναφθεί με τον εργαζόμενο μετά την πάροδο τουλάχιστον τεσσάρων μηνών από τη λήξη της προηγούμενης. Ο χρόνος εργασίας επίσης ορίζεται σε εβδομαδιαία βάση με ανώτερη διάρκεια τις 20 ώρες.

Εκ περιτροπής εργασία. Με το νόμο 2639/98 δόθηκε η δυνατότητα στα πλαίσια της ίδιας σύμβασης να υπάρχουν εναλλαγές πλήρους απασχόλησης με μη εργασία. Με αυτόν τον τρόπο είναι δυνατόν επιχειρήσεις να αποφεύγουν το κόστος της διαθεσιμότητας προσωπικού σε περιπτώσεις περιορισμού της δραστηριότητάς τους.

Διευθέτηση του χρόνου εργασίας. Ο νόμος 1892/90 έδωσε για πρώτη φορά στις επιχειρήσεις τη δυνατότητα εξαμηνιαίας διευθέτησης του χρόνου εργασίας, και συμπληρώθηκε από το νόμο 2639/98 που έδωσε τη δυνατότητα ετήσιας διευθέτησης, με ανώτατη ημερήσια απασχόληση το 10ωρο. Ο νόμος 2874/00 προχώρησε ακόμη παραπέρα με τη διαχείριση του διευθετημένου χρόνου στα πλαίσια του διευθυντικού δικαιώματος για 138 ώρες το χρόνο σε συνδυασμό με μείωση του ετήσιου εργάσιμου χρόνου κατά 92 ώρες. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε την ειδική ρύθμιση που έγινε για τις ΔΕΚΟ με τον 2601/98 και εφαρμόστηκε στην Ολυμπιακή με τον 2602/98, σύμφωνα με την οποία εισάγεται η μονομερής διευθέτηση του χρόνου εργασίας από τον εργοδότη, εφόσον δίνεται η δυνατότητα μονομερούς κατάρτισης του κανονισμού εργασίας. Οι ρυθμίσεις αυτές έμειναν πρακτικά ανεφάρμοστες καθώς καμία επιχείρηση δεν επωφεληθήκε του νόμου 1892, ενώ ο νόμος 2874 εφαρμόστηκε μόνο σε πέντε επιχειρήσεις. Αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο στο ότι η μαύρη εργασία και οι άτυπες μορφές απασχόλησης είναι κυρίαρχο καθεστώς σε ένα μεγάλο κομμάτι της ελληνικής οικονομίας (25-40% του ΑΕΠ σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της ΓΣΕΕ), κάτι που είναι σίγουρα πιο συμφέρον για τους καπιταλιστές. Από την άλλη μεριά στις μεγάλες επιχειρήσεις όπου κυριαρχούν «τυπικές» μορφές απασχόλησης, η εφαρμογή των ρυθμίσεων εμποδίστηκε επειδή αφενός τέθηκε ως προϋπόθεση η σύμφωνη γνώμη του συνδικάτου ή της πλειοψηφίας των εργαζόμενων και αφετέρου επειδή τα αφεντικά δεν ήθελαν να εφαρμόσουν ρυθμίσεις που προέβλεπαν τη μείωση του

εργάσιμου χρόνου. Επιπλέον τα αφεντικά αντέδρασαν στην αύξηση του κόστους επιμήκυνσης του εργάσιμου χρόνου που επέφερε ο νόμος 2874 καθώς το κόστος τόσο της υπερεργασίας όσο και των υπερωριών (για τις πρώτες 120 ώρες υπερωριακής απασχόλησης) αυξήθηκε από 25% σε 50% επί του ωρομισθίου. Επίσης, η υπερεργασία περιορίστηκε σε 3 μόνο ώρες την εβδομάδα (από την 41η ώρα μέχρι τη 43η αντί της 48ης που ίσχυε προηγουμένως) και ονομάστηκε ιδιόρρυθμη υπερωρία. Το κράτος απάντησε στις αντιδράσεις αυτές τετραπλασιάζοντας τις χορηγήσεις αδειών υπερωριακής απασχόλησης μέσα στα πρώτα τέσσερα χρόνια εφαρμογής του νόμου 2874 [37].

Έτσι λοιπόν, προκειμένου να λυθούν τα «προβλήματα» που παρουσιάστηκαν κατά την εφαρμογή των προηγούμενων ρυθμίσεων, ψηφίστηκε ο νόμος 3385/05. Ο νόμος 3385 επανέφερε τόσο το θεσμό της υπερεργασίας στα ισχύοντα προ του νόμου 2874 όσο και το 48ωρο ως νόμιμο ανώτατο εβδομαδιαίο ωράριο (!). Το 40ωρο ορίζεται πλέον ως «συμβατικός εβδομαδιαίος χρόνος εργασίας». Η υπερεργασία επιμηκύνθηκε σε 5 ώρες την εβδομάδα (ή 8 ώρες σε περίπτωση θημερης εργασίας) με παράλληλη μείωση της προσαύξησης στην αμοιβή από 50% σε 25%. Οι ρυθμίσεις για τις υπερωρίες παρέμειναν ως είχαν με μόνη διαφορά τη μείωση του κόστους των παράνομων υπερωριών από 150% σε 100% επί του ωρομισθίου και τη σημειολογική μετονομασία τους σε «κατ' εξαίρεση υπερωρίες»

Όσον αφορά δε την ελαστική διευθέτηση του χρόνου εργασίας ο νόμος 3385 προβλέπει τη δημιουργία δύο συστημάτων: ένα σύστημα τετράμηνης διάρκειας και ένα σύστημα ετήσιας διάρκειας. Στην περίπτωση του συστήματος τετράμηνης διάρκειας επιτρέπεται για μια χρονική περίοδο μέχρι τέσσερις μήνες να απασχολούνται οι εργαζόμενοι δύο ώρες την ημέρα πλέον του οκταώρου. Στην περίπτωση του συστήματος ετήσιας διάρκειας ο μέγιστος διευθετούμενος χρόνος εργασίας ορίζεται σε 256 ώρες από 138, με ανώτερο όριο αυξημένων ωραρίων τις 32 εβδομάδες το χρόνο. Το σύστημα αυτό δε συνδέεται με την παράλληλη μείωση του ετήσιου εργάσιμου χρόνου, όπως προέβλεπε ο Ν. 2874/00. Για το σύστημα τετράμηνης διάρκειας τίθεται ως προϋπόθεση η ύπαρξη ενός «πρακτικού συμφωνίας» ανάμεσα στην εργοδοσία και το συνδικάτο (ή, εν τη απουσία αυτού, το συμβούλιο εργαζόμενων). Στην περίπτωση που τίποτα από τα δύο δεν υπάρχει, απαιτείται η συμφωνία του συνόλου των εργαζόμενων της επιχείρησης. Η τελευταία προϋπόθεση δεν ισχύει για το σύστημα ετήσιας διάρκειας, κάτι που νομιμοποιεί την πλήρη αυθαιρεσία των αφεντικών! Τέλος, ο ανώτατος χρόνος ημερήσιας εργασίας με καθεστώς διευθέτησης είναι το δεκάωρο αντί του δωδεκάωρου που ίσχυε μέχρι σήμερα. Το δωδεκάωρο παραμένει ως ανώτατος ημερήσιος χρόνος απασχόλησης (με υπερωρίες) στην περίπτωση που δεν ισχύει σύστημα διευθέτησης.

Απελευθέρωση Ωραρίου Λειτουργίας Καταστημάτων. Ο νόμος 3377/05 καθιέρωσε σε εθνική κλίμακα ενιαίο ωράριο λειτουργίας των κα-

[37] Γ. Κουζή, Οι πρόσφατες ρυθμίσεις για τον χρόνο εργασίας, *Ενημέρωση του ΙΝΕ-ΓΣΕΕ*, τ. 121, 2006.

ταστημάτων. Σύμφωνα με αυτό η λειτουργία των καταστημάτων επιτρέπεται από τις 5 το πρωί μέχρι τις 9 το βράδυ τις καθημερινές και από τις 5 το πρωί μέχρι τις 8 το βράδυ το Σάββατο. Παράλληλα έδωσε τη δυνατότητα στα οικεία νομαρχιακά συμβούλια να επιμηκύνουν το ωράριο αυτό κατά το δοκούν. Οι απόψεις των «ενδιαφερόμενων οργανώσεων», των σωματείων δηλαδή των αφεντικών και των εργαζόμενων, έχουν μόνο γνωμοδοτικό χαρακτήρα!

Συστήματα Βάρδιας. Με το νόμο 1892/90 δόθηκε η δυνατότητα σε βιομηχανικές μονάδες, ανεξάρτητα αν θεωρούνται διαρκούς πυράς ή όχι, να λειτουργούν καθ' όλο το 24ωρο. Με τον ίδιο νόμο παρέχεται η δυνατότητα λειτουργίας αυτόνομης 4ης βάρδιας, κατά τα Σαββατοκύριακα. Με αυτόν τον τρόπο είναι δυνατόν μελλοντικά να δοθεί η δυνατότητα μετακύλισης μέρους του ωραρίου το Σαββατοκύριακο.

Αποκέντρωση Συλλογικής Διαπραγμάτευσης – Τοπικά Σύμφωνα Απασχόλησης. Ο νόμος 2639/98 έδωσε τη δυνατότητα διάβρωσης του περιεχομένου των συλλογικών συμβάσεων. Σε περιοχές που έχουν χαρακτηριστεί ως προβληματικές είναι δυνατόν με τη σύμφωνη γνώμη ενός εργατικού κέντρου να ισχύσουν Τοπικά Σύμφωνα Απασχόλησης. Επίσης ανεξάρτητα από την ύπαρξη των Τοπικών Συμφώνων Απασχόλησης για νεοπροσληφθέντες είναι δυνατόν να υπογραφούν επιχειρησιακές συλλογικές συμβάσεις ή ακόμα και ατομικές.

Εταιρείες Προσωρινής Απασχόλησης (κοινώς Εταιρείες Ενοικίασης Εργαζόμενων). Ο νόμος 2956/01 θεσμοθέτησε τις εταιρείες προσωρινής απασχόλησης. Οι Ε.Π.Α. έχουν ως αντικείμενο την παροχή εργασίας από μισθωτούς τους σε άλλον εργοδότη (έμμεσο εργοδότη) με τη μορφή της προσωρινής απασχόλησης. Επίσης, μπορούν να παίζουν το ρόλο του διαμεσολαβητή στην «αγορά εργασίας» και να αναλαμβάνουν την αξιολόγηση ή και την κατάρτιση μισθωτών που εργάζονται σε άλλες επιχειρήσεις. Οι εργαζόμενοι που ενοικιάζονται σε άλλες επιχειρήσεις συνάπτουν σύμβαση ορισμένου ή αορίστου χρόνου με την Ε.Π.Α., ο μισθός τους ορίζεται από τις εκάστοτε συλλογικές συμβάσεις και δεν μπορούν να εργάζονται στον ίδιο έμμεσο εργοδότη για διάστημα μεγαλύτερο από δεκαέξι μήνες. Σε περίπτωση που συνεχίζουν να εργάζονται στον ίδιο έμμεσο εργοδότη πέραν αυτού του διαστήματος η σύμβαση εργασίας μεταξύ του μισθωτού με την Ε.Π.Α. μετατρέπεται σε σύμβαση εργασίας αορίστου χρόνου μεταξύ του μισθωτού και του έμμεσου εργοδότη. Οι ενοικιαζόμενοι εργαζόμενοι πρέπει να απολαμβάνουν τις ίδιες παροχές υγείας και ασφάλισης με τους «κανονικούς» εργαζόμενους του έμμεσου εργοδότη. Υποτίθεται ότι απαγορεύεται να «απασχολούνται» εργαζόμενοι σε έμμεσους εργοδότες όταν αντικαθιστούν απεργούς ή όταν ο έμμεσος εργοδότης το προηγούμενο έτος είχε πραγματοποιήσει ομαδικές απολύσεις εργαζόμενων στις ίδιες ειδικότητες (προφανώς πρόκειται για παραθυράκι...). Είναι ξεκάθαρο ότι πρόκειται για ένα ακόμα παράδειγμα υποτιμημένης εργασίας, νομιμοποιημένης μαύρης εργασίας, καθώς οι «ενοικιαζόμενοι» εξαιρούνται από τις παροχές που προβλέπονται στους εσωτερικούς κανονισμούς λειτουργίας των επιχειρήσεων (π.χ. βλ. ΟΤΕ), δε συμμετέχουν ή δεν έχουν δικαίωμα συμμετοχής

στα σωματεία κλπ.

Συμβασιούχοι Ορισμένου Χρόνου. Είναι γνωστή η ιστορία που επαναλαμβάνεται τα τελευταία 25 χρόνια, κυρίως στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, ότι στα πλαίσια του «πελατειακού κράτους» προσλαμβάνονται συμβασιούχοι ορισμένου χρόνου οι οποίοι όμως καλύπτουν πάγιες και διαρκείς ανάγκες. Οι εργαζόμενοι αυτοί είναι όμηροι της εκάστοτε κυβέρνησης και αποτελούν άριστη δεξαμενή ψήφων για τις εκλογές. Ωστόσο η συμφωνία που έγινε στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης μεταξύ των συνδικάτων και των αφεντικών έβαλε προσκόμματα σε αυτό το κόλπο καθώς όρισε κριτήρια για την ανανέωση των συμβάσεων, τη μέγιστη διάρκειά τους και το μέγιστο αριθμό ανανεώσεων προκειμένου να εξορθολογιστούν οι εργασιακές αυτές σχέσεις και να αποφευχθούν κινητοποιήσεις και καταδικαστικές αποφάσεις στα αστικά δικαστήρια. Στα πλαίσια αυτά, για λόγους εναρμόνισης της ευρωπαϊκής νομοθεσίας με την ελληνική και λόγω των κινητοποιήσεων των συμβασιούχων, εκδόθηκαν διαδοχικά τα διατάγματα 81/03, 180/04 και 164/04. Το ΠΔ 81/03 προέβλεπε ότι σε περίπτωση που η χρονική διάρκεια των διαδοχικών συμβάσεων υπερβαίνει τα δύο έτη και στο διάστημα των δύο αυτών ετών ο αριθμός των ανανεώσεων υπερβαίνει τις τρεις, τεκμαίρεται ότι με αυτές επιδιώκεται η κάλυψη πάγιων και διαρκών αναγκών με συνέπεια τη μετατροπή τους σε συμβάσεις αορίστου χρόνου. Διαδοχικές θεωρούνται οι συμβάσεις αν δε μεσολαβεί μεταξύ τους χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των 20 ημερών. Ωστόσο, το ΠΔ 81 περιελάμβανε μια σειρά εξαιρέσεων και ουσιαστικά απέκλειε τους εργαζόμενους στον ευρύτερο δημόσιο τομέα και το 70% των εργαζόμενων με συμβάσεις ορισμένου χρόνου γενικά. Λόγω των κοινωνικών αντιδράσεων και των κινητοποιήσεων των συμβασιούχων εκδόθηκε εν συνεχεία νέο ΠΔ, το 180/04, το οποίο όμως αφορούσε μόνο εργαζόμενους στον ιδιωτικό τομέα. Παρόλα αυτά και αυτό το ΠΔ ορίζει ένα σύνολο από εξαιρέσεις που αντιστοιχούν άλλωστε και στη γενικότερη κατεύθυνση της πολιτικής γύρω από τις εργασιακές σχέσεις όπως περιγράφηκε προηγουμένως. Συγκεκριμένα οι εξαιρέσεις αυτές είναι οι εξής:

- Λόγοι μορφής, είδους ή δραστηριότητας της επιχείρησης. (!;)
- Ειδικές ανάγκες όπως η προσωρινή αναπλήρωση μισθωτού, η εκτέλεση έργων περιοδικού χαρακτήρα και η προσωρινή σώρευση εργασίας (!)
- Αν η ορισμένη διάρκεια της απασχόλησης βρίσκεται σε συνάρτηση με εκπαίδευση ή κατάρτιση.
- Αν η εργασιακή σχέση αφορά τη διευκόλυνση μετάβασης του εργαζομένου σε συναφή απασχόληση.
- Αν η εργασιακή σχέση αφορά την πραγματοποίηση συγκεκριμένου έργου ή προγράμματος ή συνδέεται με συγκεκριμένο γεγονός.
- Αν η εργασιακή σχέση αναφέρεται στον τομέα των επιχειρήσεων αεροπορικών μεταφορών και των επιχειρήσεων που ασκούν δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών αεροδρομίου εδάφους και πτήσης.

Στο νέο αυτό ΠΔ το χρονικό διάστημα μεταξύ δύο διαδοχικών συμβάσεων εργασίας διευρύνεται από 20 σε 45 ημέρες. Ακόμη και αυτές όμως οι ρυθμίσεις δεν κάλυπταν τους «έκτακτους» εργαζόμενους στο δημόσιο τομέα καθώς υπάρχει σχε-

τική απαγόρευση στο άρθρο 103 του Συντάγματος. Παρά ταύτα και λόγω των κινητοποιήσεων των συμβασιούχων στον ευρύτερο δημόσιο τομέα (και εν μέσω διαφωνιών νομικών και δικαστών) εκδόθηκε το ΠΔ 164/04 που ρύθμισε τις εργασιακές σχέσεις των συμβασιούχων. Ωστόσο και σε αυτή την περίπτωση περιλαμβάνονται εξαιρέσεις που αποτυπώνουν τη γενικότερη κατεύθυνση της πολιτικής γύρω από τις εργασιακές σχέσεις. Εξαιρούνται λοιπόν οι εξής κατηγορίες:

- Σχέσεις επαγγελματικής κατάρτισης ή σχέσεις μαθητείας.
- Συμβάσεις και σχέσεις εργασίας που έχουν συναφθεί στο πλαίσιο ενός ειδικού προγράμματος κατάρτισης, ένταξης και επαγγελματικής επανεκπαίδευσης υποστηριζόμενου από τον ΟΑΕΔ.
- Συμβάσεις προσωρινής απασχόλησης με κατ' επάγγελμα δανεισμό προσωπικού (!)

Επιπλέον, προκειμένου να αποφευχθεί μελλοντικά η μετατροπή συμβάσεων ορισμένου χρόνου σε συμβάσεις αορίστου, το ΠΔ απαγορεύει τη σύναψη διαδοχικών συμβάσεων που υπερβαίνουν συνολικά τους 24 μήνες. Σε αυτή την περίπτωση, διαδοχικές θεωρούνται οι συμβάσεις αν δε μεσολαβεί μεταξύ τους χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών. Υπέρβαση του συνολικού χρόνου διάρκειας απασχόλησης επιτρέπεται μόνο για ειδικές κατηγορίες όπως τα διευθυντικά στελέχη και οι εργαζόμενοι που προσλαμβάνονται στο πλαίσιο συγκεκριμένου ερευνητικού προγράμματος ή επιδοτούμενου ή χρηματοδοτούμενου προγράμματος. Επιπλέον, το συγκεκριμένο ΠΔ όριζε και τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία θα μετατρέπονταν οι συμβάσεις των εργαζόμενων σε αορίστου χρόνου ως ακολούθως: η συνολική διάρκεια των διαδοχικών συμβάσεων θα πρέπει να καλύπτει τουλάχιστον 24 μήνες ως και τρεις μήνες πριν την έναρξη ισχύος του διατάγματος ανεξαρτήτως αριθμού ανανεώσεων ή τρεις τουλάχιστον ανανεώσεις πέραν της αρχικής σύμβασης με συνολικό ελάχιστο χρόνο απασχόλησης 18 μηνών μέσα σε συνολικό διάστημα 24 μηνών από την αρχική σύμβαση, και άλλα γραφειοκρατικά. Το συγκεκριμένο διάταγμα δεν καλύπτει, φυσικά, για μια ακόμη φορά όλες τις κατηγορίες εργαζόμενων, με σημαντικότερη τους εκπαιδευτικούς (αναπληρωτές, ωρομίσθιους) η ρύθμιση των συμβάσεων των οποίων γίνεται από το Υπουργείο Παιδείας. Τέλος, είναι σημαντικό να πούμε ότι η εφαρμογή του ΠΔ άφησε απέξω πολύ μεγάλο αριθμό συμβασιούχων, καλύπτοντας ένα μικρό μέρος αυτών, γεγονός που οδήγησε σε κινητοποιήσεις και δικαστικές προσφυγές τις οποίες όμως μπλόκαρε απόφαση του Αρείου Πάγου (του διαβόητου Ρωμύλου Κεδίκογλου) [38].

[38] Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση των καθαριστριών στα σχολεία.

Πολλές από αυτές τις εργαζόμενες εργάζονται στα σχολεία με συμβάσεις ορισμένου χρόνου πάνω από είκοσι χρόνια. Παρόλα αυτά το ΠΔ 164 δεν τις κάλυπτε και παραπέμφθηκαν στο Συμβούλιο της Επικρατείας προκειμένου να διαπιστωθεί αν καλύπτουν «πάγιες και διαρκείς» ανάγκες! Μετά από τις κινητοποιήσεις και τις απεργίες που έκαναν, η κυβέρνηση Καραμανλή αναγκάστηκε τελικά να τις «μονιμοποιήσει» με συμβάσεις μειωμένης απασχόλησης 0,5 - 1 - 1,5 - 2 - 2,5 - 3 - 3,5 - και 4 ωρών εργασίας την ημέρα, πράγμα που ουσιαστικά θα έχει ως αποτέλεσμα να μην καταφέρουν να συμπληρώσουν τον απαιτούμενο αριθμό ενσήμων για να συνταξιοδοτηθούν.

Αυτό που δεν τονίστηκε όσο έπρεπε, σχετικά μ' αυτούς τους νόμους, είναι η θεσμοθέτηση ενός ελάχιστου ασφαλισμένου ή/και ανασφάλιστου βίου για πάρα πολλούς μισθωτούς.

Σ' αυτούς τους νόμους εμπεριέχονται βασικά χαρακτηριστικά της συνεχιζόμενης μεταρρύθμισης του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης στα πλαίσια της γενικής αναδιάρθρωσης. Ένα από αυτά είναι η αύξηση του ορίου απολύσεων, η οποία δε στόχευε απλώς στη μείωση του άμεσου και έμμεσου κόστους εργασίας αλλά και στη διαρκώς μεγαλύτερη αύξηση του αριθμού των μισθωτών εκείνων που, λόγω της εργασιακής περιπλάνησης —η οποία θα χαρακτηρίζεται από μεγάλα διαλείμματα ανεργίας και κατάρτισης— θα αδυνατούν να συμπληρώσουν όχι μόνο τα 10.500 έτη που απαιτούνται για πλήρη σύνταξη, αλλά ακόμη και αυτά των 4.500 ετών που ήδη απαιτούνται για την καταβολή της κατώτατης σύνταξης. Για τον πλήρως απασχολούμενο εργαζόμενο, η απόλυση είναι η πόρτα που τον οδηγεί στην ανεργία και την αδυναμία, άρα, συμπλήρωσης των απαιτούμενων ετών έστω και για κατώτατη σύνταξη, στην επαγγελματική επανακατάρτιση (χωρίς έτη), και στην ημιαπασχόληση, ως έσχατη επιλογή, πράγμα που ίσως τον οδηγήσει σε μια σύνταξη μικρότερη της κατώτερης. Εννοείται ότι την ίδια κατάσταση βιώνουν και οι νέοι και νεοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας, οι οποίοι αρχίζουν συνήθως τον εργασιακό τους βίο με αρκετά χρόνια ημιαπασχόλησης ή «μαύρης» εργασίας, φθάνοντας 35 χρονών και έχοντας π.χ. 400 έτη όλα κι όλα. Πολλοί δε από αυτούς έχουν ήδη εργαστεί ως σπουδαστές/φοιτητές στις σχολές τους χωρίς έτη, και εναλλάσσονται πλέον από ημιαπασχόληση σε STAGE και ξανά ημιαπασχόληση —στα STAGE έχουν, δια νόμου, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη αλλά όχι ασφάλιση σύνταξης (έτη). Ελάχιστο ασφαλισμένο βίο προβλέπουν επίσης και τα Τοπικά Σύμφωνα Απασχόλησης, μέσω των οποίων επιτρέπεται δια νόμου η προσφορά εξειδικευμένης εργασίας, από καταρτισμένους/πτυχιούχους εργαζόμενους, με αμοιβή και έτη (και σύνταξη) που αντιστοιχούν στην ανειδίκευτη εργασία —κι αυτό, με τη δικαιολογία ότι είναι λίγες οι θέσεις εργασίας για υψηλά καταρτισμένους πτυχιούχους/εργαζόμενους και επομένως με τα ΤΣΑ γλυτώνουν τουλάχιστον από την ανεργία! Εδώ έχουμε, λοιπόν μια μεγάλη γκάμα τρόπων απαξίωσης του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης γενικά, και του συνταξιοδοτικού συστήματος ειδικά, μέσω της θεσμοθέτησης της εργασιακής περιπλάνησης.

Σε συνδυασμό, πάντα, με τους αλληπάλληλους νόμους και πρακτικές στα πλαίσια της γενικής αναδιάρθρωσης, και κυρίως με τους προαναφερόμενους εργασιακούς νόμους, ένα ακόμη κύριο χαρακτηριστικό της συνεχιζόμενης ασφαλιστικής μεταρρύθμισης είναι ο τρόπος υπολογισμού της σύνταξης. Στον παλαιότερο εργασιακό βίο, με τα χαρακτηριστικά του της πλήρους απασχόλησης και των λίγων —και σύντομων— διαλειμμάτων ανεργίας, ο τρόπος υπολογισμού της σύνταξης δεν άλλαζε τον αναδιανεμητικό (έστω και εντός της τάξης) χαρακτήρα της κοινωνι-

κής ασφάλισης. Λίγο-πολύ, ένα μεγαλύτερο κομμάτι μισθωτών απ' το σημερινό, συμπλήρωνε τις προϋποθέσεις για πλήρη σύνταξη και σχετική (για την Ελλάδα) κρατική ή, μάλλον, κλαδική πρόνοια. Η οξύτητα των ταξικών αγώνων οδηγούσε το κεφάλαιο και το κράτος του σε διάφορων ειδών παροχές προς τους μισθωτούς με στόχο την άμβλυνση των αγώνων. Έτσι οι μισθωτοί πέτυχαν την καταβολή ενός κοινωνικού μισθού (σε χρήμα αλλά και σε μορφή παροχών και υπηρεσιών) ο οποίος δε δινόταν βάσει του τι «πρόσφερε» ο κάθε μισθωτός ξεχωριστά αλλά βάσει του τι «πρόσφεραν» οι μισθωτοί ενός κλάδου συλλογικά —στην ουσία, αν διαλύσουμε τις μυστικοποιημένες εκφράσεις της αστικής σκέψης, βάσει του μεγαλύτερου κομματιού υπεραξίας που τους επιστρεφόταν εξαιτίας της εκάστοτε οξύτητας των συλλογικών ταξικών αγώνων.

Αν λοιπόν επιμένουμε στην αλληλοσύνδεση των νόμων και των πρακτικών που αφορούν τη γενική αναδιάρθρωση των εργασιακών σχέσεων, το κάνουμε γιατί ισχυριζόμαστε ότι όσα πέτυχε εις βάρος μας το καπιταλιστικό κράτος τα τελευταία 15 χρόνια, στο επίπεδο της παραγωγής, είναι επιτακτική ανάγκη γι' αυτό να τα συμπληρώσει με αντίστοιχες επιθέσεις στο χώρο της διανομής, το κατεξοχήν πεδίο άσκησης «κοινωνικής πολιτικής». Το κράτος δεν επιχειρεί παρά να άρει την αναντιστοιχία μεταξύ των κλαδικά εξασφαλισμένων συντάξεων (η ελληνικού τύπου σοσιαλδημοκρατία) και της σε αυξανόμενο βαθμό ανασφαλούς, ατομικοποιημένης εργασιακής ζωής. Πιο συγκεκριμένα, η συνδυασμένη επίθεση στο πεδίο της παραγωγής και της διανομής όσον αφορά την ασφάλιση, δηλ. τη συλλογική αναπαραγωγή της τάξης, στοχεύει ξεκάθαρα στην απαξίωση της αναδιανεμητικής κοινωνικής ασφάλισης. Αυτό σταδιακά θα οδηγήσει τους μισθωτούς σ' ανταποδοτικά συστήματα για να «εξασφαλίσουν» την επιστροφή, ως σύνταξη, των ατομικών τους εισφορών. Το κράτος επιδιώκει να μην καθορίζει πια η οξύτητα των αγώνων ενός συλλογικού υποκειμένου, του «κλάδου» και γενικότερα της τάξης, την αναπαραγωγή του, αλλά η ατομική μέριμνα.

Πώς λοιπόν η απαξίωση της κοινωνικής ασφάλισης που και ο νόμος Ρέππα συνέχισε, άνοιξε την πόρτα στο ανταποδοτικό/κεφαλαιοποιητικό μοντέλο; Την απάντηση-πρόταση ανέλαβε να δώσει ο διοικητής του ΙΚΑ κ. Νεκτάριος εκ μέρους του κράτους, ήδη από τις αρχές του 2002 [39]: «Τα συστήματα κύριας σύνταξης λειτουργούν με την αναδιανεμητική μέθοδο χρηματοδότησης Pay-As-You-Go και [φευ!] διατηρούν ελάχιστα αποθεματικά». Όμως, τονίζει ότι «τα συστήματα επικουρικών συντάξεων συνήθως λειτουργούν με μερική ή πλήρη κεφαλαιοποίηση και είναι αυτά τα ταμεία που δημιουργούν τον όγκο των αποθεματικών της κοινωνικής ασφάλισης στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες». Λαμπρό παράδειγμα τέτοιας «βιομηχανικής κοινωνίας» η αμερικάνικη, που μαζί με άλλες έχει «εγκαίρως ολοκληρώσει τη μεταρρύθμιση της κοινωνικής ασφάλισης» αρχίζοντας την κεφαλαιοποίηση των επικουρικών συντάξεων απ' το 1975 αυξάνοντας έτσι τρελά τ' αποθεματικά! (Η περίπτωση Επρον για άγνωστους λόγους δεν αναφέρεται).

Τι είχε προτείνει δηλαδή ο κ. Νεκτάριος; Ότι «σύμφωνα με επιστημονικές

[39] Μ. Νεκταρίου, Τα αποθεματικά των ταμείων, Οικονομικός Ταχυδρόμος, 19-1-2002

[sic] αναλύσεις των 2 τελευταίων δεκαετιών και συνακόλουθες πολιτικές προσεγγίσεις των μεταρρυθμίσεων στα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης» πρέπει να καταλήξουμε σ' ένα μικτό σύστημα όπου το σχετικό βάρος του αναδιανεμητικού συστήματος (για την κύρια σύνταξη) θα περιορίζεται (και είδαμε καλά πώς ήδη γίνεται αυτό με νόμους και πρακτικές χρόνων) ενώ εισάγεται ο θεσμός του συμπληρωματικού κεφαλαιοποιητικού συστήματος για την επικουρική που «προσφέρει μεγαλύτερες εσωτερικές αποδόσεις» στους ασφαλισμένους και ίσως και πρόωρη συνταξιοδότηση [40]. Καθώς θα κεφαλαιοποιούνται τα επικουρικά και θ' αυξάνονται τ' αποθεματικά τους θα γίνουν οι «πρώτοι θεσμικοί επενδυτές» στις χρηματαγορές, επιχαίρει ο κ. Νεκτάριος, για να καταγγείλει όποιους «ποσοτικούς περιορισμούς υπάρχουν στις επενδύσεις των αποθεματικών». Στη δε περίπτωση της Ελλάδας βρίσκει απαράδεκτο το «εξαιρετικά περιοριστικό κανονιστικό πλαίσιο» για τις επενδύσεις των αποθεματικών. Όπως έχουμε πει, σύμφωνα με το νόμο 1611/1950, όλα τ' αποθεματικά δεσμεύονταν απ' την Τράπεζα της Ελλάδας με ειδικό επιτόκιο. Αρχές του '90 με διαδοχικές ρυθμίσεις καταργείται το «ειδικό επιτόκιο» και τ' αποθεματικά τοκίζονται με το τρέχον επιτόκιο καταθέσεων (το οποίο εδώ και μια δεκαπενταετία μειώνεται διαρκώς). Επίσης υποσχέθηκαν να επενδύσουν τα ταμεία το 20% των διαθέσιμων τους —το 2001 αυτό ανέβηκε σε 23%, ενώ βάσει του νόμου 3586/2007 που ψηφίστηκε μετά το σκάνδαλο των «δομημένων ομολόγων» [41] τα ταμεία μπορούν να επενδύουν άνευ ορίου σε ομόλογα σταθερού και κυμαινόμενου επιτοκίου και repos του ελληνικού δημοσίου (πλην των δομημένων ομολόγων), και το 23% των αποθεματικών τους σε μετοχές, ακίνητα,

[40] Σε αυτό βέβαια διαψεύστηκε καθώς το νομοσχέδιο Πετραλιά προβλέπει περιορισμό της επικουρικής σύνταξης.

[41] Ενδεικτικό παράδειγμα αυτής της απορρύθμισης είναι η υπόθεση των «δομημένων ομολόγων». Οι κρατικοί τίτλοι που έγιναν γνωστοί ως «δομημένα ομόλογα» διαφοροποιούνται από τα «συνηθισμένα» ομόλογα όσον αφορά την απόδοσή τους, η οποία δεν είναι σταθερή (δηλαδή το επιτόκιο μπορεί να κυμαίνεται). Στην περίπτωση της υπόθεσης των «δομημένων ομολόγων» (δωδεκαετούς διάρκειας) ορίστηκε ένα υψηλό σταθερό επιτόκιο για τα δύο πρώτα χρόνια και ένα κυμαινόμενο επιτόκιο για τα επόμενα δέκα, εξαρτώμενο, με θετική σχέση, από τα μακροχρόνια επιτόκια της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας. Δεδομένου ότι αφενός τα μακροχρόνια επιτόκια εξαρτώνται, με θετική σχέση, από το μέγεθος των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και αφετέρου ότι η οικονομική πολιτική της ΕΕ είναι μια πολιτική μικρών ελλειμμάτων, οι «ειδικοί» θεωρούν σίγουρο ότι οι αποδόσεις των «δομημένων ομολόγων» θα διαμορφωθούν γενικά σε χαμηλά επίπεδα μετά την πρώτη διετία. Παρόλα αυτά είναι γνωστό το γεγονός ότι διάφορα επικουρικά ασφαλιστικά ταμεία επέλεξαν να επενδύσουν τα αποθεματικά τους (συνολικού ύψους 280.000.000 ευρώ) σε ομόλογα τέτοιου είδους. Το πιο σκανδαλώδες όμως σε αυτή την ιστορία είναι άλλο: τα ομόλογα αυτά δε διατέθηκαν απευθείας από το κράτος προς τα επικουρικά ταμεία αλλά μέσω της Morgan Stanley, η οποία έπαιξε το ρόλο του «μεσίτη». Η μεσολάβηση αυτή έγινε, φυσικά, με το αζημιώτο για την τράπεζα καθώς συμφωνήθηκε μία ανταλλαγή (ένα swap στη γλώσσα των τεχνοκρατών). Η ανταλλαγή αυτή, που διατηρήθηκε μυστική, προέβλεπε την προπληρωμή των σταθερών αποδόσεων των δύο πρώτων ετών μέσω μιας αντίστοιχης μείωσης του ποσού που θα έπρεπε να καταβάλλει η τράπεζα για να τα αποκτήσει. Στη συνέχεια, τα δομημένα ομόλογα διοχετεύθηκαν μέσω μιας αλυσίδας συγκεκριμένων «επενδυτών» (κοινώς λαμόγιων) στα επικουρικά ταμεία χωρίς να έχουν

δομημένα ομόλογα (με κάποιους περιορισμούς ως προς το ακριβές ποσοστό που μπορεί να επενδυθεί σε «δομημένα ομόλογα») κλπ. Το 1994, άλλωστε, είχε καταργηθεί ο νόμος 1611/1950 και όλα τα διαθέσιμα των ταμείων επενδύονταν σε χρεόγραφα του Δημοσίου. Άρα, ως κρατήσουμε εδώ το πρώτο στοιχείο που θίγει ο κ. Νεκτάριος: το περιοριστικό πλαίσιο και η Τράπεζα της Ελλάδας ήταν βασικά εμπόδια για τη διαχείριση των αποθεματικών.

Στη συνέχεια γίνεται αναφορά σε πρόταση της επιτροπής της ΕΕ του 2000 σχετικά με την εναρμόνιση των διατάξεων για τα επαγγελματικά ταμεία. (Ας έχουμε υπόψη μας ότι το 25% των εργαζόμενων στην ΕΕ ανήκει σε κάποιο τέτοιο επαγγελματικό επικουρικό ταμείο). Τα ταμεία αυτά λειτουργούν στη βάση συμφωνίας μεταξύ εργοδοτών και εργαζόμενων ή μεταξύ ταμείων και εργαζόμενων. Μ' άλλα λόγια μπορεί να πληρώνουν εισφορές τ' αφεντικά και οι εργαζόμενοι ή μόνο οι εργαζόμενοι! Ας κρατήσουμε λοιπόν εδώ ένα δεύτερο στοιχείο: ο κ. Νεκτάριος κλείνει την πρότασή του συμφωνώντας σ' αυτό το τελευταίο, αφού τονίζει ότι με το «μικτό σύστημα» «ενισχύεται η ανάπτυξη και η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, με την αύξηση της θεσμικής αποταμίευσης και τη μείωση των συνολικών εισφορών». Θα ήμασταν κακόπιστοι αν το τελευταίο το μεταφράζαμε ως μείωση των εισφορών των αφεντικών;

Από την πλευρά του το κράτος, ό,τι είπε δια στόματος κ. Νεκταρίου, το πέρασε στα πλαίσια του νόμου Ρέππα όταν πρωτοκυκλοφόρησε αυτή η μπροσούρα:

α) «τα επικουρικά ταμεία θα διοικούνται από εκπροσώπους των εργαζόμενων και των εργοδοτών που πληρώνουν εισφορές» —να πως τα «περιοριστικά πλαίσια» και η Τράπεζα της Ελλάδας φεύγουν από τη μέση.

β) «με Συλλογική Σύμβαση Εργασίας τα συνδικάτα και οι εργοδότες σε επίπεδο επιχείρησης, ομίλου ή κλάδου και με ελάχιστο αριθμό τους 100 εργαζόμενους θα μπορούν να συνάπτουν ιδιωτικά συμβόλαια πρόσθετης ασφάλισης. Η παροχή των εργαζόμενων-μετόχων θα είναι ενός προκαθορισμένου ορίου και θα μπορούν ν' αποχωρούν νωρίτερα του χρόνου συνταξιοδότησης και να λαμβάνουν προκαθορισμένο μηνιαίο ποσό ή εφάπαξ παροχή σε συνάρτηση με το χρόνο και το ύψος των [ατομικών] εισφορών. Στο ταμείο πρόσθετης ασφάλισης θα εισφέρουν είτε οι εργαζόμενοι και οι εργοδότες είτε μόνο το ένα μέρος [μαντέψτε ποιο!] αναλόγως του περιεχομένου της Σύμβασης» [42].

μπει πραγματικά στην αγορά. Αυτός ο τρόπος διοχέτευσης διόγκωσε πλασματικά την τιμή αγοράς τους πάνω ακόμη και από την ονομαστική τους αξία. Δεδομένου λοιπόν ότι οι αποδόσεις των δύο πρώτων ετών είχαν προπληρωθεί στη Morgan Stanley, όχι μόνο αγοράστηκαν πανάκριβα αλλά και η απόδοσή τους θα ήταν εξαιρετικά χαμηλή. Έτσι λοιπόν τα επικουρικά ταμεία δάνεισαν το κράτος με ουσιαστικά μηδενικό επιτόκιο, ενώ ταυτόχρονα μέρος των αποθεματικών τους πέρασε στους ενδιαμέσους λόγω αφενός των φουσκωμένων τιμών αγοράς και αφετέρου της προπληρωμής της απόδοσης των δύο πρώτων ετών στη Morgan Stanley. Το πιο γελοίο σε όλη αυτή την υπόθεση είναι ότι όλοι όσοι συμμετείχαν στην κομπίνα έκαναν τον κινέζο καθώς υποκρίνονταν ότι δε γνώριζαν τη διαδρομή μέσω της οποίας έφτασαν τελικά τα ομόλογα στα επικουρικά ταμεία...

[42] Βλ. το άρθρο 7 του νόμου Ρέππα. Το κείμενο του νόμου Ρέππα υπάρχει στο διαδίκτυο (<http://www.ggka.gr/FOA0SJ5.pdf>)

Το κράτος λοιπόν έκανε πράξη τα σχέδιά του. Και τα συνδικάτα; Ο μηχανισμός μεσολάβησης, οι «εκπρόσωποί μας», που αντλούν την εναπομείνασα νομιμότητά τους από το πεδίο της διανομής και μιλάνε για «εθνική συνεννόηση» κάθε φορά που φοβούνται ότι θ' αποκαλυφθεί πως το κράτος τους είναι απλώς καπιταλιστικό και κάθε άλλο παρά ουδέτερο; Μα, δικαιώθηκαν! Όντας ήδη «συνεννοημένοι» με το κράτος και τ' αφεντικά, ζητούσαν εδώ και μια δεκαπενταετία ακριβώς τα ίδια πράγματα. Διαβάζοντας την μπροσούρα της Εθνικής Συνδιάσκεψης για το Ασφαλιστικό του 2001, βλέπουμε ότι η ΓΣΕΕ πρότεινε κι αυτή ένα «μικτό σύστημα» όπου η κύρια σύνταξη θα παραμένει κρατική και αναδιανεμητική βραδύμενη στην περίφημη «τριμερή χρηματοδότηση». Η επικουρική όμως θα είναι κεφαλαιοποιητική (δηλ. οι ατομικές εισφορές θα επενδύονται και οι συντάξεις θα είναι ανάλογες των αποδόσεων) και η επαγγελματική κομμάτι της. Τι ακριβώς διεκδικούσαν οι συνδικαλιστές και γιατί; Η ενοποίηση των επικουρικών ταμείων που πρότειναν είναι η διέξοδος που θα τους επιτρέψει να παίξουν πρωταρχικό ρόλο αφού θα καλύπτονται μαζικά εργαζόμενοι ενός τομέα (δημόσιου και ιδιωτικού), π.χ. στις τηλεπικοινωνίες. Ειδικά για την επαγγελματική πρότειναν να μπορούν εργοδότες και εργαζόμενοι με βάση συλλογικές συμβάσεις (και εδώ υπεισέρχονται οι συνδικαλιστές) να συστήνουν «αυτοδιαχειριζόμενα και αυτοδιοικούμενα» απ' τους ίδιους επαγγελματικά ταμεία (Funds) με μια εισφορά 1/1, με εισφορά μόνο του εργοδότη ή με εισφορά μόνο του εργαζόμενου. Γι' αυτό αντιτίθονταν στο νόμο του '92 που δε δίνει αυτή τη δυνατότητα. Η «συνδιαχείριση» αυτών των ταμείων, δηλ. η συμμετοχή των συνδικαλιστών στη διαχείρισή τους, απ' τη μια θα έχει ανταγωνιστικό χαρακτήρα προς την ιδιωτική ασφάλιση [43] και απ' την άλλη θα τους δίνει τη δυνατότητα να προτείνουν μορφές επένδυσης των αποθεματικών. Πρότειναν μάλιστα τον καθορισμό «ενδεικτικών ορίων για τους αναλαμβανόμενους επιχειρηματικούς κινδύνους στο σύνολο του χαρτοφυλακίου, με ευέλικτο πλαίσιο σε ό,τι αφορά τις τοποθετήσεις σε 'παράγωγα χρηματοοικονομικά προϊόντα'», κάτι που ρυθμίστηκε από την κυβέρνηση Καραμανλή με το νόμο 3586/07. Οι συνδικαλιστές δηλ. διεκδικούν ν' αναβαθμιστούν σε επενδυτές ενός μέρους του μισθού των εργαζόμενων, που θα είναι πια «πελάτες» τους. Το ζήτημα είναι αρκετά σοβαρό γιατί συνεπάγεται μια ιστορική μετεξέλιξη των συνδικάτων.

Επιπλέον, η ΓΣΕΕ, σύμφωνα με την αναλογιστική της μελέτη για το ασφαλιστικό του 2007, εξέφρασε την αντίθεσή της σε «οποιαδήποτε αύξηση των εισφορών» επειδή αυτή «θ' αποδειχθεί αντιπαραγωγική, αντι-αναπτυξιακή και πάντως θα οδηγήσει σε δυσμενή αποτελέσματα για το ίδιο το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης». Με άλλα λόγια, στηρίζουν τα αφεντικά που δε θέλουν να δίνουν περισσότε-

[43] Άλλωστε η ΓΣΕΕ έχει προτείνει την «ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των κοινωνικών κεφαλαίων», τη «δυνατότητα αξιοποίησης των περιουσιακών τους στοιχείων», τη «δυνατότητα αυτοτελούς επενδυτικής πολιτικής και ελεύθερης αξιοποίησης της περιουσίας των οργανισμών της κοινωνικής ασφάλισης με όρους που απολαμβάνουν οι ιδιωτικές ασφαλιστικές εταιρείες» προκειμένου να αρθεί η άνιση μεταχείριση!

ρα φράγκα για τον έμμεσο μισθό. Αντί αυτού, πρότειναν την πλήρη εφαρμογή του νόμου 3029/2002 με τη συμπλήρωση από τον κρατικό προϋπολογισμό πέραν του 1% του ΑΕΠ για τη διασφάλιση της πλεονασματικής λειτουργίας του ΙΚΑ-ΕΤΑΜ (μέχρι περίπου το 1,40% του ΑΕΠ). Παράλληλα πρότειναν την ένταξη 8 ειδικών Ταμείων και κλάδων κύριας ασφάλισης στο ΙΚΑ-ΕΤΑΜ το αργότερο μέχρι τις 1-1-2008 ώστε η μισθωτή εργασία να καλύπτεται, στο μέγιστο τμήμα της, από ένα και μόνο «βιώσιμο οικονομικά» ασφαλιστικό φορέα. Πρότασή τους ήταν επίσης η δημιουργία του Ειδικού Λογαριασμού Κοινωνικής Αλληλεγγύης με χρηματοδότηση μεταξύ άλλων από την παρακράτηση μέρους των εσόδων από τις «αποκρατικοποιήσεις».

Τόσο ο νόμος Ρέππα όσο και το νομοσχέδιο Πετραλιά απαντούν σε μεγάλο βαθμό στις «μεγάλες προσδοκίες» και τα αιτήματα των συνδικαλιστών. Ο νόμος Ρέππα προέβλεψε τη σύσταση των επαγγελματικών ταμείων, την ένταξη των «ειδικών ταμείων» κύριας ασφάλισης στο ΙΚΑ και τη συμμετοχή των συνδικαλιστών στη διοίκηση του ΕΤΕΑΜ. Γι' αυτό το λόγο τον υποδέχτηκαν με διθυράμβους ως «κατάκτηση του συνδικαλιστικού κινήματος», «καλύτερη δυνατή ρύθμιση», «νόμο με τον οποίο το συνδικαλιστικό κίνημα κεφαλαιοποίησε τους αγώνες του» [44]. Το νομοσχέδιο Πετραλιά, όπως προαναφέραμε, τους καθιστά πλειοψηφία της διοίκησης των επικουρικών ταμείων και προωθεί πιο αποφασιστικά την ένταξη των «ειδικών ταμείων κύριας ασφάλισης» στο ΙΚΑ και την ενοποίηση των επικουρικών ταμείων. Παραπέρα, η δημιουργία του «Ασφαλιστικού Κεφαλαίου Αλληλεγγύης των Γενεών» (ΑΚΑΓΕ) που προβλέπει το νομοσχέδιο Πετραλιά εντασσόταν και αυτή, όπως αναφέραμε, στα αιτήματα της ΓΣΕΕ. Το «fund» αυτό θα προκύψει από την παρακράτηση του 10% επί των εσόδων των ιδιωτικοποιήσεων, του 4% επί του ΦΠΑ και του 10% επί των «κοινωνικών πόρων» των ταμείων. Οι «κοινωνικοί πόροι» των ταμείων προέρχονται από διάφορες πηγές π.χ. παρακρατήσεις του ΤΣΜΕΔΕ στην εισαγωγή μηχανημάτων (0.1%) ή παρακρατήσεις του Ταμείου Επικουρικής Ασφάλισης στις πετρελαιοβιομηχανίες (1% επί του κύκλου εργασιών των εταιρειών πετρελαίου) κ.α.! Έτσι θα σχηματισθεί ένα γιγάντιο κεφάλαιο το οποίο θα επενδύεται σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου 3586/07. Τη διαχείριση του κεφαλαίου αυτού θα ασκεί αποκλειστικά η κυβέρνηση καθώς δεν προβλέπεται η συμμετοχή συνδικαλιστών στα διοικητικά όργανα [45].

Όλοι ικανοποιημένοι λοιπόν; Το κράτος εξακολουθεί να διαχειρίζεται το εθνικό μεταβλητό κεφάλαιο και τον κοινωνικό μισθό και ν' αξιοποιεί πολύ περισ-

[44] ΓΣΕΕ, *Η κοινωνική ασφάλιση στην Ελλάδα*, Αθήνα, 2002.

[45] Πέρα από την οικονομική σκοπιμότητα της δημιουργίας του ΑΚΑΓΕ σαφής είναι και η ιδεολογική του σκοπιμότητα. Πίσω από την αναφορά στους πόρους από το ΦΠΑ και τις «αποκρατικοποιήσεις» βρίσκεται η προσπάθεια ιδεολογικής νομιμοποίησης τόσο των ιδιωτικοποιήσεων όσο και της πιθανότατης αύξησης του ΦΠΑ. Επιπλέον εμφανίζεται επισήμως το καινούριο φρούτο της «αλληλεγγύης των γενεών» (ή του πολέμου μεταξύ γενεών όπως ονομάζεται από τους αχρείους νεοφιλελεύθερους ιδεολόγους της ομάδας G700). Στόχος της φιλολογίας αυτής είναι να στραφούν οι νέοι και πιο υποτιμημένοι εργαζόμενοι ενάντια στους μεγαλύτερους, τους γονείς τους, οι οποίοι δεν έχουν χτυπηθεί στον ίδιο βαθμό από τη νεοφιλελεύθερη αναδιάρθρωση μέχρι τώρα.

σότερο πια τ' αδρανοποιημένα αποθέματα· τα συνδικάτα μετατρέπονται σ' επενδυτικές εταιρείες συνδιαχειριζόμενα τα συσσωρευμένα αποθεματικά. Κι εμείς; Το προλεταριάτο, ως γνωστόν, δεν είναι ομογενοποιημένο. Όσοι ανήκουν στην (εκτεταμένη πια) ζώνη αόρατης ανασφάλιστης εργασίας («μαύροι» εργαζόμενοι, «καταρτιζόμενοι» στα προγράμματα του ΟΑΕΔ, η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών) και εφεδρικού εργατικού δυναμικού (άνεργοι—επιδοτούμενοι και μη) καλούνται να αναλάβουν ένα όλο και μεγαλύτερο κομμάτι του κόστους αναπαραγωγής της εργατικής τους δύναμης, κάτι που όμως αποτελεί πάντοτε επίδικο αντικείμενο της ταξικής πάλης καθώς το κεφάλαιο δεν πρόκειται να ξεμπερδέψει με τους αγώνες τόσο εύκολα. (Πάντως, στόχος των πολιτικών που ακολουθούνται είναι ο υποβιβασμός ενός όλο και μεγαλύτερου κομματιού της εργατικής τάξης στο επίπεδο της κατώτατης «εθνικής» σύνταξης). Ωστόσο, το ίδιο ισχύει και για τους άλλους, τους δήθεν υψηλόμισθους, οι οποίοι βρίσκονται μπροστά σε μια προσπάθεια επιβολής ενός όλο και πιο εντατικοποιημένου εργασιακού βίου που θα διαρκεί, σύμφωνα και με το νέο νομοσχέδιο, για περισσότερα χρόνια για να καταλήξουν να πάρουν και αυτοί χαμηλή σύνταξη. Κάπως έτσι ελπίζει το κεφάλαιο να αντιστρέψει προς όφελός του τη διαρκή κρίση στην οποία βρίσκεται λόγω της ταξικής πάλης, πράγμα που δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι θα καταφέρει...

Εν κατακλείδι, θα είχαμε άδικο αν στο κατωτέρω διάγραμμα, που δείχνει τη σχέση μεταξύ παραγωγικότητας της εργασίας και μέσου ακαθάριστου μισθού, ερμηνεύαμε την εξίσωση του ρυθμού μεταβολής των δύο μεγεθών μεταξύ 1982 και 1986 ως αποτέλεσμα των οξυμμένων ταξικών αγώνων της δεκαετίας του '70 (ένα μεγάλο τμήμα του παραγόμενου πλούτου προσφέρθηκε για την άμβλυση των ταξικών αγώνων) και την τεράστια αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας (και της απόκλισης μεταξύ των δύο μεγεθών) από το 1992 και μετά ως αποτέλεσμα της αναδιάρθρωσης, η οποία δεν τελείωσε ακόμα;

Σχετικά με τη γραφική παράσταση, αλλά και τα θριαμβευτικά κατά καιρούς δημοσιεύματα των οικονομικών σελίδων για τα κέρδη των ελληνικών επιχειρήσεων, όπως π.χ. η έρευνα της ICAP για το 2006 [46], έχουμε πάντως ένα σχόλιο και μια επιφύλαξη.

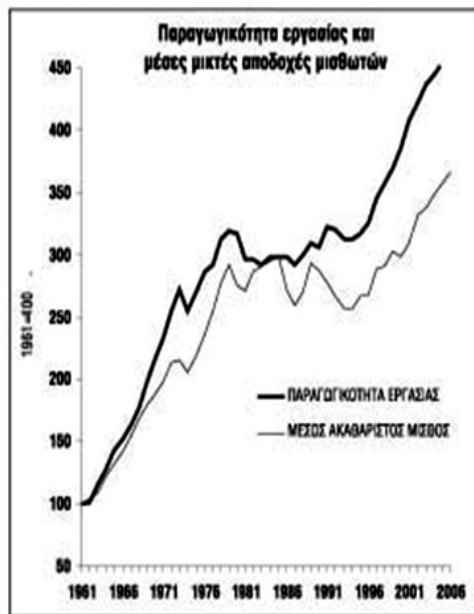
Σίγουρα η άντληση απόλυτης υπεραξίας και η υπερεκμετάλλευση ντόπιων και μεταναστών εργατών στις συντριπτικά πλειοψηφούσες μικρομεσαίες επιχειρήσεις χαμηλής οργανικής σύνθεσης κεφαλαίου, δηλ. έντασης εργασίας, είναι μια πιθανή εξήγηση της τεράστιας αυτής κερδοφορίας. Στις τράπεζες και τη ναυτιλία, όπου οι επενδύσεις σε σταθερό κεφάλαιο είναι σαφώς ψηλότερες, η εργασία είναι κατά πολύ παραγωγικότερη αποφέροντας μεγαλύτερα κέρδη. Επιφυλασσόμαστε όμως για την (απόλυτη) ακρίβεια αυτών των στοιχείων, καθώς σε συνθήκες παγκόσμιας ύφεσης τα κέρδη των ελλήνων καπιταλιστών φαντάζουν παραδοξότητα. Εξάλλου δεν είναι η πρώτη φορά που τα αφεντικά αυτοεγκωμιάζονται λίγο πριν βαρέσει το καμπανάκι. Επίσης, τα στοιχεία αυτά δεν αμφισβητούν την ύπαρξη κερδοφορίας εν παραλλήλω με την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους. Αλλά αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει το αντικείμενο μιας άλλης μελέτης.

Όπως ήδη αναφέραμε η μείωση του κόστους εργασίας επιδιώκεται και μέσω της επέκτασης της ζώνης ανασφάλιστης εργασίας. Όχι τόσο ως αύξηση του ποσοστού συμμετοχής της «παραοικονομίας» στο ΑΕΠ (ποσοστού που ήδη ανέρχεται στο 35%), όσο κυρίως, ως αύξηση του αριθμού των μισθωτών που στο εξής θα περνούν ένα μέρος του εργασιακού τους βίου στη ζώνη της ανασφάλιστης εργασίας.

Σ' αυτή τη ζώνη εντάσσονται και οι μετανάστες μισθωτοί, η διαθέσιμη, φθηνή εργατική δύναμη των οποίων βοηθάει τα αφεντικά να μειώσουν το κόστος εργασίας «ρίχνοντας» τα μεροκάματα σε συγκεκριμένους κλάδους. Γι' αυτό άλλωστε οι αλβανοί έγιναν δεκτοί με ενθουσιασμό από τα αφεντικά και το κράτος στις αρχές της δεκαετίας του '90 όταν η κερδοφορία των επιχειρήσεων είχε αρχίσει πάλι να πατώνει, οι «προβληματικές» επιχειρήσεις «εκκαθαρίζονταν», οι ώρες απεργίας αυξάνονταν κατακόρυφα και έμπαιναν μπρος νέοι νόμοι για την επέκταση των ελαστικών σχέσεων εργασίας—δηλ. σ' ένα κρίσιμο χρονικό σημείο της ταξικής

[46] Σύμφωνα με την έρευνα αυτή, κατά την οποία έγιναν αντικείμενο επεξεργασίας οι ισολογισμοί 25.972 εταιρειών Α.Ε. και ΕΠΕ, ο ρυθμός αύξησης των κερδών προ φόρων, εξαιρουμένου του χρηματοπιστωτικού τομέα, προσέγγισε το 60%. Αν στο ποσοστό αυτό προστεθούν τα ακόμα μεγαλύτερα ποσοστά κέρδους του χρηματοπιστωτικού τομέα και της ναυτιλίας, πολλές φορές άνω του 100%, μπορεί κανείς να αντιληφθεί στην πράξη τι σημαίνει ότι η Ελλάδα έχει το χαμηλότερο κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στην Ευρωπαϊκή Ένωση...

σύγκρουσης και της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης στην Ελλάδα. Αν αμφιβάλλει κανείς γι' αυτό, του θυμίζουμε τι δήλωσε στη δανέζικη *Week-Endavisen* στις 20-8-93, ο τότε υπουργός Εθνικής Οικονομίας Στέφανος Μάνος σε μια έξαρση ειλικρίνειας: «Είμαι ενθουσιασμένος με τους αλβανούς! Πρόκειται φυσικά για παράνομη εργασία, αλλά αυτό αποτελεί προϋπόθεση για να προσφέρουν την εργασία τους σε χαμηλή τιμή... Δεν επιθυμούμε να τους εμποδίσουμε να έρχονται...».

Είναι ομολογημένο λοιπόν, ότι, για το κεφάλαιο, οι μετανάστες είναι «ευπρόσδεκτοι» μέσα στη χώρα μόνο με την προϋπόθεση ότι είναι διαθέσιμοι και φτηνοί. Αν το κεφάλαιο ήταν αναγκασμένο να δίνει στους αλβανούς, πακιστανούς, βούλγαρους και σε όποιους άλλους μετανάστες μισθωτούς, τους μισθούς που παίρνουν και οι έλληνες μισθωτοί, δε θα είχε εξ αρχής κανένα συμφέρον να τους «υποδεχτεί» στην Ελλάδα. Ευνόητο είναι, επίσης, ότι το κεφάλαιο και το κράτος του δεν έχουν κανένα λόγο/συμφέρον να ακυρώσουν δια νόμου αυτήν την προϋπόθεση —να νομιμοποιήσουν, δηλαδή, όλους τους μετανάστες και να πράξουν έτσι, ενάντια στα συμφέροντά τους.

Αντίθετα, έχουν κάθε λόγο/συμφέρον να εξορθολογίζουν όλο και περισσότερο τις πολιτικές τους σχετικά με τη μετανάστευση, ώστε, μεταξύ άλλων, να εμφανίζονται ότι συμερίζονται τις ανησυχίες της «κοινής γνώμης» και των «εκπρόσωπων των εργαζόμενων» (ΓΣΕΕ) σχετικά με τα «προβλήματα που δημιουργήσε ο ερχομός τόσων λαθρομεταναστών», και ότι κάνουν το καλύτερο που μπορούν «για τη νομιμοποίηση των παράνομων οικονομικών μεταναστών». Έτσι, αυτό που η «κοινή γνώμη» και οι εργαζόμενοι εισπράττουν ως «νομιμοποίηση των μεταναστών» δεν είναι στην πραγματικότητα παρά η αναγκαία, για το κεφάλαιο και το κράτος του, πολιτική καταγραφής τους —μέσω της έκδοσης λευκής και πράσινης κάρτας ισχύος ενός έτους, που μπορεί στη συνέχεια να ανανεώνεται ανά διετία εφόσον αποδεικνύεται η πραγματοποίηση ενός ελάχιστου αριθμού ημερομισθίων (150–250 ημερομίσθια ανάλογα με το είδος της εργασίας). Με ποιο σκοπό; Με σκοπό τον έλεγχο και την πειθάρχησή τους αναφορικά με τον εργασιακό τους βίο καθώς και τον έλεγχο των μεταναστευτικών ροών, απαραίτητος όρος για την εφαρμογή των «σωστών» δόσεων μόνιμης εγκατάστασης και κυκλικού μοντέλου μετανάστευσης. Ωστόσο, πρέπει να σημειώσουμε ότι πάνω από τα 2/3 των μεταναστών είτε δεν κατάφεραν να αποκτήσουν πράσινη κάρτα είτε δεν είναι καν καταγεγραμμένοι από τις υπηρεσίες του καπιταλιστικού κράτους. Η πλειάδα νόμων και διαταγμάτων που έχουν ψηφιστεί και εκδοθεί με στόχο την καταγραφή των «παράνομων» μεταναστών (π.χ. οι νόμοι 2610/2001, 3386/2005 και 3536/2007) δε στέφθηκαν από επιτυχία καθώς χαρακτηρίζονται από εξαιρετική αυστηρότητα όσον αφορά τον αριθμό των ενσήμων και των δικαιολογητικών που απαιτούνται και από απίστευτα γραφειοκρατικές διαδικασίες [47]. Είναι χαρακτηριστικό ότι ελάχιστοι «παράνομοι» μετανάστες —μόλις 138.951 σε σύνολο 250.000 (αναλογία που ίσως να είναι

[47] Η πρώτη φάση καταγραφής με το Π.Δ. 358/97 αποτελεί εξαίρεση καθώς για την υποβολή της αίτησης για λευκή κάρτα απαιτούνταν η συνδρομή ορισμένων απλών προϋποθέσεων, γεγονός που επέτρεψε την καταγραφή ενός μεγάλου αριθμού μεταναστών. Ωστόσο, από τους 371.641 μετανάστες που υπέβαλλαν αίτηση για λευκή κάρτα το 42.7% δεν το πέτυχε, γεγονός που ίσως συνέβαλε στην απαξίωση της διαδικασίας «νομιμοποίησης» στη συνείδηση πολλών μεταναστών.

ακόμη μικρότερη καθώς ο αριθμός των «παράνομων» μεταναστών βασίζεται σε επίσημα πλην αναξιόπιστα στοιχεία)– συμμετείχαν στις διαδικασίες καταγραφής που προβλέπει ο νόμος 3386, γεγονός που εκφράζει την άρνηση των μεταναστών εργατών να συναινέσουν στις διαδικασίες ελέγχου και πειθαρχήσής τους. Η μερική αποτυχία της πολιτικής αυτής του κεφαλαίου εκφράζει επίσης την αντιφατικότητά της: από τη μια μεριά, οι μετανάστες είναι πιο πρόσφοροι προς εκμετάλλευση όταν είναι παράνομοι· από την άλλη, ο έλεγχός τους είναι αναγκαίος. Με άλλα λόγια οι αυστηρές προϋποθέσεις που τίθενται με στόχο τη διαιώνιση της αδυναμίας των μεταναστών και την αποδοτικότερη εκμετάλλευσή τους υπονομεύουν τον έλεγχό τους.

Το ελληνικό κράτος, όπως και τ' άλλα ευρωπαϊκά κράτη, θέλουν ν' ασκήσουν «ορθολογικό» έλεγχο στον όγκο και την κατανομή των ηλικιών των μεταναστών. Επειδή οι μετανάστες είναι ένα εργατικό δυναμικό που αποτελείται από μερίδες διαφορετικών ηλικιών, διαφορετικών ικανοτήτων και διαφορετικών ειδικεύσεων, τα κράτη θέλουν να ευνοήσουν την εισροή εκείνων των μερίδων που διαθέτουν τα «κατάλληλα» δημογραφικά χαρακτηριστικά που θ' ανταποκρίνονται στις κατά τόπους ανάγκες του κεφαλαίου. Παρόλο που τόσο ο νόμος 2610 όσο και ο νόμος 3386 είχαν προβλέψει την οργάνωση και τον έλεγχο της εισροής μεταναστών μέσω της ίδρυσης γραφείων ευρέσεως εργασίας στα προξενεία, δήλωσης εργοδοτικού ενδιαφέροντος μέσω ΟΑΕΔ, ετήσιας ανά περιφέρεια έκθεσης για τις «ανάγκες της αγοράς εργασίας» κλπ, τίποτα από αυτά δεν εφαρμόστηκε στην πράξη. Και σε αυτή την περίπτωση εκφράζεται μια βασική αντίφαση της νεοφιλελεύθερης μεταναστευτικής πολιτικής: από τη μια μεριά η «παρανομία» των μεταναστών είναι συμφέρουσα για το κεφάλαιο καθώς ρίχνει τα μεροκάματα, από την άλλη αυτό μπορεί να αποδειχτεί ανορθολογικό όσον αφορά τα «κατάλληλα» δημογραφικά χαρακτηριστικά της εργατικής δύναμης των μεταναστών που απαιτούνται για την αποδοτική αξιοποίησή της. Έτσι το κράτος είναι αναγκασμένο να παρεμβαίνει διαρκώς με αλληπάλληλες νομοθετικές ρυθμίσεις προκειμένου να διορθώνει τις αποτυχίες των πολιτικών της «απορρύθμισης».

Ο αριθμός των μεταναστών στην Ελλάδα φθάνει ήδη τα 1.100.000 άτομα. Αυτό που επιδιώκουν οι πολιτικές μετανάστευσης των τελευταίων ετών είναι:

α) Η εποχική απασχόληση μεταναστών και η επιστροφή στην πατρίδα τους με το «τέλος εποχής». Το ελληνικό κεφάλαιο χρεώνει έτσι σ' αυτούς το κόστος αναπαραγωγής της εργατικής τους δύναμης η οποία του προσφέρεται σε «χαμηλή τιμή» λόγω της «παράνομης εργασίας τους», που είπε κι ο Σ. Μάνος.

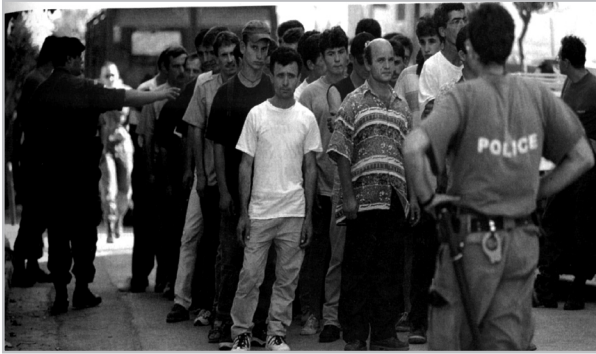
β) Η επιδοτούμενη από το κράτος μετεγκατάσταση επιχειρήσεων στα βόρεια σύνορα της χώρας, ώστε να έρχονται π.χ. οι βούλγαροι μισθωτοί το πρωί στο εργοστάσιο, να προσφέρουν τη μαύρη —πάντα— εργασία τους και να επιστρέφουν το απόγευμα στη Βουλγαρία. Με τα ίδια οφέλη (όπως και στην α' περίπτωση) για το ελληνικό κεφάλαιο και κράτος.

γ) Η αντιστροφή της κρίσης κοινωνικής αναπαραγωγής, για την οποία μιλήσαμε στο τέλος του προηγούμενου κεφαλαίου. Πράγματι, χάρη στους μετανάστες, που παρά τους αρχικούς σχεδιασμούς του κράτους τελικά έμειναν μόνιμα στη χώρα, ανανεώθηκε ο πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας και ξαναζωντάνεψαν τη

δεκαετία του '90 η ερημωμένη ύπαιθρος και οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις γενικά.

δ) Η παροχή φτηνών υλικών και σεξουαλικών υπηρεσιών στους ντόπιους υποτιμημένους ή/και εντατικοποιημένους εργάτες, δίνοντάς τους έναν υπηρέτη/μια υπηρέτρια για να τους υπηρετεί σ' ένα πλήθος εργασιών. Έτσι το κεφάλαιο πειθαρχεί τους ντόπιους με τη βοήθεια των μεταναστών και τους μετανάστες με τη βοήθεια των ντόπιων, εθnikοποιώντας και διαιρώντας το προλεταριάτο.

Η νομιμοποίηση των μεταναστών, όποτε γίνεται, γίνεται σε πολύ μικρούς αριθμούς και με πολύ αργούς ρυθμούς, κάτι που δεν αλλάζει τον κανόνα: το κεφάλαιο και το κράτος του δε νομιμοποιούν τους μετανάστες, γιατί το συμφέρον τους βρίσκεται στην παράνομη και άρα φτηνή εργασία τους, στη διπλά υποτιμημένη

μέσα στην ιεραρχική οργάνωση της εργασίας θέση τους.

Έπειτα, τη στιγμή που το κράτος προσπαθεί ν' αναδι-αρθρώσει, όπως έχουμε ήδη δείξει, βασικούς πυλώνες της διαδικασίας αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, όπως είναι η ασφάλιση και η υγεία, η νομιμοποίηση όλων των μεταναστών, άρα και η ένταξή τους σ' ασφαλιστικά ταμεία,

θα δυσχέρανε κατά πολύ αυτή την προσπάθεια. Ωστόσο, υπάρχουν δύο φαινομενικά αντικρουόμενες απόψεις που συνηγορούν για το αντίθετο. Η πρώτη, η ρατσιστική, που τη μοιράζονται πολλοί ντόπιοι, επαυξάνει στη νομιμοποίηση γιατί θεωρεί ότι μέχρι τώρα οι «λαθρομετανάστες» απομυζούν το κοινωνικό κράτος (υγεία, εκπαίδευση) χωρίς να πληρώνουν φόρους —«ξεχνώντας» ότι αν κάποιοι χρωστάνε δεν είναι οι μετανάστες το κράτος και τ' αφεντικά χρωστάνε σ' αυτούς.

Η δεύτερη, η αντιρατσιστική, παίρνει κι αυτή τοις μετρητοίς την προπαγάνδα περί «νομιμοποίησης του Χασάν», ισχυριζόμενη ότι η ένταξη των μεταναστών στα ταμεία «θα τα σώσει». Μάλιστα, κάποιοι ακραίοι «αυτόνομοι/νεοαριστεριστές» αντιρατσιστές ισχυρίζονται ότι τα ταμεία θα έχουν έτσι εισροές χωρίς εκροές, καθώς οι απελάσεις θ' απαλλάξουν το κράτος απ' την επιστροφή των εισφορών ως συντάξεις στους μετανάστες. Η άποψη αυτή «ξεχνάει» ότι οι «αρπαχτές» δεν μπορούν ούτε στοχεύουν στο «να σώσουν» ένα κοινωνικό ασφαλιστικό σύστημα για το οποίο έχει προειληφθεί η **πολιτική** απόφαση ν' απαξιωθεί [48]. Γιατί τελικά, αντίθετα μ' ό,τι ισχυρίζεται το κράτος, η ΓΣΕΕ και οι παραπάνω ρατσιστικές και αντιρατσιστικές απόψεις, το ζήτημα της κοινωνικής ασφάλισης δεν είναι λογιστικό.

[48] Η νομοθεσία γύρω από τη μετανάστευση νομιμοποιεί ουσιαστικά την εισφοροδιαφυγή των αφεντικών δίνοντας στους μετανάστες τη δυνατότητα να εξαγοράσουν μέρος των ενσήμων που τους λείπουν προκειμένου να πάρουν την πράσινη κάρτα (20% των απαιτούμενων ενσήμων σύμφωνα με το νόμο 3536/07, 150 ένσημα ανά χρόνο για τους «παράνομους» μετανάστες που θα επεδίωκαν να πάρουν την πράσινη κάρτα μέσω της διαδικασίας που προέβλεπε ο νόμος 3386/05, κλπ). Οι ρυθμίσεις αυτές δε στοχεύουν φυσικά στη «σωτηρία» των ασφαλιστικών ταμείων αλλά στη μείωση του κόστους εργασίας για τα αφεντικά: στη μείωση δηλαδή του έμμεσου μισθού των εργαζόμενων **γενικά**.

Η «αγωνιώδης προσπάθεια» του κράτους και της ΓΣΕΕ «να βρουν πόρους για τα ταμεία» παραείναι κακοστημένη για να μας πείσει. Μήπως δεν είναι παγκοίμως γνωστό ότι τ' αφεντικά με τη συνεργασία του κράτους:

α) δεν καταβάλλουν εισφορές ούτε για τους έλληνες μισθωτούς που εκμεταλλεύονται

β) χρωστάνε δισεκατομμύρια στο ΙΚΑ

γ) απαλλάσσονται όλο και περισσότερο —με νόμους του κράτους— από το βάρος αυτών των εισφορών

δ) μπορούν να μην εξοφλήσουν ποτέ αυτά που χρωστάνε στο ΙΚΑ μέσω ενός «διακανονισμού» μαζί του, ο οποίος μετατρέπει τα τεράστια χρέη τους σε μικρόποσες μηνιαίες δόσεις, οι οποίες καταβάλλονται πάντοτε με καθυστέρηση ετών...

Όσοι εξισώνουν έτσι την έκδοση πράσινης κάρτας με τη νομιμοποίηση «ξεχνούν» ότι ένας από τους κύριους στόχους της αναδιάρθρωσης είναι να γίνει αδύνατη η διάκριση ανάμεσα σε «μαύρη» και «νόμιμη» εργασία, να εντάσσονται περιοδικά στη ζώνη ανασφάλιστης εργασίας και στη συνεπαγόμενη υπερεκμετάλλευση όλο και περισσότεροι «κάτοχοι πράσινης κάρτας διαρκείας» —δηλαδή, ντόπιοι μισθωτοί. Κι όταν μιλάμε για «ντόπιους» σε λίγα χρόνια θα εννοούμε —χωρίς κανείς να μπορεί να φέρει αντίρρηση πάνω σ' αυτό— και τις παλαιότερες γενιές μόνιμα πια εγκαταστημένων μεταναστών.

Καθώς αυτά που συμβαίνουν στους χώρους εργασίας και στην αγορά εργασίας είναι αδύνατο πια να κρυφτούν, ακόμα και ο καθεστωτικός τύπος αναγκάζεται που και που ν' αναφέρεται σ' αυτά. Έστω για να παρουσιάσει «μικρές καθημερινές κοινωνικές ιστορίες» που ερεθίζουν τα φιλανθρωπικά αισθήματα. «Άννα κουράγιο...» ήταν ο τίτλος ενός άρθρου στην εφημ. «ΤΑ ΝΕΑ» (27-12-2001), που περιέγραφε αυτή την πραγματικότητα. Να ένα απόσπασμα απ' αυτό το άρθρο:

«Η Άννα είναι 26 χρονών, έχει μια μικρή κόρη και δουλεύει σε ένα μεγάλο σούπερ μάρκετ. Αναγκάζεται να εργάζεται με μερική απασχόληση αλλά «τρώει» θωρο και πληρώνεται ως पार्ट-τάιμ. Δουλεύει, σκύβει, ανέχεται, ξεροκαταπίνει, «βάζει» μέσα της την οργή. Βλέπει έξω τις στρατιές των ανέργων και αναγκάζεται να σιωπά. Να μην καταγγέλλει την παρανομία γιατί θα την απολύσουν. Συμβιβάζεται. Η Άννα είναι μία από τους χιλιάδες εργαζόμενους που αναγκάζονται να «υποκύπτουν» μπροστά στον εφιάλτη της ανεργίας. Αναγκάζονται να σιωπούν αποδεχόμενοι να εργάζονται με μειωμένες αποδοχές ή ακόμη και ν' αλλάξουν την σύμβαση εργασίας τους από πλήρη απασχόληση σε μερική».

Δεν είναι άραγε αρκετή η ανάγνωση αυτού του αποσπάσματος για να καταλάβει κανείς, ακόμη και οι αφελείς, ποιος κερδίζει από την αύξηση του ορίου απολύσεων, και πού αυτή αποσκοπούσε όταν έγινε νόμος το 2000; Γενικότερα, για να καταλάβει σε ένα λεπτό ότι η μαζική ανεργία είναι απαραίτητο συστατικό στοιχείο του καπιταλισμού;

Όλα τα βασικά μας επιχειρήματα επαληθεύονται από μια απλή ανάγνωση

αυτού του αποσπάσματος. Η 8ωρη εργασία της Άννας υποτιμάται και πληρώνεται ως παρτ-τάιμ. Η 8ωρη ασφαλιστική κάλυψη της Άννας υποτιμάται σε στοιχειώδη κάλυψη, που θα αποφέρει στην Άννα μια εξευτελιστική κατώτατη σύνταξη. Η ανασφάλεια στην αγορά εργασίας πειθαρχεί την Άννα, που είναι «μια από τους χιλιάδες εργαζόμενους που "υποκύπτουν" μπροστά στον εφιάλτη της ανεργίας» —την οποία οι ιδιοκτήτες αυτού του κόσμου παρουσιάζουν σα «φυσικό» ή «αναπόφευκτο» κακό. Σε αυτές τις συνθήκες, η Άννα καλείται ουσιαστικά να αναλάβει, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο που συνήθως σημαίνει εξάρτηση από την οικογένεια, ή τη μαύρη δουλειά, η ίδια το κόστος της κοινωνικά αναγκαίας αναπαραγωγής της εργατικής της δύναμης, αφού ολόκληρος ο μισθός της δεν αρκεί ούτε για την απλή επιβίωσή της.

Μιλώντας για συνθήκες στην αγορά εργασίας, να τι εξακριβώθηκε από «ελέγχους» του ίδιου του κράτους σε έναν αριθμό επιχειρήσεων:

α) Οι 4 στις 10 επιχειρήσεις απασχολούν προσωπικό χωρίς συμβάσεις εργασίας. Υπολογίζεται ότι οι «μαύροι» εργαζόμενοι είναι περίπου 500-800 χιλιάδες.

β) Η μια στις δύο μικρομεσαίες επιχειρήσεις δε διαθέτει καταστάσεις και πρόγραμμα εργασίας προσωπικού, ενώ ο ένας στους δύο εργαζόμενους απασχολείται περισσότερες ώρες από εκείνες που είχε συμφωνήσει.

γ) Οι 2 στις 10 επιχειρήσεις είναι άγνωστες στο ΙΚΑ

δ) Το 15% των εργαζόμενων δε λαμβάνει την εβδομαδιαία του ανάπαυση.

Στα ανωτέρω μπορούμε επίσης να προσθέσουμε ότι:

α) Το κράτος δεν εισφέρει στην κύρια σύνταξη όσων ασφαλίστηκαν μέχρι τις 31-12-1982.

β) Δεν εισφέρει, επίσης, το ποσοστό των 3/9, που το ίδιο καθόρισε με νόμο, για τους ασφαλισμένους μετά την 1-1-1993.

γ) Η αδιάκοπη ψήφιση νόμων περί εργοδοτικών εισφορών έχουν μειώσει το «εργοδοτικό ποσοστό» επί της συνολικής εισφοράς που καταβάλλουν τα αφεντικά για κάθε έναν εργαζόμενο που εκμεταλλεύονται.

δ) Οι οφειλές του κράτους στο ΙΚΑ στο τέλος του 2007 ανέρχονταν στα 7,8 δισ. ευρώ ενώ οι οφειλές των επιχειρήσεων προς το ΙΚΑ την ίδια περίοδο έφτασαν τα 7,5 δισ. Το κράτος δεν εισφέρει το ποσοστό των 3/9 ούτε συμμετέχει στο ΙΚΑ με το 1% του ΑΕΠ.

ε) Τα ταμεία την περίοδο 1999-2001 έχασαν στο χρηματιστήριο το 25% των αποθεματικών τους.

Αυτομειώνοντας λοιπόν τα αφεντικά και το κράτος τις εισφορές τους, δημιουργούνται τα περίφημα «ελλείμματα» των ασφαλιστικών ταμείων, η πρόφαση δηλαδή που χρειάζεται το κράτος για τη μεταρρύθμιση της κοινωνικής ασφάλισης.

*«Έβαζα με το νου μου πως οι άνθρωποι πολεμούν
και χάνουν τη μάχη
και αυτό για το οποίο αγωνίζονται
πραγματοποιείται παρά την ήττα τους
και τότε
αποδεικνύεται ότι δεν ήταν αυτό που εννοούσαν
και άλλοι πρέπει ν' αγωνιστούν γι' αυτό που εννοούσαν
μ' άλλο όνομα»
Ουίλιαμ Μόρρις*

Αναπτύξαμε αυτά κυρίως τα ζητήματα—δηλαδή την ανασφάλεια, το ανασφάλιστο, και το ελάχιστο ασφαλισμένο των νέων εργασιακών σχέσεων, την απαξίωση της κοινωνικής ασφάλισης και τη μετάβαση προς ένα ανταποδοτικό-κεφαλαιοποιητικό σύστημα—γιατί αυτά είναι που χαρακτηρίζουν πρωτίστως την ποιότητα της συνεχιζόμενης αναδιάρθρωσης των εργασιακών σχέσεων.

Οι επιμέρους διατάξεις αυτών των νόμων και οι πτυχές αυτών των πρακτικών, μολοντί δεν είναι φυσικά καθόλου ασήμαντες, συνιστούν ωστόσο επιμέρους εκφράσεις της λογικής της αναδιάρθρωσης. Δεν είμαστε πρόθυμοι να δεχθούμε κάποια απ' αυτά τα «επιμέρους» για να αποφύγουμε τα «χειρότερα», αφού αυτή η τακτική αναβάλλει απλώς την εφαρμογή των «χειρότερων» για το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα. Αυτή την τακτική ακολουθούν τα συνδικάτα—ο μηχανισμός μεσολάβησης—ο ρόλος των οποίων είναι να φροντίζουν ώστε οι ταξικοί αγώνες να εκτυλίσσονται μέσα στα πλαίσια της αστικής συνταγματικής νομιμότητας γενικά, και της συνδικαλιστικής νομιμότητας ειδικά. Έκφραση αυτής της νομιμότητας είναι ο «διάλογος», ως μέσον επίλυσης των «διαφορών» που προκύπτουν κάθε φορά που ένα αφεντικό ή ένα νομοσχέδιο «αδικεί» ένα τμήμα των μισθωτών ή όλους τους μισθωτούς, υποσκάπτοντας έτσι τα δήθεν κοινά συμφέροντα του κεφαλαίου και της εργασίας. Σε αυτό το πλαίσιο, τα συνδικάτα φροντίζουν—και συχνά το καταφέρνουν—ώστε και η διαδικασία και η κατάληξη των ταξικών αγώνων να αποτελούν θριαμβευτική επιβεβαίωση των θεσμών της αστικής συνταγματικής νομιμότητας, δηλαδή της δημοκρατίας του κεφαλαίου. Ολοφάνερα, φροντίζουν ώστε οι ταξικοί αγώνες να διεξάγονται με καπιταλιστικά μέσα (δημοκρατικοί θεσμοί και διάλογος), σε καπιταλιστικά πλαίσια (δημοκρατικά «κοινά συμφέροντα»), για καπιταλιστικό σκοπό (δαιώνιση του καπιταλισμού μέσω μιας «δικαιότερης» διανομής). Τα συνδικάτα επιδιώκουν να «αποτυπώνουν» πάνω σε κάθε ταξικό αγώνα τα δικαιώματα της εργατικής τάξης νοούμενης ως ένα σύνολο ατομικοποιημένων πολιτών.

Σκοπός αυτής της προσούρας δεν είναι να συζητήσει το οργανωτικό ζήτημα, το ζήτημα του πώς μπορούμε ν' αντιδράσουμε αποτελεσματικά έξω και ενάντια στα συνδικάτα που στηρίζουν τις εκμεταλλευτικές σχέσεις εργασίας και θέλουν, όπως δείξαμε, να μας μετατρέψουν σε αλογομούρηδες του ασφαλιστικού

χρηματιστηρίου. Σκοπός μας ήταν ν' αναλύσουμε το περιεχόμενο και τις μορφές της επίθεσης που δεχόμαστε και ν' αφιερώσουμε αυτήν την ανάλυση σε συντρόφους ή εργατικές συλλογικότητες που αναζητούν **ήδη** τα όπλα της αντεπίθεσής τους.

Απέναντι στην πρακτική των συνδικαλιστικών ηγεσιών αντιπαρατίθεται συχνά η ταξική πρακτική (επιτροπές δράσης, σαμποτάζ, καταλήψεις εργασιακών χώρων, αυτοοργανωμένες απεργίες), η οποία απορρέει από την ανάγκη των μισθωτών να μπλοκάρουν την καθημερινή διαδικασία της μισθωτής εργασίας και στην οποία αντανακλάται η ανάγκη και η θέλησή τους να δημιουργήσουν μια κοινωνική σχέση που δεν θα είναι εξουσιαστική και εκμεταλλευτική.

Κάθε φορά που οι εργάτες συνενώνονται για να συζητήσουν τα προβλήματά τους και να προβάλλουν συγκεκριμένα αιτήματα (π.χ., αύξηση του άμεσου και του κοινωνικού μισθού, επαναπρόσληψη απολυθέντων συναδέλφων, μείωση του ωραρίου εργασίας, εργατικό έλεγχο πάνω στη διαδικασία και τους σκοπούς της δουλειάς, κτλ) ανακαλύπτουν στην πράξη πως πρέπει να δημιουργήσουν **κομμουνιστικές** σχέσεις ανακαλύπτουν πως πρέπει να συγκροτήσουν μια **κοινότητα αγώνα** (π.χ., μέσω ταμείων αλληλοβοήθειας, κτλ), ν' απευθυνθούν σ' άλλους εργάτες που αγωνίζονται, για να πετύχουν έστω και το ελάχιστο που μπορούν να πετύχουν. Σ' αυτές τις στιγμές **κυκλοφορίας των αγώνων** γεννιούνται ανατρεπτικές **πράξεις** ενάντια στην καθημερινή αθλιότητα και τα σχέδια του κράτους που εμείς θα ήταν γελοίο να προσπαθήσουμε να τις προκαθορίσουμε.

Είμαστε στον αγώνα ενάντια στη λεγόμενη ασφαλιστική μεταρρύθμιση από το 2001 όταν η κυβέρνηση διαπίστωσε μετά τις κινητοποιήσεις ενάντια στη μεταρρύθμιση Γιαννίτση ότι δεν την έπαιρνε να αυξήσει τα όρια ηλικίας για τη συνταξιοδότηση και να μειώσει τις συντάξεις *μια και έξω για όλους*. Και συνεχίζουμε να είμαστε στον αγώνα, σήμερα που προσπαθεί πια με τις πλάτες των συνδικαλιστών να περάσει νέους νόμους. Φυσικά, όλο αυτό τον καιρό, δε διστάσαμε να ενώσουμε τη φωνή μας με όσους αρνούνται τη διάκριση «παλιών» και «νέων» εργαζόμενων και καταλαβαίνουν ότι **ο μισθός είναι κάτι που το κατακτάς όταν έχεις τη δύναμη να το κατακτήσεις**. Χωρίς τη δύναμη που σου προσφέρει η εργατική χρήση της πάλης για μισθολογικά αιτήματα ως **συλλογικό όπλο** για την ικανοποίηση των αναγκών, η αυτοοργάνωση της δράσης ενάντια στους μεσολαβητές και η δημιουργία κομμουνιστικών σχέσεων μέσα στον αγώνα, δεν μπορεί να υπάρξει ακολούθως αμφισβήτηση και κατάργηση του καπιταλισμού· δεν μπορεί να ανανεωθεί ο αγώνας για αυτό που **πραγματικά** εννοούσαν αυτοί που πάλεψαν στο παρελθόν και εγκλωβίστηκαν μέσα στο κοινωνικό κράτος. Εμείς σήμερα μπορούμε, από μια άλλη θέση, να συνεχίσουμε τον αγώνα γι' αυτό που εννοούσαν με νέες αυτόνομες μορφές πάλης.

Οι νέες εργατικές συλλογικότητες δε θα κινηθούν μόνο στο πεδίο των άμεσων, καθημερινών προβλημάτων αλλά θα ακολουθήσουν επίσης τη διαδρομή της προλεταριακής μνήμης, της προλεταριακής εμπειρίας. Είναι σημαντικό ν' ανακαλύψουμε ξανά τους προηγούμενους αγώνες και ν' αντλήσουμε μαθήματα απ' τις νίκες τους και από τα όρια τους. Αυτό σημαίνει να στραφούμε όχι μόνο προς την επαναστατική θεωρία, αλλά και προς τις «μικρές» προσωπικές εμπειρίες που έχουν θαφτεί από την επίσημη ιστορία, η οποία συγκροτεί τη μνήμη του κεφαλαίου. Την ιστορία που ακολουθεί τη διηγείται μια εργάτρια και είναι παρμένη από το (αδημοσίευτο) Βιβλίο της Προλεταριακής Μνήμης:

«Φοβερή καταπίεση στο χώρο εργασίας. Οι εργάτες αντιδρούσαν ενστικτώδιστα... με «λούφα», ρίξιμο της παραγωγής... πολλές απουσίες. Υπήρχαν και 60 Πακιστανοί... στην αρχή πέρανε ένας ρατσισμός, στα λεωφορεία του εργοστασίου αυτοί μέναν όρθιοι... μέσα στο εργοστάσιο πάλι ήταν συχνές οι διακρίσεις σε βάρος τους. Αυτό το ξεπεράσαμε με μια συζήτηση: «Γιατί να σηκώνονται στα λεωφορεία μόνο οι Πακιστανοί, στο κάτω-κάτω όλοι κουρασμένοι είμαστε».

Μετά τη μεταπολίτευση... γίνεται αισθητή η ανάγκη της οργάνωσης μέσα στο εργοστάσιο... αυτό που μας ενδιέφερε κατ' αρχήν ήταν να ξεχωρίσουμε τα πιο εξεγερμένα στοιχεία, όχι τα πιο πολιτικοποιημένα... πιστεύω ότι καθένας πρέπει να πολιτικοποιεί τη συγκεκριμένη φάση... Οι παραδοσιακοί κομμουνιστές εργάτες αποφάσισαν την ίδρυση Σωματείου. Το βλέπαμε ότι θα γραφτεί όλο το εργοστάσιο, θα βγάλει μια επιτροπή που θα έχει σχέση με το δευτεροβάθμιο, θα βγάλει δηλ. τους συνδικαλιστές του. Κουβεντιάζοντας, φάνηκαν δύο διαφορετικές απόψεις. Η αντιπρόταση είχε σαν σκοπό να πάρει ο ίδιος ο κόσμος τα πράγματα στα χέρια του... και το οργανωτικό θα το καθόριζαν οι ίδιοι οι εργάτες. Κανονίστηκε η συγκρότηση μιας επιτροπής, που δεν ήταν τίποτε άλλο από μια επιτροπή πρωτοβουλίας.

Στη συνέχεια είχαμε άλλη μια σύγκρουση με την πρώτη άποψη, όχι τόσο για το κείμενο μιας προκήρυξης όσο για τον τρόπο που θα γινόταν η παρουσίαση του κειμένου. Έγινε πρόταση να μοιραστεί από ένα άτομο, ώστε αν τυχόν χτυπηθεί η ενέργεια, να μη χτυπηθούμε όλοι, ενώ η αντιπρότασή μας ήταν ότι... έτσι μπαίνουμε στη λογική του Καραμανλή, αποδεχόμαστε την τρομοκρατία που υπάρχει ακόμα στον κόσμο, ενώ πρέπει ακριβώς να σπάσει η τρομοκρατία... να δείξουμε ότι αυτό δεν είναι παράνομο. Τελικά έτσι και έγινε. Μαζεύομαστε την Κυριακή 50 άτομα και μπαίνει η ιδέα να φτιαχτεί ένα υπόμνημα με τα αιτήματα μας, που θα πήγαινε στο αφεντικό. Εμείς απαντάμε ότι αυτό που επείγει δεν είναι το υπόμνημα αλλά να βρεθεί ένας χώρος για να γίνει Γενική Συνέλευση. Γιατί οι άνθρωποι που είναι εδώ μπορεί να είναι απ' όλα τα τμήματα, αλλά δεν έχουν συζητήσει με τους υπόλοιπους, ώστε να είναι εκπρόσωποι, και άλλωστε προέχει να βρούμε τα προβλήματα που ενώνουν όλα τα τμήματα, θέλαμε να συμμετάσχουν όλοι οι εργάτες στη Γ. Συνέλευση και τη σύνταξη του υπομνήματος ειδικά ή θα φτιάχναμε ένα υπόμνημα που θα ήταν πιο πέρα από τον κόσμο, με αποτέλεσμα να κοπούμε ή πιο πίσω με αποτέλεσμα να τον τραβήξουμε πιο πίσω. Ακόμη περισσότερο μ' αυτόν τον τρόπο το αισθάνεται σαν κάτι δικό του... Τότε άρχισαν να λένε ορισμένοι ότι καθυστερούμε, δεν θα 'χουμε νομικά καλύμματα κλπ. Τέλος πάντων, πέρασε κι αυτό ... Τι να το κάνω εγώ να χεις νομικά καλύμματα και να μην έχεις τον κόσμο; Πάμε στο Εργατικό Κέντρο Ελευσίνας, να κλείσουμε αίθουσα για τη Γ. Συνέλευση.

Στην προκήρυξη, που είχε γραφτεί πραξικοπηματικά, κατά κάποιο τρόπο, από τους άλλους, μέσα στα άλλα, έλεγε «όχι απολύσεις για συνδικαλιστικούς λόγους». Εμείς βάζουμε το θέμα, «τι πάει να πει απολύσεις για συνδικαλιστικούς λόγους; θα σε απολύσουν γιατί κουμπώνεις στραβά το σακάκι σου, γιατί... άρα ένα από τα αιτήματα είναι... Όχι οτις απολύσεις για οποιονδήποτε λόγο». Οποιαδήποτε απόλυση είναι σε βάρος της οργάνωσης... αν τυχόν χτυπήσουνε, απαντάμε στο χτύπημα: «βγαίνουμε έξω» από το εργοστάσιο. Ο κόσμος ήταν σύμφωνος σ' αυτό.

Την Τρίτη απολύουν ένα από τα παιδιά. Μόλις το μάθαμε, μια εργάτρια πετάγεται και λέει «Άντε, όλες έξω! Απολύσανέ τον Τ., όλες έξω». Στην αρχή η διεύθυνση το πέρασε

για καλαμπούρι... οπότε το ποτήρι ξεχειλίζει: «δεν μπαίνουμε μέσα αν δεν μπει τέρμα σ' αυτά που ξέρετε...». Έρχεται η Χωροφυλακή, δείχνει μια διάθεση να συλλάβει ένα παιδί... ο κόσμος ορμάει εναντίον της... δεν κάνει πίσω. Τότε αντιμετωπίσαμε το πρόβλημα της επικοινωνίας με τη διεύθυνση. Έπρεπε να υπάρχει μια επιτροπή. Δεν θα 'χουμε όμως να κάνουμε ιδιαίτερες συζητήσεις... ό,τι έχει η διεύθυνση να πει, να το πει μπροστά σε όλους.

Ο κόσμος γίνεται παρέες-παρέες... συζητά τι είναι νόμιμο, τι παράνομο, ποιος φτιάχνει τους νόμους, για το συμφέρον ποιου κτλ.

Μερικοί είπαν να σηκωθούμε να φύγουμε, κλασική άποψη της απεργίας ότι ο καθένας κάθεται σπίτι του. Αρχίζουμε και το συζητάμε... φεύγοντας αφήνουμε το χώρο, δηλαδή κάνουμε ό,τι θέλει η Διεύθυνση και γι' αυτό φέρνει την Αστυνομία, άρα καθόμαστε εδώ, που σημαίνει ότι τους κάνουμε τη ζωή πιο δύσκολη. Έρχεται η απογευματινή βάρδια. Οι περισσότεροι μένουν μαζί μας έξω. Μαζί τους είναι κι ένας παλιός συνδικαλιστής, καταξιωμένος, του Κ. Κ. Ο κόσμος τον πλησιάζει, κι αυτός λέει: «Α! Τι πράγματα είναι αυτά; Αυτά είναι αναρχίες. Όταν μιλάω εγώ, εσείς δε θα μιλάτε». Ο κόσμος λόγω της πείρας και του κύρους του παλιού συνδικαλιστή δέχεται αυτά που λέει... και ο Σ. προστέθηκε στην επιτροπή. Αρχισε αμέσως να προωθεί την επιτροπή σαν ηγεσία και από τυπική που ήταν προσπαθούσε να την μεταβάλει σε όργανο με αρμοδιότητες. Καλεί το Εργατικό Κέντρο. Έρχεται ο Π. του Ε.Κ. Ελευσίνας και χωρίς να ρωτήσει καν τον κόσμο λέει: «Εμπρός, η Επιτροπή, πάμε πάνω να μιλήσουμε». Οπότε μπαίνει το θέμα γιατί να πάμε πάνω. Τότε ο Π. κάνει τον εξής ελιγμό στον κόσμο που αντιδρούσε: «Γιατί, δεν έχετε εμπιστοσύνη στην επιτροπή σας;» και ο κόσμος λέει ότι έχει...

Πάμε επάνω, κι αρχίζει ένας διάλογος βασικά μεταξύ του εκπροσώπου του Ε.Κ. και του αφεντικού. «Κύριε Κ. τι πράγματα είναι αυτά... πρέπει οι άνθρωποι να συνδικαλιζονται» έλεγε ο Π. οπότε του απαντάει ο Κ. «κι εγώ είμαι συνδικαλισμένος», και πρότεινε να κάσουμε σε μια τράπεζα να τα πούμε... Η συζήτηση καταλήγει κάπως έτσι: Π: «θα περάσω να τα πούμε», κι ο άλλος: «πέρασε να σε κεράσω ένα καφέ».

Στο Ε.Κ. όπου πήγαμε ο Π. λέει: «η επιτροπή να κάσει γύρω από ένα τραπέζι». Πάλι ανάδραση από εμάς: «Όποιος θέλει να μιλήσει, θα παίρνει το μικρόφωνο και θα μιλά, είτε είναι επιτροπή είτε όχι.»

Στην πορεία της συζήτησης ο Π. κάνει πρόταση να πάει η επιτροπή σε άλλο δωμάτιο για συζήτηση. Λέμε ότι μπορούμε και πρέπει να συζητήσουμε όλοι μαζί, γιατί το θέμα αφορά όλους... Τότε ξαναχρησιμοποιείται το τέχνασμα της εμπιστοσύνης στην επιτροπή και μας ρωτά ιδιαίτερω; «Πως βλέπετε τα πράγματα, ο κόσμος είναι έτοιμος να συνεχίσει την απεργία;». Του λέμε: «γιατί ρωτάς εμάς και δεν ρωτάς τον κόσμο;». Αποφασίζουμε να συνεχιστεί η απεργία, κι ο κόσμος ενθουσιάζεται... λέει να συναντηθούμε στην αυλή του εργοστασίου... Το Ε.Κ. λέει ότι αυτό είναι παράνομο, να πάμε έξω. Πλειοψήφισε η άποψή τους.

Την άλλη μέρα πάμε στο δρόμο έξω από το εργοστάσιο. Η αστυνομία δεν μας αφήνει ούτε εκεί. Μπαίνει σε συζήτηση το συγκεκριμένο.

Τι νόμιμο, τι παράνομο... θέλουν να μας απομακρύνουν όσο περισσότερο από το εργοστάσιο... οι νόμοι αλλάζουν με τους αγώνες. Το ίδιο πρωί ήρθαν 2-3 φοιτητές... άρχισαν να λένε για εργατικούς αγώνες, για Σωματεία, Συνδικάτα, «να πάρουμε την Εξουσία»... Αυτό ήταν εντελώς αντίθετο με ότι είχαμε ξεκινήσει, ότι δηλαδή κάθε στιγμή πολιτικοποιείς το επίπεδο που ο κόσμος βρίσκεται και έτσι πάει πάρα πέρα. Τους είπαμε ότι δεχόμαστε τη συμπαράσταση αλλά δε θέλουμε καθοδηγητές.

Έρχεται και ο εκπρόσωπος της Γ.Σ.Ε.Ε. Το αφεντικό λέει: «Εγώ θέλω μόνο την Γ.Σ.Ε.Ε. και τον Π. του Ε.Κ. Ανεβαίνουν μαζί του. Όταν γυρίζουν, αρχίζει και λέει η Γ.Σ.Ε.Ε. στην Επιτροπή: «Τι πράγματα είναι αυτά, η απεργία σας δεν είναι δίκαιη. Ο άνθρωπος απολύθηκε για απουσίες, όχι για συνδικαλιστική δράση!» Ο κόσμος απορρίπτει την πρόταση να πάμε στο Ε.Κ. να συζητήσουμε και η Γ.Σ.Ε.Ε. φεύγει το μεσημέρι.

Τρώμε όλοι μαζί συντροφικά το μεσημέρι. Όταν έρχεται η απογευματινή βάρδια, ο κόσμος μένει στην αρχή ήσυχος. Μετά, σπάει το μπλόκο της αστυνομίας και ανοίγει τις πόρτες των λεωφορείων από όπου κατεβαίνουν οι εργάτες... και οι Πακιστανοί. Γίνονται φοβερές σκηνές συναδέλφωσης, γιατί το πρόβλημα ήταν βασικό: «Τι θα γίνει με τους Πακιστανούς;».

Το απόγευμα μαθαίνω ότι ο Υπουργός Εργασίας έχει καλέσει την επιτροπή, και ότι η Συνέλευση αποφάσισε να πάει η επιτροπή. Ο Υπουργός υπόσχεται: «πηγαίνετε στη δουλειά σας και αύριο-μεθαύριο θα έρθει ο συνάδελφός σας που απολύθηκε». Το Ε.Κ. συμφωνεί πλέον ότι πρέπει να λήξει η απεργία. Εγώ λέω ότι γι' αυτό θα αποφασίσει όχι η επιτροπή αλλά οι ίδιοι οι εργάτες... ο Υπουργός βγήκε από τα ρούχα του γι' αυτά τα «αναρχικά πράγματα» και μεις σηκωθήκαμε και φύγαμε. Χωρίς να καταλήξουμε πουθενά, λέγοντας ότι θα κάνουμε ό,τι αποφασίσει ο κόσμος. Στο δρόμο της επιστροφής το Ε.Κ. προσπαθεί να μας πείσει ότι ουδέποτε στην συνδικαλιστική ιστορία εκερδήθη τέτοια νίκη... Εμείς λέμε ότι «πρώτα προσλαμβάνεται ο Τ. και μετά γυρίζουμε στη δουλειά, και το αίτημά μας είναι όχι στις απολύσεις γενικά». Όταν φτάνουμε στη συνέλευση, ο κόσμος απορρίπτει τις προτάσεις του Ε.Κ.

Νομίζω ότι σ' αυτό το σημείο ο κόσμος έχει συνειδητοποιήσει τη μέθοδο από Αστυνομία, Γ.Σ.Ε.Ε., Υπουργείο και Ε.Κ., και μένει πια μόνος, ενώ η σύγκρουση από τώρα γίνεται στο ίδιο του το εσωτερικό.

Την άλλη μέρα, Πέμπτη πρωί, έρχονται ξανά φοιτητές που έχουνε μια άλλη στάση συμπαράστασης, «πείτε μας τι θέλετε να κάνουμε για να σας βοηθήσουμε», στάση που ήταν και η σωστή. Στη διάρκεια της συνέλευσης τα αιτήματα αυξάνονται. Όταν έρχονται τα λεωφορεία με την απογευματινή βάρδια γίνονται φοβερές συγκρούσεις με την Αστυνομία. Πάμε στο Ε.Κ. Ελευσίνας και αποφασίζουμε τη συνέχιση της απεργίας. Ένας της ΕΣΑΚ λέει: «... η απεργία σας πέτυχε κατά 70%, αφού το υπουργείο δέχεται να γυρίσει ο Τ. στη δουλειά».

«Καλά», του λέω, «έτσι τις μετράνε τις νίκες, με 70%, με ποσοστά; Όσο πιο πολύ το προχωράς, τόσο περισσότερα μπορείς να κερδίσεις».

Έρχεται κάποιος άλλος με την πληροφορία ότι το Κ.Κ. σε ειδική συνεδρίαση κατέληξε στο ότι η απεργία πέτυχε και πρέπει να λήξει. Ένα παιδί από την επιτροπή του λέει: «Ποιο κόμμα;». Του απαντάει ο άλλος: «Το κόμμα, το Κ.Κ.» «Δεν είμαι σ' αυτό το κόμμα» του λέει το παιδί «αλλά δεν ξέρω και κανένα κόμμα που να 'ναι με μας».

Η αλήθεια είναι πως... νιώθαμε σιγά-σιγά το βάρος, τώρα που μείναμε μόνοι... η επιτροπή είχε την ευθύνη του κόσμου πάνω της και υπήρχαν ορισμένες ταλαντεύσεις. Την άλλη μέρα, στη Γ. Συνέλευση, ο κόσμος λέει «θα προχωρήσουμε». Λόγω των ταλαντεύσεων ξαναεκλέξαμε επιτροπή, που έμεινε όμως ίδια... πράγμα που για μένα έδειχνε τα όρια της απεργίας, τα όρια της ζύμωσης αυτών των 3 ημερών. Αποφασίζουμε συνέχιση της απεργίας, και μετά από σύγχυση που δημιούργησε ο «Ριζοσπάστης» σχετικά με τη συνέχιση της απεργίας έρχεται πρόσκληση από το Ε.Κ. «όπου μας περιμένει μια σπουδαία προσωπικότητα να συζητήσουμε». Εμείς καταγγέλλουμε ότι είναι μπλόφα και σκοπός είναι ν' αφήσουμε το εργοστάσιο. Τότε φαίνεται ότι το πνεύμα των εργατών δεν είναι ίδιο όπως παλιά: «Πάμε στο Ε.Κ.»

Στο Ε.Κ. δεν συναντάμε «προσωπικότητα» αλλά είναι εκεί όλο το Ε.Κ., η ΕΣΑΚ και διάφοροι συνδικαλιστές. Εν τέλει, βγαίνουν λόγοι για νίκη της απεργίας, που πρέπει να λήξει, και αν πάνε στη δουλειά τους στις 3 η ώρα, στις 5 θα είναι εκεί και ο Τ. Τότε, παίρνουν πάνω οι αρχεργάτες, οι υπεύθυνοι τμημάτων, που αρχίζουν να λένε ότι έχουμε κερδίσει κτλ.

Μέσα από την επιχειρηματολογία της «νίκης», «πετύχαμε» κλπ ο κόσμος αρχίζει να σπάει. Περνάει η ψυχολογία «επιτέλους να τελειώσει το πράγμα». Δέχεται το συμβιβασμό.

Την Δευτέρα περιμένανε τον Τ. να πάνε όλοι μαζί στη δουλειά. Αυτός πήγε... με το Ε.Κ. Αργότερα, όταν ήρθε στο τμήμα, δεν του 'δωσε κανείς σημασία.»

(ANTI, Τεύχ. 12,8-2-75)

γλωσσάρι

(Με την επισήμανση ότι δεν είμαστε εγκυκλοπαιδιστές, ελπίζουμε να εξηγούνται καλύτερα εδώ κάποιοι όροι που χρησιμοποιούνται στις προηγούμενες σελίδες)

ενσωμάτωση της εργατικής τάξης

Η ενσωμάτωση έχει για μας διπλή έννοια. Σαν τέτοια θα χαρακτηρίζαμε την ιστορική διαδικασία εισχώρησης στην κοινότητα του κεφαλαίου ενός μεγάλου κομματιού της εργατικής τάξης των καπιταλιστικά αναπτυσσόμενων χωρών μέσω της κατανάλωσης. Με αφετηρία το μεσοπόλεμο και ουσιαστικά μετά τον β' παγκόσμιο πόλεμο, ο **μισθός** της εργατικής τάξης χρησιμοποιείται πλέον ως δυναμικός μοχλός συσσώρευσης και όχι ως απλό μέσο για την αναπαραγωγή της. Αλλιώς και φορντισμός, πρόκειται για μια ιστορική συνθήκη υπαγωγής του συνόλου της ζωής στις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις, όπου παραγωγή και κατανάλωση είναι αλληλοσυμπληρούμενα μέρη ενός όλου αλλοτριωμένης κοινωνικής οργάνωσης. Με αυτήν λοιπόν την οπτική, η ενσωμάτωση δεν προσδιορίζεται ούτε ηθικίστικα («ξεπούλημα» της εργατικής τάξης) ούτε μεταφυσικά, αντι-ιστορικά ως «η κατανάλωση είναι επιλογή».

Θα ορίσουμε όμως πάλι σαν ενσωμάτωση μια **γενικότερη** διαδικασία που αφορά το σύνολο του πλανήτη και άρα και του πλανητικού προλεταριάτου. Η επέκταση της καπιταλιστικής σχέσης σ' όλες τις πλευρές της ζωής και η επιβολή της σ' όλο τον πλανήτη σαρώνει κάθε προκαπιταλιστική, *αυτόνομη* δυνατότητα αυτοσυντήρησης και ελέγχου. Είναι αυτή η προέλαση του κεφαλαίου ως σχέση που ενώ αποκλείει εκατομμύρια προλετάρια απ' τον κοινωνικά παραγόμενο πλούτο τους ενσωματώνει στην επικράτεια του. Είτε σαν ακτήμονας του «τρίτου κόσμου», είτε σαν άνεργος της ανατολικής Ευρώπης, είτε full-time εργάτης του «πρώτου», το nowhere to go είναι πια μια αναπόδραστη, αντικειμενική πραγματικότητα. Το κεφάλαιο ενσωματώνει διαφοροποιώντας και όχι ομογενοποιώντας· διαχωρίζει και συνενώνει διαχωρισμένα χωρίς ν' αφήνει δυνατότητα πραγματικής εναλλακτικής λύσης —παρά μόνο τη μία και μοναδική διέξοδο: την καταστροφή του.

εργατική δύναμη

Είναι η δραστηριότητα που δημιουργεί αξία, η ικανότητα του συλλογικού εργάτη προς παραγωγή. Η ικανότητα αυτή δεν περιορίζεται ούτε εξαντλείται στην εκτέλεση χειρωνακτικής (ανειδίκευτης) εργασίας: η φαντασία, η σκέψη, τα συναισθήματα αποτελούν εξίσου πρώτη ύλη για παραγωγή αξίας στο κοινωνικό εργοστάσιο. Η εργατική δύναμη είναι το εμπόρευμα που δημιουργεί αξία, καθώς με την αγορά και τη χρήση του απ' το κεφάλαιο αποσπάται εργασία, η μόνη πηγή δημιουργίας αξίας. Αντίθετα με τις άλλες μορφές εργασίας όμως, η ίδια του η αναπαραγωγή, δηλ. η γνωστή σ' όλους μας βιολογική και κοινωνική αναπαραγωγή ανθρώπων-μελλοντικών εργατών, είναι μια παραγωγική διαδικασία που δεν αναγνωρίζεται σαν τέτοια. Η συναισθηματική της επένδυση σαν «προσφορά αγάπης» των γυναικών εξασφαλίζει στο κεφάλαιο, αιώνες τώρα, την αμισθία τους.

κρίση της κοινωνικής αναπαραγωγής

Συνήθως ως «κοινωνική αναπαραγωγή» εννοείται η καπιταλιστική διαδικασία της παραγωγής, ως συνολική διαδικασία, δηλ. ως διαδικασία αναπαραγωγής που παράγει όχι μόνο εμπόρευμα και υπεραξία, αλλά και την ίδια την καπιταλιστική σχέση. Αν όμως διευρύνουμε αυτόν τον ορισμό αναγνωρίζοντας ότι η αξία δε δημιουργείται μόνο από την εργασία που παράγει εμπόρευμα αλλά και απ' την εργασία που **παράγει** και **αναπαράγει την εργατική δύναμη**, αν η αξία της εργατικής δύναμης δε μετριέται μόνο με την αξία των εμπορευμάτων που καταναλώνονται στην παραγωγή της, αλλά και την απλήρωτη εργασία (τα γνωστά «οικιακά») που καταναλώνεται επίσης στην παραγωγή της, τότε ανακαλύπτουμε το αόρατο (θηλυκό) προλεταριάτο. Φυσικά η αναγνώριση της ύπαρξης ενός κοινωνικού πλεονάσματος, μιας άμι-

σθης εργασίας τόσο θεμελιακής στον καπιταλισμό και γι' αυτό τόσο υποτιμημένης, περιθωριοποιημένης, ταυτισμένης με τη «γυναικεία φύση», δεν έχει ακαδημαϊκό ενδιαφέρον. Κι αν μάλιστα στην παραγωγική εργασία συμπεριλάβουμε και αυτή των φοιτητών, των αγροτών που αυτοσυντηρούνται, των σκλάβων και ιδιαίτερα των δούλων πορνών, τότε ένα μεγάλο κομμάτι της κοινωνικής αναπαραγωγής βγαίνει στην επιφάνεια μαζί με τα υποκείμενά του. Αυτό σημαίνει ότι αναγνωρίζουμε και τις αρνήσεις τους, τις εξεγέρσεις τους, τον υπόκωφο ή ηχηρό ανταγωνισμό τους, τη μαζική τους διαμαρτυρία ή την εξατομικευμένη απειθαρχία. Μ' αυτήν την οπτική, ως κρίση κοινωνικής αναπαραγωγής δε θα θεωρήσουμε μόνο τη ρήξη στον κύκλο της καπιταλιστικής διαδικασίας συσσώρευσης λόγω του εργατικού ανταγωνισμού μέσα στην επιχείρηση (απεργίες, σαμποτάζ, καταλήψεις κτλ), αλλά και τη ρήξη στην παραγωγή και αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Μια μαζική άρνηση των γυναικών να κάνουν παιδιά, η υπογεννητικότητα (ή η υπεργεννητικότητα), οι αγροτικές εξεγέρσεις, η φοιτητική «υπεραιω-νοβιότητα», μπορούν να φέρουν κάλλιστα το κεφάλαιο σε κρίση. Φυσικά μια τέτοια ερμηνεία στερείται του όγκου στατιστικών, μελετών και στοιχείων που άφθονα βρίσκει κανείς σχετικά με τις «οικονομικές κρίσεις». Όμως μόνο αν ψάξει κανείς (και αναδείξει) τον ανταγωνισμό των «κομπάρσων» του καπιταλισμού μπορεί να ισχυριστεί ότι βρίσκεται στο σωστό δρόμο για την ερμηνεία των κρίσεων και την ανατροπή του.

κοινωνικό κεφάλαιο

Αν και ο Μαρξ μ' αυτό τον όρο εννοούσε το συνολικό κεφάλαιο, εδώ τον χρησιμοποιούμε για να δηλώσουμε τις δαπάνες που το κράτος, κυρίως μεταπολεμικά, αναγκάστηκε να κάνει για να παρέμβει στη διαδικασία ιδιωτικής συσσώρευσης κάνοντας την πιο κερδοφόρα. Είτε σαν κοινωνική επένδυση (έργα υποδομής, εκπαίδευση, έρευνα) είτε σαν κοινωνική κατανάλωση (συγκοινωνίες, υπηρεσίες, ασφάλιση υγείας και γήρατος) το κοινωνικό κεφάλαιο αντικατοπτρίζει την ανάγκη ανάπτυξης του κρατικού τομέα, που αποδεδειγμένα, κόντρα στους φιλελεύθερους, τόσο πολύ χρειάζεται ο ιδιωτικός.

κοινωνικός μισθός

Σ' ένα πρώτο επίπεδο σαν κοινωνικό μισθό θα ορίζαμε τις παροχές σε είδος —παροχές υγείας, ιατρικής περίθαλψης, εκπαίδευσης, άδεια ασθένειας, άδεια διακοπών, κήσης και τοκετού κτλ. Όπως και ο άμεσος όμως μισθός, ως έκφραση της ταξικής σχέσης, έχει δύο πλευρές: απ' τη μια την πλευρά του κεφαλαίου, δηλ. την προσπάθεια του κράτους να ελέγξει την αναπαραγωγή της τάξης αποσπώντας όλο και περισσότερη εργασία με όλο και λιγότερες παροχές, και από την άλλη την πλευρά της εργατικής τάξης, που αγωνίζεται για όλο και περισσότερες παροχές με όσο το δυνατόν λιγότερο έλεγχο, καταναγκασμό και εργασία. Η ταξική πάλη γύρω από τον κοινωνικό μισθό, όταν διαταράσσεται η σχέση «ανταλλαγής» μέσω αναπαραγωγής με έλεγχο, γίνεται πάλη ενάντια στην καπιταλιστική σχέση που εμπεριέχει, γιατί οξύνεται η αντίφαση ανάμεσα σε μια δυναμικά αυτόνομη κοινωνική οργάνωση και στην αλλοτριωτική μορφή που έχει επιβληθεί σ' αυτή τη δυναμική οργάνωση μέσα στον καπιταλισμό, δηλ. το κράτος.

πληθυσμιακό πλεόνασμα ή σχετικός υπερπληθυσμός

Είναι οι άνεργοι η υποαπασχολούμενοι (σήμερα η ταχύτητα της εναλλαγής των δύο καταστάσεων τις κάνει όλο και πιο δυσδιάκριτες μεταξύ τους) που ήδη μετά τον β' παγκόσμιο πόλεμο εξαρτώνται όλο και περισσότερο απ' τα κρατικά κοινωνικά επιδόματα, αφού τα αυτόνομα δί-κτυα αλληλοβοήθειας του παρελθόντος εξαφανίστηκαν. Ακόμα και στην περίφημη εποχή της «πλήρους απασχόλησης» ένα ποσοστό υπερπληθυσμού ήταν πάντα υπαρκτό.

Αντιγράφουμε από Το Κεφάλαιο: «*Η δημιουργία του σχετικού υπερπληθυσμού είναι αδιαχώριστη απ' την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας και επιταχύνεται από την ανάπτυξη αυτή, που εκφράζεται με τη μείωση του ποσοστού του κέρδους. Ο σχετικός υπερ-*

πληθυσμός προβάλλει τόσο πιο χτυπητά σε μια χώρα, όσο πιο αναπτυγμένος είναι σ' αυτήν ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής... Οι ίδιες συνθήκες που ανέβασαν την παραγωγική δύναμη της εργασίας, αύξησαν τη μάζα των παραχθέντων εμπορευμάτων, διεύρυναν τις αγορές, επιτάχυναν τη συσσώρευση του κεφαλαίου, και σα μάζα, και σαν αξία, και μείωσαν το ποσοστό του κέρδους, αυτές οι ίδιες συνθήκες δημιούργησαν και δημιουργούν συνεχώς έναν σχετικό υπερπληθυσμό, έναν υπερπληθυσμό από εργάτες, που δε χρησιμοποιούνται απ' το πλεονάζον κεφάλαιο, εξαιτίας του χαμηλού βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας, με τον οποίο μόνο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί, ή τουλάχιστον εξαιτίας του χαμηλότερου ποσοστού κέρδους, που θα απόφερε η χρησιμοποίησή τους με το δοσμένο βαθμό εκμετάλλευσης». Σημαντική είναι επίσης η πολιτική χρήση της ανεργίας για την ενδυνάμωση του ανταγωνισμού μεταξύ των εργατών στην αγορά εργασίας.

ταξική σύνθεση

Είναι «...οι διάφορες μορφές προλεταριακής συμπεριφοράς που εκδηλώνονται όταν συγκεκριμένες μορφές εργατικής δύναμης εισάγονται σε συγκεκριμένες διαδικασίες παραγωγής», όπως ορίστηκε από τους ιταλούς του Quaderni Rossi στις αρχές της δεκαετίας του '60. Με άλλα λόγια, η ταξική σύνθεση αφορά τη σχέση ανάμεσα στην αντικειμενική δυναμική του καπιταλισμού (τον τρόπο με τον οποίο το κεφάλαιο συναρθρώνει και κοινωνικοποιεί την εργατική δύναμη) και την εργατική υποκειμενικότητα (τον τρόπο, με τον οποίο οι εργάτες στρέφουν την τεχνική σύνθεση, στην οποία υπόκεινται, ενάντια στο κεφάλαιο). Η τεχνική ταξική σύνθεση περιγράφει τον τρόπο, με τον οποίο το κεφάλαιο συναρθρώνει την εργατική δύναμη και αφορά τόσο τους όρους της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας (καταμερισμός της εργασίας, χρήση των μηχανών) όσο και τους όρους της διαδικασίας αναπαραγωγής της κεφαλαιακής σχέσης (δομή της οικογένειας, σχέσεις κοινότητας κλπ). Στον αντίποδα βρίσκεται η πολιτική ταξική σύνθεση (ή **ανασύνθεση**) που περιγράφει τον τρόπο, με τον οποίο η εργατική τάξη αυτοοργανώνεται συλλογικά για να χρησιμοποιήσει τα μέσα παραγωγής και τις μορφές αναπαραγωγής ως μέσα αγώνα.

Όταν η ταξική πάλη φτάσει σε ένα επίπεδο που γίνεται απειλητική για την απρόσκοπτη καπιταλιστική συσσώρευση, το κεφάλαιο αναδιαρθρώνει την παραγωγική διαδικασία με στόχο την **αποσύνθεση** της εργατικής τάξης, δηλαδή την όξυνση των ενδοταξικών συγκρούσεων και διαιρέσεων. Αυτό έχει ως —προσδοκώμενο— αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας νέας εργατικής δύναμης χωρίς δικό της παρελθόν αγώνων. Εν γένει, οι ταξικοί αγώνες και η καπιταλιστική αναδιάρθρωση συνιστούν ένα ανταγωνιστικό προτσές, το οποίο διευρύνει το πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων καθιστώντας το συνθετότερο. Για όσο χρονικό διάστημα το κεφάλαιο έχει την πρωτοβουλία των κινήσεων, είναι δυνατόν να μετατρέψει την ταξική πάλη σε κινητήρα της καπιταλιστικής ανάπτυξης και εμβάθυνσης της καπιταλιστικής κοινωνικής σχέσης. Σε περιόδους, όμως, που οι προλεταριακοί αγώνες είναι ισχυροί και κυκλοφορούν σε ολόκληρο το πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων είναι δυνατόν να διαρρηχθεί αυτή η διαλεκτική της καπιταλιστικής ανάπτυξης και το προλεταριάτο να ανασυντεθεί ως τάξη για τον εαυτό της• για τις ανάγκες και τις επιθυμίες της.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Βασικοί δείκτες απασχόλησης στην Ελλάδα

Πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας	7.152.060
Σύνολο απασχολούμενων	4.452.817
Μισθωτοί	2.834.142
Αυτοαπασχολούμενοι	962.780 ^α
Αδήλωτη εργασία	περίπου 1.100.000 ^β
Απασχολούμενοι στη Γεωργία	523.014
Απασχολούμενοι στη Βιομηχανία	563.218
Απασχολούμενοι στις Υπηρεσίες	2.935.900

Ολικώς ή μερικώς ανασφάλιστα τμήματα εργαζόμενων

Άνεργοι	427.410 ^γ
Απασχολούμενοι στο φασόν	75.000 ^δ
Απασχολούμενοι με μερική απασχόληση	224.627 ^ε
Απασχολούμενοι με προσωρινή απασχόληση	235.241 ^{στ}
Συμβοηθούντα μέλη της οικογένειας	62.581 ^ζ
Εργαζόμενα ανήλικα παιδιά	50.000 ^η
Ξένοι εργάτες (συμπεριλαμβανομένων των ομογενών)	1.115.000 ^θ
Εργαζόμενοι στα σπίτια τους (νοικοκυρές)	πάνω από 4.500.000 ^ι

[α] Πολλοί από αυτούς που δηλώνονται ως «αυτοαπασχολούμενοι» είναι στην πραγματικότητα μισθωτοί με δελτία παροχής υπηρεσιών.

[β] Πρόκειται για κάθε είδους εργασία που δεν έχει δηλωθεί στις υπηρεσίες κοινωνικής ασφάλισης. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι πλέον «ευάλωτες» ομάδες της αγοράς εργασίας: οι άνεργοι, οι αυτοαπασχολούμενοι, οι εποχιακοί, τα παιδιά, οι φοιτητές και οι μετανάστες. Στην Ελλάδα εντοπίζεται κυρίως στις κατασκευές, το λιανικό εμπόριο, τα ξενοδοχεία και τα εστιατόρια και αφορά περίπου το 25% της συνολικής απασχόλησης. Τα στοιχεία του πίνακα αυτού προέρχονται από την ετήσια έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση για το 2007. Η έκθεση αυτή χρησιμοποιεί στοιχεία της ΕΣΥΕ (β' τρίμηνο 2006).

[γ] Τα στοιχεία προέρχονται από την ΕΣΥΕ (β' τρίμηνο 2006).

[δ] Από την πανελλαδική επεξεργασία των επίσημων στοιχείων της Επιθεώρησης Εργασίας έως και τον Οκτώβριο του 2006, η οποία δημοσιεύτηκε στην οικονομική εφημερίδα *Ημερησία* την 1η Ιανουαρίου 2007, προκύπτει ότι ο αριθμός των απασχολούμενων στο φασόν είναι 846! Είναι προφανές ότι ο αριθμός αυτός είναι πλασματικός και ότι οι εργαζόμενοι στο φασόν είναι πολλοί περισσότεροι από όσους δηλώνονται επίσημα• εντούτοις, μετά από το μεγάλο κύμα μετεγκατάστασης κλωστοϋφαντουργικών και υποδηματοποιητικών επιχειρήσεων την τελευταία δεκαετία –ειδικά στη Βόρεια Ελλάδα– ο αριθμός των ανασφάλιστων εργαζόμενων στο φασόν αναμένεται να είναι πολύ μικρότερος από τις 150.000 που υπολόγιζε η ΓΣΕΕ στο «Πόρισμα για την αναμόρφωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης» το 1992. Γι' αυτό, και κάνουμε την εκτίμηση ότι σήμερα αυτός έχει μειωθεί περίπου στο μισό.

[ε] Τα στοιχεία αντλήθηκαν από την ετήσια έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

[στ] Ο.π. Πρέπει, όμως, να σημειωθεί ότι στην έκθεση αυτή δε διευκρινίζεται αν υπάρχει αλληλεπικάλυψη μεταξύ των κατηγοριών της μερικής και της προσωρινής απασχόλησης.

[ζ] Σύμφωνα με την ίδια έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, ο αριθμός των συμβοηθούντων μελών υπολογίζεται ως το 6,5% των αυτοαπασχολούμενων.

[η] Ο αριθμός αυτός προέρχεται από στοιχεία της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας κατά τον εορτασμό της Παγκόσμιας Ημέρας κατά της Παιδικής Εργασίας στις 12 Ιουνίου 2007.

[θ] Ο αριθμός των αλλοδαπών προέρχεται από έρευνα του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής (ΙΜΕΠΟ) το 2004.

[ι] Σύμφωνα με στοιχεία της έκθεσης του ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ που αναφέρθηκε και προηγουμένως, ο αριθμός των νοικοκυριών ανέρχεται σε 3.993.000. Υπολογίζεται ότι σε κάθε νοικοκυριό υπάρχει τουλάχιστον ένα άτομο που εκτελεί τις οικιακές εργασίες (συνήθως γυναικείου φύλου). Στον αριθμό αυτό έχουν υπολογιστεί, συντηρητικά, και τα νοικοκυριά των μεταναστών μείον τον αριθμό των οικιακών βοηθών• το 2002 ο αριθμός αυτός υπολογιζόταν από την Αυτόνομη Παρέμβαση (κείμενο με ημερομηνία 26.1.02) σε 50.000, ενώ στην πραγματικότητα είναι τουλάχιστον διπλάσιος, αν συνυπολογίσει κανείς και τις μετανάστριες που φροντίζουν ηλικιωμένους.